

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PRÁVNICKÁ

Katedra právních dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Estado Novo: autoritativní režim v Portugalsku v letech 1933-1974

Zpracoval: Jan Dammer

Vedoucí diplomové práce: JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová, Ph.D.

Plzeň 2024

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
Fakulta právnická
Akademický rok: 2023/2024

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Jan DAMMER**
Osobní číslo: **R19M0054P**
Studijní program: **M0421A220004 Právo a právní věda**
Téma práce: **Estado Novo: autoritativní režim v Portugalsku v letech 1933-1974**
Zadávací katedra: **Katedra právních dějin**

Zásady pro vypracování

- 1) Úvod
- 2) První republika
- 3) António de Oliveira Salazar a cesta k Novému státu
- 4) Stát a právo
- 5) Vývoj po roce 1945
- 6) Caetanovo Portugalsko a Karafiátová revoluce
- 7) Závěr

Rozsah diplomové práce:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1.
KLÍMA, J. *Salazar: tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN: 80-86493-15-6.
MARQUES, A. H. de Oliveira. *A Very Short History of Portugal*. 4th ed. Lisbon: Tinta-da-china, 2019. ISBN: 978-989-671-420-8.
SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6.
SCHELLE, K. a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN: 978-80-7380-043-7.

Vedoucí diplomové práce: **JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová, Ph.D.**
Katedra právních dějin

Datum zadání diplomové práce: **22. března 2023**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2024**

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
děkan

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Plzni dne 18. září 2023

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracoval samostatně, a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem pro svou práci čerpal způsobem ve vědecké práci obvyklým.“

Plzeň, březen 2024

.....

Jan Dammer

Poděkování

Rád bych chtěl tímto poděkovat především paní JUDr. et Mgr. Vendulce Valentové, Ph.D. za to, že jsem pod jejím trpělivým vedením mohl zpracovat mnou individuálně vybrané téma. Dále děkuji mé rodině za poskytnutí podmínek pro psaní diplomové práce, ale i za jejich všestrannou podporu po celou dobu studia.

OBSAH

ÚVOD	1
1 První republika	3
1.1 Soumrak monarchie	3
1.2 Zakotvení nového zřízení	5
1.3 Vstup do první světové války	8
1.4 Nová republika.....	9
1.5 Od míru k trvalé diktatuře	10
2 António de Oliveira Salazar a cesta k Novému státu	12
2.1 Počátky	12
2.2 Na univerzitě.....	14
2.3 Antidemokrat a antiliberál.....	15
2.4 Korporativismus.....	17
2.5 Ministrem financí.....	18
3 Stát a právo	20
3.1 Koloniální zákon.....	21
3.1.1 Výchozí ustanovení.....	22
3.1.2 Postavení domorodců.....	23
3.1.3 Správa kolonií.....	24
3.1.4 Vynucená solidarita.....	25
3.2 Národní svaz	26
3.3 Ústava z roku 1933.....	27
3.3.1 Fundamentální ustanovení.....	27
3.3.2 Korporativismus na ústavní úrovni.....	29
3.3.3 Politický, právní a hospodářský rámec	30
3.3.4 Kulturní rámec	32
3.3.5 Majetek státu.....	33
3.3.6 Privilegovaná armáda a veřejný zájem.....	33

3.3.7	Finanční rámec.....	34
3.3.8	Dělba moci ve státě	34
3.3.9	Hlava státu	35
3.3.10	Státní rada.....	36
3.3.11	Národní shromáždění	37
3.3.12	Komora korporací	39
3.3.13	Vláda	40
3.3.14	Soudy.....	42
3.3.15	Územní samospráva a zámoří.....	43
3.3.16	Poslední ústavní články	44
3.3.17	Reflexe.....	44
3.4	Národní pracovní statut	45
3.4.1	Ekonomická soustava.....	45
3.4.2	Vlastnictví, kapitál a práce	46
3.4.3	Korporativní uspořádání.....	47
3.4.4	Pracovní soudnictví.....	48
3.4.5	Zdokonalování systému.....	49
3.5	Spoutaná společnost	49
3.6	Portugalsko za druhé světové války	53
3.7	Bylo Salazarovo Portugalsko fašistický stát?	55
4	Vývoj po roce 1945	57
4.1	Výzvy poválečného světa	58
4.2	Stabilizace.....	60
4.3	Generál Delgado a biskup Gomes.....	62
4.4	Ohrožení impéria.....	64
4.5	Starý diktátor odchází.....	66
5	Caetanovo Portugalsko a Karafiátová revoluce.....	68
5.1	Marcelismus.....	68

5.2 Závěrečné období režimu	70
ZÁVĚR	73
RESUMÉ	75
SEZNAM ZDROJŮ	78
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	82

ÚVOD

Během léta roku 2022 jsem s překvapením zjistil, že téma portugalského Nového státu (*Estado Novo*) není v české společnosti příliš známé. Jedná se o specifický autoritativní režim, kterému se z právněhistorického hlediska dosud nikdo blíže nevěnoval. Rád bych proto svou diplomovou prací (jakkoli omezeně) přispěl k obecnému povědomí o tomto fenoménu. Historie i současnost nám totiž dokazují, že nedemokratické systémy (a různé pokusy o ně) nejsou jen věcí minulosti.

Text kombinuje metodu deskripce a analýzy. Cílem je popsat a vyložit hlavní vývojové charakteristiky Nového státu. Představit jeho instituce, ideologické principy a zejména právní rámec. Pojmenovat opory, které mu umožnily anachronicky vytrvat až do poloviny 70. let 20. století. Informace jsou doplněny o nezbytný historický komentář, ze kterého lze dovodit kořeny vzniku i příčiny pádu *Estado Novo*.

Příběh Portugalska ve sledovaném období je do velké míry příběhem jednoho muže. António de Oliveira Salazar byl právníkem a politikem, jehož názory a postoje jsou přiblíženy v samostatné kapitole. Od vstupu do vlády určoval osudy své země po čtyři desetiletí.

Portugalským reáliím se v českém prostředí soustavně věnuje doc. Jan Klíma. Na poli monografií a odborných článků představuje jeho dílo nejcennější zdroj česky psaných faktů o historii a kultuře této iberské země. Zejména *Dějiny Portugalska* či biografie *Salazar: tichý diktátor* zapůsobily jako prvotní inspirace při vytváření mé kvalifikační práce.

I přes obdivuhodnou píli doc. Klímy nelze pominout zahraniční literaturu, ať už ve formě překladu či originálu. Zmíním alespoň dvě díla. Portugalský historik José Miguel Sardica je autorem anglicky psané knihy *Twentieth-century Portugal: a historical overview*, jež svou systematikou pomohla utvořit základní kostru diplomové práce. Atypický diktátor vzbuzuje zájem i u britských a amerických autorů. Biografie *Salazar: The Dictator Who Refused To Die* od Thomase Gallaghery se díky přístupnému stylu psaní a smyslu pro psychologický detail zařadila mezi nejcitovanější monografie. Česky a anglicky psané publikace doplnily informace z odborných článků převážně zahraniční provenience.

Výsledný text by nemohl vzniknout bez normativních pramenů: Koloniálního zákona, Politické ústavy Portugalské republiky a Národního pracovního statutu. Krom ústavy, která je dostupná v polském (a tedy vedle angličtiny mně blízkém) jazyce¹, bylo nutné vycházet z portugalsky psaných dokumentů. Jednalo se o zajímavou a obohacující výzvu. Přesto jsem si vědom limitů spojených s překladem cizích právních pojmů a institutů. K originálnímu znění jsem se snažil přistupovat citlivě a s vědomím skutečnosti, že uvedené předpisy nebyly dosud nikým přeloženy.

¹ MAZIARZ, J. Konstytucja polityczna Republiki Portugalii z 11 kwietnia 1933 r. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* [online]. 2022, 15 (1), str. 59-99 [cit. 2023-02-09]. Dostupné z: <https://www.ejournals.eu/Krakowskie-Studia-z-Historii-Panstwa-i-Prawa/2022/Tom-15-Zeszyt-1-2022/art/21312/>

1 První republika

Období let 1910-1926 představuje v portugalských dějinách relativně krátký časový úsek. Přesto se jedná o bouřlivou kapitolu, bez jejíhož popsání bychom nemohli pochopit nástup a perzistenci režimu, který je hlavním tématem této práce. Republikanismus nevznikl v Portugalsku až v roce 1910. Zapouštěl kořeny v politickém životě země postupně v průběhu 19. století. Nejpozději od roku 1890 vývoj nezadržitelně směřoval k pádu konzervativního a národním zájmům nevyhovujícího království. Portugalské republice, osamocené v převážně monarchistické Evropě, byl však dopřán jen krátký čas ke konsolidaci nového systému. Pragmatický vstup země do první světové války představoval neúnosné břímě. Labilní politické prostředí, sociální otřesy a ekonomické potíže, kterým musela mladá republika čelit od prvních měsíců své existence, se válečným strádáním prohloubily. Parlamentní forma vlády brzy ztratila podporu a nástup nedemokratických režimů ve 20. letech našel odezvu i na Pyrenejském poloostrově.

1.1 Soumrak monarchie

Salazar pravil: „*Portugalsko je chudá země.*“² A na počátku 20. století tomu tak doopravdy bylo. Země na periferii Evropy měla přibližně 5,5 milionu obyvatel, z nichž až 84 % žilo na venkově. Vzhledem k takto vysokému číslu nepřekvapí, že většina obyvatelstva pracovala v zemědělství, zatímco nepříliš vyspělý průmysl poskytoval obživu necelým 20 % populace. Stát každoročně přicházel o desítky tisíc, většinou mladých lidí, kteří raději volili emigraci do zemí Severní a Jižní Ameriky, namísto života v zemi, kde průměrná doba dožití činila 40 let. Nejpalčivějším problémem zůstávala vysoká míra negramotnosti, která kvůli uboze rozvinutému školskému systému dosahovala neuvěřitelných 80 %.³ Portugalsko vstupovalo do prvních let nového století jako zaostalá země, kde úroveň industrializace nedosáhla dostatečné úrovně pro to, aby se mohla odrazit ve výraznějších sociálních proměnách.

Zatímco socioekonomicky Portugalsko za zbytkem Evropy zaostávalo, politicky se od ostatních států západní části Starého kontinentu příliš nelišilo. Dlouholetý boj mezi přívrženci absolutistické monarchie (*absolutistas*) a

² António de Oliveira Salazar in FRYER, P. a PINHEIROVÁ, P. M. *Salazarovo Portugalsko*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965. ISBN: 25-029-65. str. 139

³ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 17

konstituční monarchie (*liberalis*) vyústil v polovině dlouhého století v konsolidaci ústavního režimu, který vytrval v relativní stabilitě až do 90. let 19. století.

Země objevitelů Vasca de Gamy a Pedra Cabrala stále ještě vládla nad rozsáhlou koloniální říší rozprostírající se po ztrátě Brazílie (1822) už „jen“ na africkém a asijském kontinentu. Portugalsko se však potýkalo s problémy i v této oblasti. Například neschopnost efektivně využít zdroje, jež nabízela velká Angola či bohatý Mosambik, rozhodně nezvyšovala prestiž malého dědice velkých zámořských výprav 15. a 16. století.

Afrika se také stala dějištěm události, jež nakonec předznamenala konec monarchie v Portugalsku. Imperiální cíle první koloniální mocnosti musely ustoupit požadavkům nejprůmyslovější země tehdejšího světa: Velké Británie. Situace byla o to pokořující, že Albion byl tradičním spojencem Portugalska už od středověkých dob.⁴ 11. ledna 1890 vyzvala vláda lorda Salisburyho portugalskou koloniální správu, aby se okamžitě stáhla z území ležícího mezi Angolou a Mosambikem (dnešní Zambie a Zimbabwe). Na základě výsledků tzv. Berlínského kongresu z roku 1885 měla být historická práva původních impérií potlačena ve prospěch efektivní vojenské a ekonomické síly mladších rivalů. Velká Británie si tak osobovala právo na ovládnutí teritoria, které by umožnilo propojení Káhiry a Kapského města.⁵ Zrcadlové portugalské snahy o spojení dvou hlavních afrických držav tak vzaly za své. Pokud by Lisabon na příkaz nereagoval, hrozil Londýn přerušením diplomatických styků a zcela jistě by následovala válka. Portugalsko nechtělo a ani nemohlo riskovat konflikt s mnohem mocnějším soupeřem. Ultimátum přijalo a vyklidilo prostor mezi Angolou a Mosambikem.

Tón ultimativní výzvy jakož i její obsah rozbouřily veřejné mínění. Ve vztazích obou spojenců nemělo něco takového obdoby.⁶ Následovaly protesty, které vyvrcholily republikánským povstáním v Portu v roce 1891. Ačkoli bylo povstání potlačeno silou, monarchie vstoupila do své poslední fáze, doprovázené ještě hospodářskou a finanční krizí.

⁴ WHEELER, D. L. a OPELLO, W. C. *Historical Dictionary of Portugal*. 3rd ed. Lanham: Scarecrow Press, 2010. ISBN: 978-0-8108-6088-9. str. 41-42

⁵ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 19

⁶ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 149

Idea republikanismu nevznikla v Portugalsku v roce 1891. Nespokojenost s konstituční monarchií vedla část inteligence, ovlivněné francouzskými myšlenkami, k založení Republikánské strany už v roce 1873.⁷ Tak, jak monarchie ztrácela na popularitě, sílila podpora Republikánské strany, která se postavila do čela opozice proti vládnoucí dynastii Bragança.

Situace v zemi se dále komplikovala a král Karel I. byl nucen souhlasit s nastolením diktatury. João Franco vládl s podporou krále dvakrát jako diktátor, poprvé v letech 1893-1897 a podruhé v letech 1907-1908. Poměry se však nezlepšily, ba právě naopak. Sílicí represe, kterými se monarchie snažila udržet u moci, jen rozšiřovaly tábor přívrženců Republikánské strany. Množily se stávky a protesty. Konec diktatury přinesl až úspěšný atentát na krále a jeho následníka v únoru 1908.

Nový panovník, mladičkový Manuel II., se pokusil situaci uklidnit odvoláním Franca a vytvořením vlády s širokým zastoupením různých politických zájmů. Poměry se uvolnily, ale neuklidnily. Republikánská strana vítězila ve všech následujících volbách, do zákonodárného sboru i do samospráv, a propagovala tak myšlenku republiky po celém Portugalsku.⁸ Její volání po novém začátku bylo úspěšné a brzy dosáhla svého cíle. 5. října 1910 došlo v Lisabonu k převratu, provedeném pro-republikánsky smýšlejícími jednotkami armády a námořnictva s podporou místních civilistů. Vše proběhlo poměrně nekrvavě⁹, Manuel II. i s rodinou uprchl do Anglie a moc přešla plynule do rukou příslušníků svobodných povolání a inteligence. Na obranu monarchie nikdo aktivněji nevystoupil, královská politika ztratila podporu dlouho před republikánským převratem, který se dnes slaví jako portugalský státní svátek. Portugalsko se na počátku 20. století stalo „*monarchií bez monarchistů*“¹⁰, jak se vyjádřil král Karel I. Měl pravdu. Manuel II. zemřel na okraji Londýna v roce 1932 a do Portugalska se on, ani monarchie, už nikdy nevrátily.

1.2 Zakotvení nového zřízení

Portugalsko bylo po Francii a Švýcarsku teprve třetí zemí v Evropě, která vyhlásila trvalou republikánskou vládu. Brzy se však ukázalo, že deklarace

⁷ BINKOVÁ, S. *Portugalsko*. Praha: Libri, 2004. ISBN: 80-7277-217-1. str. 82

⁸ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 152

⁹ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 22

¹⁰ Tamtéž, str. 22

nového režimu a jeho konsolidace jsou dvě odlišné věci. Prvním, zatím pouze prozatímním prezidentem Portugalské republiky se stal filozof dr. Teófilo Braga, ministrem vnitra byl ustanoven dr. António José, v čele resortu zahraničí stanul dr. Bernardino Machado a postu ministra obrany se ujal generál Correia Barreto¹¹. Největšího významu za „*Staré republiky*“¹² však dosáhl dr. Afonso Costa, který se stal ministrem spravedlnosti prozatímní vlády. Byl to, jako mnozí další republikánští předáci, právník, graduovaný na univerzitě v Coimbre, kde po studiích i vyučoval. V roce 1891 ho jeho mladistvý republikanismus přivedl k účasti na neúspěšném povstání v Portu (viz výše). Po volbách v roce 1908 se stal za Republikánskou stranu poslancem parlamentu¹³. Stanul v čele několika portugalských vlád a byl opravdovým vůdčím duchem prvních let republiky.

Prozatímní vláda se rychle ponořila do práce. Vyhlásila právo na stávku, do té doby uplatňované mimo zákon. Byl přijat tiskový zákon, který skoncoval s cenzurou, manželství mohlo být konečně legálně rozvedeno, naopak občanský sňatek se stal povinností pro všechny Portugalce. Obě pohlaví měla mít v manželství stejná práva a děti vzal stát pod svou zákonnou ochranu.¹⁴ Šlechtické tituly byly zrušeny a k potlačení analfabetismu byla zavedena povinná školní docházka pro děti mezi 7. – 10. rokem života.¹⁵ Tyto a další kroky měly vést k co možná nejrychlejší proměně zaostalé společnosti v moderní, občansky vyspělou populaci.

Afonso Costa se vrhl do boje s všemocnou katolickou církví. Náboženské řády, včetně jezuitů, byly vypuzeny ze země. Vláda skoncovala s církevním školstvím. Costa dokonce prohlásil, že do dvou generací vymýtí katolicismus z portugalské mentality.¹⁶ Antiklerikální snahy vyvrcholily přijetím zákona o odluce z roku 1911, který měl podřídít církev státu. Katolické náboženství přestalo být náboženstvím státním, bohoslužba se výrazně omezila a veškerý

¹¹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 161

¹² BAIÔA, M.; FERNANDES, P. J. a RIBEIRO, F. de Meneses. The Political History of Twentieth-Century Portugal. *e-Journal of Portuguese History* [online]. 2003, vol. 1, no. 2 [cit. 2022-09-20]. str. 3. Dostupné z: https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue2/pdf/baioa.pdf

¹³ BIRMINGHAM, D. *A concise history of Portugal*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN: 9781108539951. str. 153

¹⁴ MARQUES, A. H. de Oliveira. *A Very Short History of Portugal*. 4th ed. Lisbon: Tinta-da-china, 2019. ISBN: 978-989-671-420-8. str. 191

¹⁵ BINKOVÁ, S. *Portugalsko*. Praha: Libri, 2004. ISBN: 80-7277-217-1. str. 87

¹⁶ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 31

církevní majetek byl znárodněn. V zemi, kde 99,8 % populace bylo katolického vyznání¹⁷, se tím ale otevřela hluboká kulturní propast mezi republikánskou elitou a venkovským obyvatelstvem, které žilo pod dlouhodobým vlivem církve ve školství, v rodině i v každodenních rituálech. I přes liberální právní předpisy z prvních měsíců a let republiky se tak nový režim nevyhnul pronásledování duchovních a s nimi často spřízněných monarchistů.

Republikánská vláda se snažila rozejít se starým režimem i v rovině symbolické. Byla zavedena nová, červeno-zelená vlajka i hymna, lidová *Portuguesa*¹⁸. Obojí slouží svému účelu dodnes. Měnová reforma představila jednotku *escudo*, nahrazující dosavadní *real*.¹⁹ Teófilo Braga hovořil o nutnosti „kulturní rekonstrukce národa“²⁰ při snaze proměnit republikánskou politiku ve skutečnou „věc veřejnou“. Na správě obecných záležitostí neměla mít podíl jen úzká skupina intelektuálů, ale co možná nejširší vrstvy obyvatelstva, vychované v sebevědomé, emancipované občany. Vůdcové převratu nepostrádali entuziasmus, ale sociální a ekonomická základna jim svazovala ruce pro hlubší realizaci jejich programu. Republika zdědila hospodářství v katastrofálním stavu, státní dluhy neustále rostly a ministři si s nimi nevěděli rady. Pouze dvakrát za celých 16 let trvání první Portugalské republiky bylo dosaženo přebytkového rozpočtu, a to v hospodářském roce 1912-1913 a 1913-1914²¹.

Popřevratový legislativní kvas vyvrcholil přijetím nové ústavy. Prozatímní vláda stanovila na 28. května 1911 první demokratické volby do ústavodárného shromáždění, kterých se mohli zúčastnit všichni gramotní muži starší 21 let i negramotné hlavy rodin. Monarchisté volby bojkotovali a Republikánská strana tak triumfovala. Parlamentní komise začala od června pracovat na základním zákoně státu, který byl vyhlášen 21. srpna téhož roku²². Portugalsko se oficiálně konstitovalo jako parlamentní republika, kde zákonodárna moc náležela dvoukomorovému Kongresu, volenému v přímých volbách. Poslanecká sněmovna

¹⁷ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 25

¹⁸ Text písně, složené už v roce 1890 v ovzduší hluboké morální a společenské krize následující po britském ultimátu, je dostupný v angličtině na oficiálních webových stránkách prezidenta Portugalské republiky: <https://www.presidencia.pt/en/president-of-the-republic/the-presidency/national-symbols/national-anthem/>

¹⁹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 161

²⁰ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 24

²¹ FRYER, P. a PINHEIROVÁ, P. M. *Salazarovo Portugalsko*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965. ISBN: 25-029-65. str. 96

²² KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 435

byla volena na 3 roky, Senát na 6 let. Moc výkonnou představovala vláda a prezident, volený Kongresem každé 4 roky²³. Vznikla i soustava moci soudní, od Nejvyššího soudu po soudy 1. a 2. instance. Relativně krátká ústava (pouze 87 článků) garantovala občanům politická práva odpovídající úrovni lidských práv na počátku 20. století, včetně práva vlastnického a práva na osobní svobodu. Konstituce akcentovala republikánské principy v podobě laicismu a sociální rovnosti. Obsahovala i právo na odpor proti komukoli, kdo by porušoval základní práva a svobody občanů.

1.3 Vstup do první světové války

Liberální ústava podepřela republikánský režim, uznaný mezitím všemi významnými evropskými mocnostmi. Všelékem na mnohé neduhy chudé země však být nemohla. Ačkoli monarchie padla téměř bez jediného výstřelu, opakovaně vypukala protirevoluční a po návratu krále volající povstání a spiknutí, často připravovaná ve Španělsku. Situace se vyostřila do takové míry, že 3. července 1913 byl přijat nový volební zákon, který opět odebral volební právo negramotným v obavě, aby jejich hlasy nezískali právě monarchisté.²⁴ Stát zakročoval proti stávkujícím, i když právo na stávku bylo zaručeno zákonem.

Brzy po prvních parlamentních volbách došlo k fragmentarizaci politické scény. Vznikaly tak většinou koaliční vlády krátkého trvání. Situaci neprospěl ani rozpad Republikánské strany na tři menší politická uskupení. Demokratická strana v čele s Afonsem Costou sice sestavila jednobarevnou vládu, ale pokračující proticírkevní kampaň nakonec přivedla k moci Bernardina Machada, který utvořil kabinet prosazující umírněnější přístup k monarchistům a katolíkům.

V létě roku 1914 vypukla první světová válka. Machadova vláda prohlásila, že vstoupí do bojů, jakmile bude Portugalsko požádáno o pomoc svým spojencem Velkou Británií. Vztahy mezi oběma zeměmi se po bezprecedentním ultimátu z roku 1890 (viz výše) normalizovaly na konci 90. let. Důvody, proč slabé, chudé a na válku zcela jistě nepřipravené Portugalsko rozšířilo řady Dohody musíme hledat zejména v africkém prostoru. Po britském ultimátu z roku 1890 byly koloniální výboje dovršeny. Republika nahradila vojenskou správu správou civilní a černošské obyvatelstvo dostalo poprvé možnost zakládat

²³ Prezident republiky rovněž nemohl svou funkci zastávat ve dvou, po sobě bezprostředně následujících obdobích.

²⁴ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 441

politické organizace.²⁵ Velká Británie však opět sledovala hlavně své zájmy a při sblížení s Německem v letech těsně před velkou válkou neváhala operovat s cizím majetkem²⁶. Plány na přenechání portugalských kolonií v Africe Německému císařství zhatily až sarajevské výstřely. Portugalská republika, jejíž mezinárodní pozice nebyla v roce 1914 ještě petrifikována, se ve snaze uchránit svou říši nakonec rozhodla do války zapojit. Panovalo přesvědčení, že po válce by se při zachování neutrality mohlo o Angole či Mosambiku rozhodovat bez Portugalska.

Na požádání Britské admirality tak portugalská vláda v únoru 1916 zabavila německé obchodní lodě v lisabonském přístavu. Následovalo vyhlášení války ze strany Ústředních mocností a vyslání expedičního sboru do Flander. Finančně i materiálně náročná účast v první světové válce znamenala konec portugalského liberalismu.

Zdlouhavý konflikt vedl v Portugalsku k nedostatku potravin. Rostla inflace a šířila se spekulace. Válka se pod vlivem zpráv z fronty stala krajně nepopulární. Stávek přibývalo, vlády nikdy neúřadovaly dlouho a objevilo se volání po vládě silné ruky.²⁷ Už v roce 1915 jmenoval první řádně zvolený prezident Manuel de Arriaga předsedou vlády generála Pimenta de Castru, který zastavil na několik měsíců činnost parlamentu. Diktatura delšího trvání však byla nastolena až v roce 1917.²⁸

1.4 Nová republika

Major Sidónio Pais, svého času portugalský velvyslanec v Berlíně, se v prosinci 1917 postavil do čela vojenského převratu, který svrhl další vládu Afonse Costy. Heslem pučistů byl odpor proti válce.²⁹ Pais rozpustil parlament a vládl pomocí dekretů. Zrušil volební omezení pro analfabety a v dubnu následujícího roku se nechal zvolit prezidentem s mimořádnými pravomocemi.

²⁵ KLÍMA, J. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN: 80-7277-033-0. str. 30

²⁶ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 163

²⁷ LEAL, E. C. The Political and Ideological Origins of the Estado Novo in Portugal. *Portuguese Studies* [online]. 2016, 32 (2) [cit. 2022-09-20]. str. 141. Dostupné z: <https://doi.org/10.5699/portstudies.32.2.0128>

²⁸ Zajímavou epizodou z tohoto roku války je příchod Panny Marie, která se opakovaně zjevila třem malým pasáčkům ve farnosti Fátima ve středním Portugalsku. Zvěstovatelka míru a lásky oslovila tisíce lidí, kteří byli 13. května 1917 v atmosféře neutuchajících proticírkevních zásahů svědky „zázraku slunce“. Katolické autority zázračnou podstatu zjevení uznaly v roce 1930 a dnes je Fátima jedním z nejznámějších poutních míst křesťanského světa.

²⁹ LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 9-10, str. 209

Vojenskou diktaturu, kterou za podpory široké koalice monarchistů, klerikálů, konzervativců a důstojníků nastolil, nazval Novou republikou (*República Nova*). Sidónio Pais byl prototypem muže, kteří zaplavili Evropu mezi dvěma světovými válkami. Charismatický „vůdce“, libující si ve vojenských přehlídkách a masových projevech podpory, byl prezentován jako národní hrdina, který konečně dokončí dílo republiky. Zrušil nejstriktnější proticírkevní zákony, a dokonce obnovil diplomatické styky s Vatikánem, které jeho předchůdce zpřetrhal. Jeho nově založená Národní republikánská strana (*Partido Nacional Republicano*) drtivě zvítězila ve volbách v dubnu 1918. Stalo se tak několik dní poté, co byl portugalský expediční sbor, demoralizovaný a opuštěný vlastní vládou, rozdrčen při německé jarní ofenzivě.

I přes sílící odpor k válce se Sidónio Pais neodvážil vystoupit z konfliktu a porušit tím spojenecké závazky vůči Velké Británii. Na domácí politické scéně se však situace po krátkém uklidnění znovu rozjitřila. Vojenský režim se udržoval represemi, přívrženci liberální levice byli po neúspěšném pokusu o převrat tvrdě perzekvováni. Začal se připravovat atentát, kterému diktátor 14. prosince 1918 podlehl.

1.5 Od míru k trvalé diktatuře

Republika kráčela od krize ke krizi. Válka sice přivedla Portugalsko do tábora vítězných mocností, kolonie se podařilo uhájít, ale důsledky bojů dopadly na zemi zvlášť tvrdě. Propad životní úrovně u všech vrstev obyvatelstva, problémy se zásobováním a zhroucení veřejného pořádku podkopaly legitimitu republiky.³⁰ Majetnější vrstvy stále silněji volaly po vůdci, který skoncuje se sociálními otřesy, zatímco dělnické obyvatelstvo začalo zakládat první odbory inspirované anarchistickými a komunistickými myšlenkami. Komunistická strana Portugalska (*Partido Comunista Português – PCP*) byla založena v roce 1921.

Když selhaly pokusy o znovunastolení monarchie v Portu a Lisabonu, byl prezidentem zvolen António José de Almeida. Začal se utvářet systém dvou politických stran: Liberální strany a Demokratické strany, která sestavila vládu po prvních volbách následujících po Paisově zavraždění. Nálady ve společnosti dobře ilustruje fakt, že volby přilákaly k urnám pouhých 20 % oprávněných voličů.³¹

³⁰ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 33

³¹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 455

Chaos dosáhl vrcholu. V roce 1919 se vystřídaly čtyři vlády, v roce následujícím dokonce devět. Šest vlád se pokoušelo zkonsolidovat poměry v roce 1921, kdy byl během „*Krvavé noci*“³², dalšího nezdařeného pokusu o státní převrat, zavražděn premiér António Granjo. Snad jediného úspěchu v tomto závěrečném období první republiky bylo dosaženo na poli kulturním. Podle sčítání lidu z roku 1920 poklesla negramotnost obyvatelstva na „pouhých“ 70,5 %!³³

Bylo jen otázkou času, kdy se některému z vojenských komplotů podaří svrhnout nestabilní republiku a nastolit protidemokratický režim, po kterém ostatně toužilo čím dál více občanů. Mnozí viděli vzor v pravicových diktaturách, jakými byla v té době vláda Primo de Rivery v sousedním Španělsku (1923-1930) a Mussoliniho fašistický model v Itálii³⁴. Jeden z článků časopisu *Nová setba* dokonce v roce 1924 explicitně hlásal: „*Jen diktatura nás může zachránit.*“³⁵ V roce 1925 se u moci vystřídalo pět vlád, čelících třem pokusům o vojenský puč. Ani hospodářská situace se nelepšila. Státní deficit neustále narůstal a jen úroky z dluhů pohlcovaly celou polovinu státních příjmů.

Výsledky první Portugalské republiky pregnantně vyjádřili polští autoři J. Pałęcka a O. Sobański: „*Výsledky šestnáctiletého trvání parlamentní republiky byly katastrofální: sedm parlamentů, deset prezidentů (jeden zavražděn), padesát dva vlád, z nichž jen jedna vydržela déle než rok a mnoho padlo po několika dnech nebo týdnech úřadování, dvacet čtyři revolt a povstání. Jen v letech 1920-1925 bylo v Lisabonu napočítáno 325 pumových útoků. Inflace způsobila pětadvacetinásobný růst životních nákladů za devět let a hodnota měny poklesla na třetinu její předválečné hodnoty.*“³⁶ Taková byla tedy situace, když dal 28. května 1926 generál Manuel de Oliveira Gomes da Costa rozkaz k pochodu z Bragy na Lisabon. Inspirován Mussoliniho úspěšným převzetím moci vyzval k povstání proti „*neúnosné situaci a přežilému parlamentnímu systému*“³⁷. Stejně jako jeho italský vzor se ani on nesetkal s vážnějším odporem. Naopak, k jeho

³² SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 37

³³ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 166

³⁴ LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 9-10, str. 209

³⁵ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 466-467

³⁶ J. Pałęcka a O. Sobański in BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 350

³⁷ LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 9-10, str. 210

jednotkám se brzy přidal zbytek armády, včetně vysokých důstojníků, jakými byli Joaquim Mendes Cabeçadas, Gama Ochoa či Óscar Carmona. Opuštěná republika se vzdala, úřadující vláda podala demisi a prezident Bernardino Machado (jako svůj poslední krok před abdikací) pověřil vůdce povstalců sestavením nové vlády.

2 António de Oliveira Salazar a cesta k Novému státu

António Salazar je v jistém smyslu personifikací autoritativního režimu, který v Portugalsku existoval v letech 1933-1974. Byl hlavním konstruktérem Nového státu, jeho institucí a normativních opor. Pro hlubší pochopení následujících kapitol se nyní zaměříme na původ, zázemí a ideje tohoto politika. Rodák z Vimieira zavrhl kněžskou dráhu a vlastní pílí se vypracoval na místo univerzitního profesora v Coimbre. Konzervativní prostředí, ze kterého pocházel, dalo vzniknout muži neobyčejně rigidních názorů a hodnot. Vliv papežských encyklik, obdiv k slavné minulosti národa a nesmírná ctižádost z něho učinily aspiranta moci ve státě, kde ani vojenská vláda nevyřešila nejpálčivější politické problémy. Po letech fiskálního marasmu Salazar dokázal ozdravit národní hospodářství. S podporou maršála Óscara Carmony se poté stal nepostradatelným členem každé nové vlády. Jak ukázal další vývoj, prestiž odborníka na finanční otázky (akcentovaná jeho přívrženci v tisku) mu otevřela cestu k desetiletím osobní diktatury.

2.1 Počátky

António de Oliveira Salazar se narodil 28. dubna 1889 ve vesnici Vimieiro jako páté dítě domkáře Antónia de Oliveiry. Sám později děkoval Prozřetelnosti, že přišel na svět chudý.³⁸ Oblast středního Portugalska, odkud pocházel, ležela daleko od vlivu republikánů a katolická církev si nad negramotným venkovským obyvatelstvem, chodícím stále ještě naboso nebo v dřevácích, udržovala značný vliv. Salazarovi rodiče však analfabety nebyli, a protože se jejich finanční situace po narození malého Antónia zlepšila, rozhodla matka, že nejlepší cestou z bídy bude pro jediného syna vzdělání. V deseti letech se proto mladý, uzavřený³⁹ chlapec vydal do nedalekého města Viseu, kde nastoupil do diecézního semináře.

³⁸ RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 3-4

³⁹ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 19

V roce 1908, v době atentátu na krále Karla I. a korunního prince Ludvíka Filipa, studoval Salazar poslední ročník semináře. Zpráva o smrti starého panovníka Antónia šokovala a v dopise adresovaném João Francovi vyjádřil vládnoucímu diktátorovi svoji podporu.⁴⁰ Franco však smrt svého patrona politicky nepřežil a nástup mladičkého Manuela II. na trůn představoval už jen labutí píseň monarchie. Salazar pod vlivem těchto událostí vydal v roce 1908 v místním časopise *List (A Folha)* svůj první článek, ve kterém kritizoval lhostejnost katolíků k vážným událostem, které otrásaly církví i národem. Do katolického čtrnáctideníku začal přispívat pravidelně a role dopisovatele se mu zalíbila. Soudě alespoň dle četnosti textů, které uveřejňoval, a ve kterých vystupoval z výsostně klerikálních pozic.⁴¹

Devatenáctiletý Salazar opustil seminář a přijal místo učitele na Gymnáziu svaté cesty ve Viseu. Publikoval i v gymnaziálním periodiku. Začal se také osmělovat jako řečník. 1. prosince 1909 pronesl na setkání pedagogů vlasteneckou řeč, ve které odhalil svůj pohled na dějinnou roli Portugalska: „*Máme svou vlast, a stejně jako jsou naše matky nejlepší ze všech matek, musí být pro nás naše vlast tou nejlepší ze všech (...) Portugalsko nesmí zemřít! Musí žít pro svět, který objevilo, pro národy, které oslnilo jiskřením své velikosti a hrdinství. Dnes není třeba objevovat nové světy ani bojovat proti cizím národům: je však třeba vykonat veliké dílo míru, vychovat tak dobré občany Portugalska 20. století, jako byli ti ze století sedmnáctého. Je nutné, aby se dnešní Portugalci stali mládeží slavného Portugalska zítřka – Portugalska silného, vzdělaného, mravného, pracovitého a rozvinutého!*“⁴² Jeho bombastický styl se postupem času obrousil, zvykl si své projevy pečlivě připravovat a vždy je četl.

Zdá se, že byl Salazar poněkud nerozhodný v otázce, zda pokračovat v kněžské dráze (ve Vimieiru, kam se pravidelně vracel, ho už začali oslovovat „pane faráři“⁴³), nebo začít studovat na univerzitě. Nic by tomu nebránilo. Jako žák i student měl vždy ty nejlepší výsledky, mohla ho znepokojovat pouze

⁴⁰ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 21

⁴¹ KLÍMA, J. Katolické kořeny portugalské diktatury: poznámka k typologii autoritativních režimů 20. století. *Listy* [online]. Kabinet ibero-amerických studií FHS UHK, 2002, č. 5/2002 [cit. 2022-09-21]. str. 2. Dostupné z: <https://adoc.pub/katolicke-koeny-portugalske-diktatury.html>

⁴² António de Oliveira Salazar in KLÍMA, J. *Salazar: tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN: 80-86493-15-6. str. 21

⁴³ BIRMINGHAM, D. *A concise history of Portugal*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN: 9781108539951. str. 162

finanční náročnost studia. Dva roky se při výuce historie, literatury a matematiky rozhodoval, aby nakonec úspěšně složil zkoušky na právnické fakultě staroslavné univerzity v Coimbre.

2.2 Na univerzitě

Salazar se krátce po vzniku republiky vrhl do studia ekonomického práva. Věděl, že člověku jeho původu může vzdělání otevřít cestu do vyšších kruhů tehdejší společnosti. Dával kondice, penězi ho podpořila i rodina zaměstnávající jeho otce ve Vimieiru.⁴⁴ Nepřestával také přispívat do novin a časopisů, později začal za úplatu poskytovat právní a finanční konzultace. Zapořil se rovněž do činnosti Akademického střediska křesťanské demokracie, kde spolupracoval s kolegou Manuelem Gonçalvesem Cerejeirou, budoucím arcibiskupem z Lisabonu, který se stal Salazarovým přítelem a věrným spojencem. Už jako učitel ve Viseu poznal a ztotožnil se s myšlenkami papežských encyklik *Diuturnum, Immortale Dei, Libertas* či *Sapientiae Christianae*.⁴⁵ Okružní listy kritizovaly bezbřehou svobodu vyjadřování, akcentovaly katolický názor na původ státní moci, přinášely útěchu i nacionalistům. Zejména proslulá encyklika *Rerum Novarum* z května 1891⁴⁶ znamenala pro Salazarův další politický život zdroj hluboké inspirace. Papež v ní ostře odsoudil všechny negativní jevy tehdejší kapitalistické společnosti, včetně téměř otrocké závislosti dělníků na továrnících. Socialisty však rovněž pokáral za jejich destruktivní volání po třídním boji, za to, že likvidují soukromé vlastnictví a napadají tradiční rodinu. Východisko nabízel v obnovení křesťanské solidarity a v důsledném dodržování Desatera. Usmiřování bohatých a chudých mělo napomoci sdružování zaměstnanců i zaměstnavatelů do korporací na všech úrovních společnosti.

Ve svém aktivismu neustal ani po promoci, kdy se mu podařilo získat místo odborného asistenta na Coimberské univerzitě. Zatímco Portugalsko válčilo na frontách první světové války, v Evropě a v Africe, Salazar budoval svou akademickou kariéru. Postupně získával na sebedůvěře, pocity méněcennosti a občasné deprese ustupovaly. Díky svým veřejným vystoupením, přesvědčivé argumentaci a konzervativním postojům se brzy stal miláčkem katolíků.

⁴⁴ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 22

⁴⁵ KLÍMA, J. Katolické kořeny portugalské diktatury: poznámka k typologii autoritativních režimů 20. století. *Listy* [online]. Kabinet ibero-amerických studií FHS UHK, 2002, č. 5/2002 [cit. 2022-09-21]. str. 2. Dostupné z: <https://adoc.pub/katolicke-koeny-portugalske-diktatury.html>

⁴⁶ Text encykliky dostupný online z: http://www.kebrle.cz/katdocs/soc_enc/RerumNovarum.htm

V červenci 1918 se jeho obličej objevil na obálce časopisu Katolické ilustrace (*Ilustracão Catholica*). Text předpovídal, že národ o tomto mladém muži brzy uslyší víc.⁴⁷

Silící zmatky však postihly i jeho. V květnu roku 1919 musel dočasně opustit univerzitu, neboť byl obviněn, že během přednášek šíří monarchistickou propagandu. Ostře se ohradil a ve své apologetice nazvané „Má odpověď“ (*Minha resposta*) napsal: „*Jsem přesvědčen, že politika sama o sobě nemůže nikdy vyřešit velké otázky (...) Jsem si jist, že řešení bude nalezeno mnohem snadněji v každém z nás než na ministerstvu trpícím častými ideovými obraty. Jak jen mohu, snažím se tedy vychovat z mých studentů muže, muže v nejlepším smyslu toho slova, a k tomu dobré Portugalce, takové, které Portugalsko potřebuje, aby se stalo velikým.*“⁴⁸ Žádný student nepodpořil svou výpovědí nařčení vznesená proti jejich učitelům, a tak se Salazar po vynucené pauze vrátil za katedru.

2.3 Antidemokrat a antiliberal

První opravdovou zkušenost s politikou přineslo Salazarovi zvolení do parlamentu za Portugalské katolické středisko (*Centro Católico Português*). Strana vznikla z popudu portugalských biskupů, kteří si přáli větší zapojení katolíků do veřejného života. Salazar se zúčastnil jediného zasedání Poslanecké sněmovny a Lisabon opustil po pouhých dvou dnech. Stal se otevřeným nepřitelem parlamentarismu a demokracie, na dalších volbách následujících po „Krvavé noci“ v roce 1922 odmítl participovat. Při svém hodnocení dosavadního trvání Portugalské republiky poté napsal: „*Parlament nezajistil přijatelné a dlouhotrvající podmínky pro vhodnou finanční politiku, dobrý politický život a účinnou veřejnou administrativu. Nechápal nutnost zavedení nového zákonodárství. Svévolně se vměšoval do záležitostí vlád a uzurpoval si tak úlohu výkonné moci, kterou si podřídil, a tím ji oslaboval a paralyzoval její činnost. Protože se vláda i prezident republiky nacházeli ve stejném postavení, a to v postavení závislosti na parlamentu, stát se ocitl bez směru a bez šéfa. Hromadný orgán totiž nemůže určit směr vývoje. Současně se fakticky vytratila veškerá odpovědnost a nebylo možné vládnout. Vládnoucí byli zcela pohlceni*

⁴⁷ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 26

⁴⁸ António de Oliveira Salazar tamtéž, str. 28

*druhořadými záležitostmi a skutečnými či vymyšlenými skandály.*⁴⁹ Salazar považoval demokracii za naprosto nevhodnou formu vlády pro Portugalce, za jakousi legalizovanou občanskou válku. Nevnímal ji jako národní zájem chránící uspořádání, ale jako nadvládu politických stran. Stranické sekretariáty sloužily v lepším případě pouze svým voličům, v horším jen svým stranickým šéfům. Uchopily moc na příslušné volební období (které zpravidla v portugalských reáliích ani nedokončily). Zbytek voličstva byl od moci odstaven a národ rozštěpen na privilegované a ty, kteří vyčkávali, až na ně dojde řada, aby se mohl celý proces chaotického partikularismu opakovat. Nikdo neměl šanci prosadit vizi, jejíž životnost by přesahovala termíny voleb. Parlament byl pro Salazara, stejně jako pro mnohé jiné nastupující diktátory té doby, pouhou „žvanírnou“, ve které se nikdy nic podstatného nevyřeší.

Dalším důvodem, proč Salazar demokracii jako princip nikdy neuznal, byla skutečnost, že odmítal jeden z jejích základních atributů, tudíž rovnost. Alespoň v politických právech: *„Nevěřím ve všeobecné hlasování, protože individuální hlas nebere v potaz rozdíly mezi lidmi. Nevěřím v rovnost, ale v hierarchii. Lidé, takový je můj názor, si musí být rovni před zákonem, nicméně považují za nebezpečné udělit všem stejná politická práva.*“⁵⁰ Byl to elitář a jeho ideální představu formy vlády mohla naplnit jedině technokracie. Vláda odborníků, dostatečně vzdělaných a morálně zakotvených, měla národ vést a řídit v dlouhodobém časovém horizontu. To, co Salazar později nastolil, bývá v literatuře označováno jako „katedrokracie“ (vláda profesorů).⁵¹

Ruku v ruce s odmítáním demokracie šlo i odmítání liberální demokracie: *„Liberalismus je z filozofického hlediska hloupostí a z politického hlediska lži.*“⁵² Ve svém politickém světonázoru se Salazar utvrdil v roce 1924, kdy na sjezdu katolíků v Braze znovu odsoudil pluralitní demokracii jako pouhý boj skupin o uskutečnění svých sobeckých zájmů: *„Je-li stát v dosahu skupin, budou skupiny bojovat o to, aby ho dobyly (...) Moc má neodolatelnou přitažlivost, je-li nikoli*

⁴⁹ António de Oliveira Salazar in BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 354

⁵⁰ António de Oliveira Salazar tamtéž, str. 355

⁵¹ Srovnej například BALÍK, S. a KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2012. ISBN: 978-80-7363-266-3. str.162 (dalším aspektem této „formy vlády“ byla však praxe, kdy se Salazar nechal obklopovat lidmi, kteří s ním bezvýhradně souhlasili a nehrozili, že jej převýší – nejčastěji se jednalo o jeho kolegy z univerzity v Coimbre)

⁵² António de Oliveira Salazar in BALÍK, S. a KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2012. ISBN: 978-80-7363-266-3. str.145

výkonem posvátné funkce, nýbrž jen prostředkem k uskutečnění zájmů.“⁵³ Co však Salazar navrhoval jako přijatelnou alternativu k demokracii? Inspirován výše zmíněnými papežskými encyklikami viděl cestu z krize republiky v korporativistickém zřízení.

2.4 Korporativismus

Korporativismus sliboval sladit zdánlivě protichůdné principy pokroku a tradice (někteří se při úvahách o tomto systému vraceli až ke středověkým cechům)⁵⁴. Pravicoví intelektuálové v něm viděli způsob, jak odstranit třídní konflikty ve společnosti, a přitom eliminovat nebezpečí komunismu. Měl dvě roviny, ekonomickou a politickou. Ke korporativismu v hospodářství se Salazar vyjádřil takto: „Umožní každému výrobnímu odvětví sladit zájmy kapitálu a práce a zajistí rovnováhu mezi jednotlivými odvětvími.“⁵⁵ Korporativismus měl na rozdíl od komunismu zachovat soukromé vlastnictví, ale přitom organizovat národní hospodářství tak, aby se odstranila škodlivá konkurence a zmírnila majetková diferenciacie. V rovině politické schválil korporativismus v roce 1931 papež. Závěry jeho encykliky *Quadragesimo Anno*⁵⁶ plně konvenovaly Salazarovým teoretickým východiskům. V prohlášení Pia XI. se hovořilo o obnovení stavovského řádu: „... dokonalá náprava je možná jen tehdy, když se odstraní ono nepřátelství (myšleno mezi dělníky a kapitalisty; pozn. autora diplomové práce) a když jednotlivé údy vytvoří dobře seřízený sociální organismus: tím myslíme společenské stavy, do kterých by se lidé včlenili ne podle toho, ke které třídě patří na trhu práce, nýbrž podle různých společenských úkolů, které kdo zastává. Jako je přirozené, že ti, kdo bydlí blízko sebe, vytvářejí obce, tak je stejně přirozené, že ti, kdo pracují v témže stavu nebo povolání - ať již hospodářském nebo nějakém jiném -, tvoří různá sdružení nebo organizace.“⁵⁷ Pius XI. navázal na sociální encykliku papeže Lva XIII. *Rerum Novarum*, když kritizoval společnost postavenou na třídách, které mají rozdílné zájmy a tendují k častým konfliktům. Proto apeloval na změnu v celkovém přístupu k věcem veřejným, kdy je potřeba „v každém stavu co nejvíce pěstovat smysl pro spolupráci na obecném blahu ve

⁵³ KLÍMA, J. *Salazar: tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN: 80-86493-15-6. str. 46

⁵⁴ VINEN, R. *Evropa dvacátého století*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN: 978-80-7021-735-1. str. 164

⁵⁵ António de Oliveira Salazar in BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 359-360

⁵⁶ Papežská encyklika *Quadragesimo Anno* ze dne 15. května 1931 dostupná z: http://www.kebrle.cz/katdocs/soc_enc/QuadragesimoAnno.htm

⁵⁷ *Quadragesimo Anno* (83.)

státě.“⁵⁸ Korporativismus tak činil zodpovědným za stát všechny stavy, nikoli jen právě vládnoucí politické strany.

Salazar se stal mužem pevných a neměnných názorů. Byl to hluboce věřící konzervativce a antidemokrat, kterému vývoj v umírající republice brzy umožnil realizovat své představy o hierarchicky uspořádané a sjednocené společnosti.

2.5 Ministrem financí

Květnový převrat z roku 1926 nastolil vládu vojenské junty, do jejíhož čela se postavil generál José Mendes Cabeçadas. Parlament byl rozeznán, byla zavedena cenzura, zrušeno mnoho základních a středních škol a rozpuštěna levicová Konfederace práce. Na místní úrovni nahradily správní komise dosud volené funkce v samosprávách. V srpnu byla vytvořena Zvláštní policie s úkolem pronásledovat nepřátele režimu. Říjnový Statut domorodců učinil z většiny zámožské populace obyvatelstvo druhé kategorie. Nastalo období vojenské diktatury, neústavního režimu trvajícím až do roku 1933.

António de Oliveira Salazar byl po převzetí moci armádou spolu s dvěma kolegy z univerzity požádán, aby se zapojil do činnosti prozatímní vlády. Díky své erudici v oblasti ekonomického práva byl jmenován ministrem financí. Rozčarován situací v hlavním městě opustil post už po několika dnech v úřadě: „*Civilní ministři byli povoláni provést určitá administrativní opatření a tato opatření jim přišlo možné uskutečnit pouze po vyřešení politického problému. Tento problém však v současné době vyřešen nebyl a jim ani nepřísluší ho řešit. Za tohoto stavu věci podepsaní odevzdávají do rukou Vaší excelence funkce, které jim byly svěřeny a očekávají definitivní vyřešení politického problému.*“⁵⁹ Rezignace přesvědčeného technokrata. Důstojníci nedokázali udržet jednotu a z následného boje o moc vyšel jako vítěz generál António Óscar Fragoso Carmona. Ten se sám jmenoval maršálem a od listopadu působil jako úřadující prezident. Salazarův odchod byl pouze částečný, brzy přijal místo v komisi pro reformu daní a poplatků. Dostal se však do sporu se svým představeným, který mu nedovolil zveřejnit výslednou zprávu o katastrofálním stavu fiskálního systému. Salazar se bránil v tisku, čímž si znepřátelil ministra financí Sinela de Cordese. Jeho renomé ekonomického experta neustále rostlo.

⁵⁸ *Quadragesimo Anno* (85.)

⁵⁹ Citace podle KLÍMA, J. *Salazar: tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN: 80-86493-15-6. str. 54

V únoru 1927 došlo k pokusu republikánů o svržení vojenské vlády. Výsledkem byly jen další represe ze strany režimu, který si s neutěšenou situací v zemi nevěděl rady stejně, jako republikánská garnitura před ním. Řešení finančních problémů však už nešlo déle odkládat. Vláda se ke konci roku 1927 obrátila na Společnost národů s žádostí o půjčku ve výši 12 milionů liber⁶⁰. Zatímco se ve Švýcarsku jednalo o podmínkách sanace, nechal se maršál Carmona zvolit řádným prezidentem republiky (jako jediný kandidát vládnoucí junty). Krátce předtím začala operovat Informační (tedy tajná politická) policie.

Delegace vyslaná do Ženevy se vrátila se zprávou, že půjčka bude poskytnuta pouze v případě, že režim odsouhlasí mezinárodní kontrolu portugalských financí. Zvedla se vlna odporu a prezident Carmona půjčku odmítl. Nově jmenovaný premiér, plukovník José Vicente de Freitas, nabídl Salazarovi, aby se podruhé ujal funkce ministra financí. S příslibem, že mu bude umožněno rozhodovat o všech výdajových krocích vlády, po krátkém váhání přijal. 27. dubna 1928 se Salazarovi otevřela cesta k absolutní moci. V interview pro tisk řekl: „*Vím docela dobře, co chci a kam jdu, ale ať se ode mě neočekává, že cíle dosáhnu během několika málo měsíců. Zatím nechť země moje počínání bedlivě sleduje, ať navrhuje zlepšení, ať vznáší námítky a diskutuje, ale jakmile přijde čas, aby se řídila mými příkazy, budu očekávat poslušnost.*“⁶¹ Prezident Carmona byl ochoten staronového ministra poslouchat. Věděl, že armáda si dokáže moc udržet jedině v případě, že zvládne dlouhodobou finanční krizi. Jakékoli politické kroky vedoucí k hlubší rekonstrukci systému byly bez stabilizace veřejných výdajů nemyslitelné. Salazar tak dostal veškeré pravomoci nutné k tomu, aby ozdravil národní hospodářství. Všichni ostatní členové kabinetu se museli smířit s jeho právem veta, chtěli-li realizovat nějaký výdaj. Nastalo utahování opasků. Ministr financí snížil platy ve státní sféře. Centralizoval a celkově zreformoval daňovou a úvěrovou soustavu. V článku z 27. července 1928 Salazar slíbil, že Portugalsko dostojí svým mezinárodním závazkům a splatí své zahraniční dluhy.⁶² Sérií drastických omezení státních výdajů dosáhl splnění vytýčeného cíle. Portugalský

⁶⁰ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 35

⁶¹ António de Oliveira Salazar in SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 45

⁶² GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 37

zahraniční dluh přestal existovat a země poprvé od fiskálního roku 1913-1914 hospodařila s přebytkovým rozpočtem.

Salazar si pečlivě budoval aureolu mučedníka, spasitele národa, který jde lidu příkladem svým spartánským způsobem života. V tisku se objevovaly zprávy o workoholickém ministrovi, který si v kanceláři vypíná topení a pracuje s dekou přehozenou kolem kolen.⁶³ Během vládní krize v červnu 1929 mistrně využil své „nepostradatelnosti“. S podporou prezidenta Carmony zůstal ve funkci jako jediný ministr z původního kabinetu. V únoru následujícího roku navrhl generál a premiér Artur Ivens Ferraz návrat k ústavnímu zřízení za současného posílení výkonné moci.⁶⁴ Salazar se proti tomuto kroku postavil. Jeho představám o novém portugalském státu samozřejmě nevyhovoval jakýkoli návrat k demokratickým pořádkům před rokem 1926. Opřel se o armádu, která stále ještě ve své většině preferovala autokracii⁶⁵. Při manifestaci svolané na podporu stávajícího kurzu pronesl větu, která se později stala nacionalistickým heslem portugalského autoritativního státu: „*Vše pro národ, nic proti národu!*“ („*Tudo pela Nação, nada contra a Nação!*“).⁶⁶ Kabinet, jehož schůzi předsedal prezident Carmona, pak vydal prohlášení, ve kterém akceptoval Salazarovu linii. Ferraz byl odvolán, zatímco Salazar upevnil své postavení. V lednu 1930 obsadil nenahraditelný civilista post ministra financí a kolonií. V době nastupující světové hospodářské krize získal od armády požehnání k systémovému vyřešení popřevratové politiky. Souhlasu národa nebylo třeba, jenom pevné ruky diktátora.

3 Stát a právo

Estado Novo charakterizují tři právní předpisy, přijaté vládou v první polovině 30. let. Podrobná analýza Koloniálního zákona, Politické ústavy Portugalské republiky a Národního pracovního statutu zabírá hlavní část následující kapitoly. Systém, který António de Oliveira Salazar vytvořil, se etabloval postupně. Mechanismy státní kontroly nad společnostmi vznikaly ve

⁶³ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 38

⁶⁴ BAIÓIA, M.; FERNANDES, P. J. a RIBEIRO, F. de Meneses. The Political History of Twentieth-Century Portugal. *e-Journal of Portuguese History* [online]. 2003, vol. 1, no. 2 [cit. 2022-09-20]. str. 6. Dostupné z: https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue2/pdf/baioa.pdf

⁶⁵ Pojem „autokracie“ užívá autor diplomové práce jako obecné antonymum k demokracii.

⁶⁶ António de Oliveira Salazar in KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 481

spolupráci s fašistickými mocnostmi tehdejší Evropy. Těm se režim přiblížil před vypuknutím druhé světové války. Svou roli zde sehrála i portugalská pomoc Francovi v jeho konfliktu s Lidovou frontou. Vztahy s katolickou církví narovnal konkordát z roku 1940. Politická opozice byla v defenzívě a korporativismus se neustále zdokonaloval. Neutralita za světové války umožnila Salazarovi, přes všechny obtíže, profitovat z dodávek oběma válčícím stranám. Porážka Osy však přinesla nutnost změny stávajícího kursu.

3.1 Koloniální zákon

Portugalská zámořská území (od roku 1951 oficiálně nazývaná „*Ultramar*“⁶⁷) tvořila na počátku 30. let 20. století pestrou mozaiku větších či menších domén rozprostírajících se napříč světadíly. V Africe byla chloubou Portugalců velká Angola, na opačném pobřeží se rozkládal na suroviny bohatý Mosambik.⁶⁸ Opěrné body na cestě k největším africkým koloniím tvořily Portugalská Guinea a ostrovy Svatý Tomáš a Princův ostrov. Strategická poloha Kapverdských ostrovů uprostřed Atlantického oceánu byla nezpochybnitelná. Už pouhou ozvěnu slavné objevitelské minulosti představovaly tři indické državy: Goa („Indický stát“), Dio a Damão. Námořní a obchodní základny Portugalců se nacházely i v Indopacifiku: do jižní Číny vklíněné Macao a v Indonésii ležící Timor.

Impérium v Africe se však ocitlo v krizi. Po částečné konsolidaci za první republiky se Mosambikem i Angolou začaly rozšiřovat nepokoje, umocněné ještě opozičními náladami tamějších úředníků vůči lisabonskému režimu. Salazar byl zastáncem jednoty impéria, jehož části nevnímal jako svébytné entity, ale jen a pouze jako domény podřízené mateřské zemi. Pokud chtělo Portugalsko přetrvat v roli stále ještě velké koloniální mocnosti, muselo přistoupit k reformám. António de Oliveira Salazar, toho času ministr financí i kolonií, začal připravovat úpravu, která by skoncovala s hrozbou dezintegrace zámoří. Spojil se za tím účelem s lisabonským právníkem Arminem Monteirom⁶⁹ a společně představily v červenci 1930 Koloniální zákon.

⁶⁷ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 40

⁶⁸ KLÍMA, J. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN: 80-7277-033-0. str. 20-28

⁶⁹ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 41

Předpis byl republikován v roce 1933 dekretem č. 22465 spolu s novou ústavou (na tuto jeho podobu se nyní zaměříme). Sjednotil velkou část dřívější právní úpravy. Ta byla často ignorována či dodržována jen nedůsledně, zatímco *Acto Colonial* se na téměř třicet let stal „ústavou“ portugalské zámořské říše. Záměrem jeho tvůrců bylo posílit kontrolu mateřské země nad koloniemi. Role cizinců měla být omezena, ať už šlo o investice, imigraci či vlastnění majetku. Stávající zahraniční koncese neměly být prodlouženy. Přístup Lisabonu však nelze vnímat jako ochranný, šlo o cílenou a systematickou snahu uchovat zámoří pro současnou a budoucí exploataci.⁷⁰ I přes některé zdánlivě humanistické prvky se jednalo se o produkt nejnižšího koloniálního uvažování 19. století.

3.1.1 Výchozí ustanovení

Zákon⁷¹ byl po formální stránce rozdělen do 4 hlav, obsahujících celkem 47 článků. Hlava I, nazvaná „*Všeobecná ustanovení*“, stanovila ve svém čl. 1 zásadu subsidiárního použití ústavy z roku 1933. Ústava se tedy aplikovala i na poměry v koloniích, pokud *Acto Colonial* nestanovil jiný postup. Ideologicky zabarvený vztah Portugalců k zámoří vyjadřoval čl. 2, který mluvil o historickém poslání portugalského národa při civilizaci domorodého obyvatelstva. Národ, kde jen něco málo přes 30 % obyvatelstva bylo gramotných, se prezentoval jako „hrdina křesťanské civilizace“. Jakékoli pochybnosti o povaze portugalské přítomnosti v Africe a Asii rozptýlil čl. 3, který výslovně hovořil o zámořských doménách jako o koloniích tvořících portugalskou koloniální říši. Cizincům i státním příslušníkům zaručoval předpis základní práva týkající se osobní svobody, individuální bezpečnosti a majetku. Zároveň však varoval před možností vyhoštění v případě, že by přítomnost jedince znamenala nebezpečí vnitrostátním či zahraničním zájmům portugalského státu. V takovém případě byla limitována i svoboda pohybu mezi koloniemi a opravný prostředek pak představovalo jen odvolání k lisabonské vládě (Radě ministrů).⁷² Čl. 6 stanovil princip povinné solidarity všech částí impéria, kdy musely tyto přispívat přiměřeným způsobem k zajištění obrany nebo integrity členů říše. O změně hranic a koloniálních práv

⁷⁰ SMITH, A. K. António Salazar and the Reversal of Portuguese Colonial Policy. *The Journal of African History* [online]. 1974, 15 (4), [cit. 2023-02-25]. str. 665-666. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/180995>

⁷¹ Koloniální zákon ze dne 11. dubna 1933 je v portugalštině online dostupný z: https://www.parlamento.pt/Parlamento/Documents/acto_colonial.pdf

⁷² Koloniální zákon, čl. 4

mohl rozhodovat jediň parlament.⁷³ I pŕes vŕeobecné posileni exekutivy se normotvŕrci rozhodli pŕesunout tuto pravomoc na Nŕrodní shromŕžděni. Otŕzka koloniŕlni hŕanic a souvisejicih pŕŕv byla totiŕ natolik vŕznamnŕ, ŕe i Salazar preferoval její rigidnĕjší ŕpravu. Čl. 9 a 10 umoŕŕovaly napŕiŕŕtĕ uděleni zahraničnih koncesí jen po vŕslovnĕm souhlasu vlŕdy. Stŕt si vyhradil sprŕvu a provoz obchodnih pŕistavŕ.⁷⁴ K upevněni nadvlŕdy nad koloniemi mĕla vĕst spŕiŕe deklarativni dikce čl. 12, podle kterĕ stŕt nemohl umoŕŕnit ŕŕdnĕmu cizímu subjektu vŕkon veŕejnĕ sprŕvy či konkrĕtnĕji vŕbĕr daní a poplatkŕ. Konec stŕvajicih koncesíh pŕinesla rovnĕŕ ustanoveni čl. 12, na jejichŕ zŕkladĕ stŕt nesmĕl prodlouŕit nebo obnovit existujici „ŕlevy“ charakteru uvedenĕho v zŕkonĕ.

3.1.2 Postavení domorodcŕ

Hlava II se zamĕřila na pŕŕvní status domorodcŕ, vĕtne garanci jejich majetkovŕch, kulturni h a jinŕch pŕŕv. Podle čl. 15 „*Stŕt zaručuje ochranu a obranu pŕvodihih obyvatel koloniŕ v souladu se zŕsadami humanity a suverenity, ustanoveniemi tĕto hlavy a mezinŕrodnimi ŕmluvami platny mi v současnosti nebo v budoucnu.*“ Stŕt, jenŕ upevňoval jednotu s koloniemi, se tak paradoxnĕ dovolŕval vŕŕŕi h pŕincipŕ humanity a suverenity. Koloniŕlni ŕřady mĕly „*v souladu se zŕkonem pŕedchŕzet a trestat veŕkerĕ zneuŕivŕni osob a majetku pŕvodihih obyvatel.*“⁷⁵ Zŕkon zaručil domorodŕm obyvatelŕm vlastnickĕ pŕŕvo k jejich pŕdĕ a slibił odmĕňovat jejich pŕŕci ve stŕtni h sluŕbŕch a sprŕvnih ŕrgŕnech.⁷⁶ Čl. 19 ve svĕm druhĕm odstavci explicitnĕ zakŕzal hospodŕřskĕ vykoŕiŕovŕni domorodŕch pŕacovni kŕ jejich poskytnutim jakŕmkoli společnostem. Stŕt mohl pouze vyŕadovat, aby domorodĕ obyvatelstvo „*pracovalo na veŕejnih pŕacih v obecnĕm zŕjmu společnosti, v povolŕnih, jejichŕ vŕsledky mu nŕleŕi, pŕi vŕkonu soudnih rozhodnuti trestni povahy nebo k plnĕni daňovŕch povinnosti.*“⁷⁷ Za tyto taxativnĕ vymezenĕ pŕipady pŕacovnih povinností nenŕleŕela domorodcŕm odměna. Čl. 21 stanovil režim pŕacovněpŕŕvní ochrany domorodcŕ, kdy se systĕm pŕacovnih smluv zaklŕdal na individuŕlni svobodĕ a pŕŕvu na spravedlivŕ plat a pomoc. ŕrgŕn veŕejnĕ moci byl pak oprŕvnĕn zasahovat pouze v pŕipadĕ kontroly

⁷³ Koloniŕlni zŕkon, čl. 7

⁷⁴ Tamtĕŕ, čl. 11

⁷⁵ Tamtĕŕ, čl. 15

⁷⁶ Tamtĕŕ, čl. 17 a 18

⁷⁷ Tamtĕŕ, čl. 20

plnění smluvních povinností.⁷⁸ Reglementace pracovněprávních vztahů, kterou představil Koloniální zákon, nepřinesla původním obyvatelům zlepšení pracovních podmínek. Následující vývoj naopak ukázal, že vykořisťování domorodců se ještě zhoršilo. Úřady například ignorovaly nespravedlivě nízké mzdy, které soukromé společnosti vyplácely domorodým zaměstnancům.

V koloniích mělo být při aplikaci Statutu domorodců (viz výše) rozlišováno mezi dosaženým stupněm vývoje u jednotlivých skupin původního obyvatelstva. Pod vlivem portugalského veřejného a soukromého práva se pro ně zaváděly dočasné právní režimy konvenující jejich individuálním a společenským zvyklostem. Tyto zvyklosti však musela vláda nejprve uznat za slučitelné s „*morálkou a diktátem lidskosti*“.⁷⁹ Neurčitý právní pojem umožnil exekutivě posílit kontrolu nad domorodým obyvatelstvem. Stát na svých zámořských územích rovněž zaručil svobodu svědomí a svobodné uplatňování různých kultur (omezené například udržováním veřejného pořádku či plněním mezinárodních smluv)⁸⁰. Závěrečný článek druhé hlavy posílil roli náboženských misí, které uznal za subjekt práva a „*nástroj civilizace a národního vlivu*“. Přiznal jim také ochranu a pomoc ze strany státu jakožto vzdělávacím institucím.⁸¹ Režim zde vyzvedl civilizační poslání katolické církve.

3.1.3 Správa kolonií

Hlava III, „*O politickém a administrativním režimu*“, upravovala vztahy převážně správněprávní povahy. Znamenala krok k sjednocení impéria a odklon od vývoje naznačeného republikou. Čl. 26 nicméně zaručil koloniím vnitřní administrativní decentralizaci a finanční autonomii slučitelnou s ústavou z roku 1933. Zákon rovněž stanovil výlučnou, byť omezenou pravomoc Národního shromáždění ve věcech změny formy vlády v koloniích, schvalování smluv s cizími národy či vymezení místní působnosti metropolitních a koloniálních orgánů. V době, kdy Národní shromáždění nezasedalo, příslušela tato rozhodnutí ministrovi kolonií.⁸² Všechna ostatní rozhodnutí spadala do gesce ministra kolonií či koloniální správy.⁸³ Role exekutivy byla celkově posílena, neboť ministr ratifikoval i dohody a úmluvy, uzavírané mezi portugalskou koloniální správou a

⁷⁸ Koloniální zákon, čl. 21

⁷⁹ Tamtéž, čl. 22

⁸⁰ Tamtéž, čl. 23

⁸¹ Tamtéž, čl. 24

⁸² Tamtéž, čl. 27 odst. 1 a odst. 2 písm. a) až c)

⁸³ Tamtéž, čl. 28

koloniemi jiného státu.⁸⁴ V čele portugalských zámořských domén stál generální guvernér nebo guvernér⁸⁵, který disponoval výkonnou i legislativní pravomocí.⁸⁶ Správní orgány na regionální a místní úrovni představovaly rady a komise, o jejichž vzniku však rozhodoval guvernér po výslovném souhlasu ministra kolonií.⁸⁷ Členy těchto orgánů, jejichž fungování zcela záviselo na benevolenci nadřízených subjektů, mohli být i cizinci, pokud měli v kolonii obvyklý pobyt po dobu nejméně pěti let a byli gramotní v portugalštině.⁸⁸ Opravdovou samosprávu si však metropole ve svých zámořských teritoriích nepřála.

3.1.4 Vynucená solidarita

Poslední hlava zákona hovořila o ekonomických a finančních vztazích metropole se zámořím. Čl. 34 mluvil o „*přirozené solidaritě*“, ale v detailech byla opět přítomna supremace Lisabonu⁸⁹. Kolonie byly právnické osoby, s právem uzavírat smlouvy a vlastnit majetek (zákon specifikoval, co vše je ve vlastnictví kolonie).⁹⁰ Jako každý subjekt práva, mohly portugalské kolonie hospodařit podle vlastního rozpočtu, ale poslední slovo i zde náleželo ministrovi.⁹¹ Jemu byl také zasílán roční závěrečný účet. Metropole pak mohla poskytnout koloniím finanční pomoc.⁹² Kolonie nemohly přijímat úvěry od zahraničních věřitelů, v takovém případě se postupovalo prostřednictvím mateřské země, která také za dluh poskytovala záruky.⁹³ Cílem bylo zajistit, aby ekonomický prospěch plynul nejprve metropoli, a až pak dalším fyzickým či právnickým osobám.

Acto Colonial ve skutečnosti učinil z portugalských kolonií nesamostatné subjekty, závislé na vládě v Lisabonu. Exekutiva dominovala ve všech aspektech života, od administrativních kroků po ekonomiku. V roce 1933 navázala na Koloniální zákon, v té době už součást „ústavního pořádku“, Organická listina portugalské koloniální říše.

⁸⁴ Koloniální zákon, čl. 28. odst. 1

⁸⁵ Tamtéž, čl. 29

⁸⁶ Tamtéž, čl. 30 a čl. 31

⁸⁷ Tamtéž, čl. 32

⁸⁸ Tamtéž, čl. 32 odst. 1 a 2

⁸⁹ Srovnej čl. 36

⁹⁰ Tamtéž, čl. 37, čl. 38 a čl. 39

⁹¹ Tamtéž, čl. 40

⁹² Tamtéž, čl. 43. a čl. 44

⁹³ Tamtéž, čl. 45

3.2 Národní svaz

Jakmile Salazar konsolidoval situaci v zámoří, obrátil se opět k domácí politice. Ta si žádala permanentní pozornost, protože ačkoli se juntě podařilo na počátku 30. let etablovat, snahy o její svržení neustávaly.⁹⁴ Republikánské i krajně pravicové síly se opakovaně pokoušely uchvátit moc. Pro další směřování diktatury bylo potřeba zorganizovat širokou, pokud možno masovou podporu. Ministrový spolupracovník přivedl tento vývoj k myšlence založit mobilizující politickou stranu, ale Salazar to odmítl. Stará republika rozložila stát bojem politických subjektů mezi sebou. Stranické sekretariáty se staly suverénem namísto lidu, partajnictví vedlo k nadvládě mužů věrných jen svým vlastním ambicím. Jako zarytý nepřítel této degenerativní formy demokracie (někdy označované jako partokracie⁹⁵), podpořil Salazar vznik nového organismu. Ustavující schůze Národního svazu (*União Nacional* – UN) se konala 30. července 1930. Salazar oznámil vytvoření nacionalistické organizace zástupcům všech okresů a obvodů země. Přívržence 28. května (dne vojenského převratu) vyzval k podpoře chystaného přechodu k ústavnímu režimu. Režimu ovšem zásadně jinému, než byla republika z let 1910-1926. Salazar pravil: „*Vyzvání vládou k podpoře diktatury, aby tato mohla položit základy pro národní sociální reorganizaci a přípravu budoucího hladkého fungování státních funkcí, Portugalci vědí, i ve své horlivosti pomoci, že plní svoji povinnost, ale nezískávají nárok* (účastnit se rozhodovacího procesu; pozn. autora diplomové práce).“⁹⁶ Opozice na pravém i levém pólu politického spektra měla být neutralizována. Na podzim vláda zakázala milice, respektive fašistické bojůvky, které v Lisabonu „bránily“ diktaturu. PCP působila v ilegality už delší dobu.

Národní svaz, spadající pod ministerstvo vnitra, sloužil na rozdíl od politických stran národu.⁹⁷ Nehrál ústřední roli v řízení státu a nezahrnoval ani většinu nejvyšších vládních představitelů. Salazar jeho sjezdy využíval k sebezprezentaci a demonstraci síly. Ve skutečnosti se z UN stala jakási variace „národní fronty“ v portugalských reáliích. Dosud existující strany, skupiny a hnutí

⁹⁴ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 170

⁹⁵ Srovnej např. BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 31

⁹⁶ António de Oliveira Salazar in RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 133

⁹⁷ ZÁVĚŠICKÝ, J. Salazarovo Portugalsko: jaké bylo? *Listy: dvouměsíčník pro kulturu a dialog* [online]. 2004, č. 6/2004 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=046&clanek=060415>

byly postupem času nuceny splynout s Národním svazem, nebo zaniknout. V prosinci 1930 tak byla Portugalská republikánská strana postavena mimo zákon (další partaje měly následovat). Zastoupení postavené na politickém stranictví směřovalo ke svému definitivnímu konci. Probíhala transformace v korporativistický systém po vzoru fašistické Itálie.

3.3 Ústava z roku 1933

Práce na „Politické ústavě Portugalské republiky“ zahájila vláda vytvořením speciálního orgánu. Členy tzv. Národní politické rady jmenoval prezident Carmona⁹⁸ z řad právníků blízkých Salazarovi. Agilní ministr mezitím vystoupal na vrchol, když se v červenci 1932 jako první civilista od převratu ujal řízení nového kabinetu. Zbaven osobní konkurence dynamizoval přípravu základního zákona, publikovaného 22. února 1933 a schváleného v plebiscitu. Ústavodárcem nebyl parlament, ale přímo lid, respektive část lidu. Volební cenzus totiž umožňoval hlasovat jen hlavám rodin. Účast byla povinná a absenci hlasovacích lístků úřady vykládaly jako pozitivní fikci souhlasu (hlas „pro“).⁹⁹ Jako v každé autokracii byl i zde výsledek vládní politiky „fenomenální“: oficiálně hlasovalo pro novou ústavu 99,5 % oprávněných voličů.¹⁰⁰ Text, účinný od 11. dubna 1933, uzavřel období vojenské junty a vznikl Nový stát (*Estado Novo*).¹⁰¹

3.3.1 Fundamentální ustanovení

Politická ústava Portugalské republiky¹⁰² postrádala preambuli. První část, obsahovala 14 hlav členěných dále do 70 článků. Najdeme zde obecné principy vládnutí a společenské organizace. Čl. 1 vymezoval ve 4 odstavcích území portugalského státu, rozkládající se v Evropě, v západní i východní Africe a v Asii (Azorské ostrovy a Madeira byly považovány za evropskou součást Portugalska a neměly status kolonie). Nejspíše snaha neopakovat tragédii z roku 1890 vedla

⁹⁸ LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 9-10, str. 212

⁹⁹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 171

¹⁰⁰ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 489-490

¹⁰¹ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 52

¹⁰² Text ústavy je dostupný v kvalitním polském překladu v článku MAZIARZ, J. Konstytucja polityczna Republiki Portugalii z 11 kwietnia 1933 r. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* [online]. 2022, 15 (1) [cit. 2023-02-09]. str. 69-97. Dostupné z: <https://www.ejournals.eu/Krakowskie-Studia-z-Historii-Panstwa-i-Prawa/2022/Tom-15-Zeszyt-1-2022/art/21312/>, případně v originále na stránkách portugalského parlamentu *Assembleia da República*: <https://www.parlamento.pt/Parlamento/Documents/CRP-1933.pdf>

tvůrce ústavy k deklaraci z poslední věty čl. 1: „*Národ se nezříká práv, která má nebo může mít k jakémukoli jinému území.*“ Čl. 2 dovoľoval cizím vládám nebo veřejnoprávním subjektům získat část národního území pouze v případech předvídaných mezinárodním právem. Nacionální prvek byl v textu přítomen hned v čl. 3, který definoval portugalský národ. Sestával ze všech portugalských občanů s bydlištěm na území státu, ale i mimo něj, byli-li tito považováni za závislé na portugalském státě a jeho zákonech. Ústava tedy stavěla na národním, nikoli občanském principu. Článek stanovil zásadu teritoriality práva, podle které se cizinci při pobytu na státním území museli řídit portugalskými zákony a jinými právními předpisy.

Čl. 4 prohlašoval Portugalsko za nezávislý stát, jehož suverenita byla omezena pouze morálkou a právem (včetně dobrovolně přijatých mezinárodních závazků). V Salazarově politicko-právním uvažování hrál tandem morálky a práva nezastupitelnou roli. Formu státu stanovil čl. 5: „*Portugalský stát je unitární a korporativní republika*“. Tentýž článek zakotvil rovnost občanů před zákonem, jejíž sexistickou povahu i definoval: „*Rovnost před zákonem zahrnuje právo zastávat veřejnou funkci podle svých schopností a zásluh (...) s výjimkami - v případě žen - vyplývajícími z odlišnosti jejich povahy a z důvodu dobra rodiny...*“ Na skutečně rovnoprávné postavení musely portugalské ženy čekat až do 70. let 20. století. Hlavní funkce státu vyplývaly ze znění čl. 6. Stát byl například zodpovědný za prosazování respektu k právům vyplývajícím z přírody nebo zákona ve prospěch jednotlivců, rodin a morálních a ekonomických korporací.¹⁰³ Formulace zajímavým způsobem skloubila iusnaturalistickou a iuspozitivistickou koncepci. Paternalistický přístup k věcem veřejným a primát státu nad jednotlivcem nalezneme ve znění čl. 6 odst. 2, podle něhož měl stát: „*Koordinovat, podněcovat a řídit veškeré společenské aktivity a zajistit, aby převládal spravedlivý soulad zájmů v rámci legitimního podřízení jednotlivců celku.*“ Sociální moment nalezneme v čl. 6 odst. 3, kde se dokonce hovořilo o konceptu blízkém současnému „životnímu a existenčnímu minimu“.

Hlava II, „*Občané*“, obsahovala ve svém prvním článku odkazovací normu, neboť podmínky pro získání státního občanství stanovovalo portugalské občanské právo.¹⁰⁴ Čl. 7 rovněž garantoval občanům práva předvídaná ústavou,

¹⁰³ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 6 odst. 1

¹⁰⁴ Tamtéž, čl. 7

s určitou limitací v případě naturalizovaných fyzických osob. Významný (alespoň z dnešního pohledu, neboť Salazarovo Portugalsko nelze označit za liberální stát) byl čl. 8, představující relativně rozsáhlý katalog občanských práv a svobod. Obsahoval, mimo jiné, právo na život a osobní nedotknutelnost¹⁰⁵, právo na zachování dobrého jména a pověsti¹⁰⁶, svobodu vyznání¹⁰⁷ a svobodu projevu¹⁰⁸. Zaručoval svobodnou volbu povolání¹⁰⁹, právo na obhajobu¹¹⁰, svobodu sdružovací a shromažďovací¹¹¹ či právo vlastnické¹¹². Pozdější vývoj však potvrdil, že sebersáhlejší výčet lidských práv neznamena vždy jejich dodržování.

Hlava III upravovala rodinné poměry. Stát se zavazoval rodinu chránit a chápal ji jako „základ vzdělanosti, kázně a sociálního smíru a jako základ celého politického řádu“.¹¹³ Ústava zaručovala oběma manželům stejná práva, pokud šlo o výživu a výchovu zákonných potomků.¹¹⁴ Čl. 13 stanovil povinnosti orgánů veřejné moci při podpoře rodin. Státní orgány a orgány samosprávy měly chránit institut mateřství či usnadnit rodičům plnění jejich povinností během výchovy a vzdělávání dětí.¹¹⁵ Salazar pokládal rodinu za skutečný „základ státu“.

3.3.2 Korporativismus na ústavní úrovni

Hlava IV reglementovala morální a ekonomické korporace. V čl. 14 stát „uznal“ existenci dvou druhů korporací: morálních a hospodářských, a zavázal se podporovat jejich vznik i činnost. Základní zákon rovněž vymezil funkce korporací. Žádal, aby podle své povahy sledovaly vědecké, literární, umělecké nebo tělovýchovné cíle; vykonávaly charitativní nebo dobročinnou činnost, nebo usilovaly o technický pokrok.¹¹⁶ Cizinci s bydlištěm na území Portugalské republiky mohli být členy korporací za podmínek stanovených zákonem. Nesměli

¹⁰⁵ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 8 odst. 1

¹⁰⁶ Tamtéž, čl. 8 odst. 2

¹⁰⁷ Tamtéž, čl. 8 odst. 3

¹⁰⁸ Tamtéž, čl. 8 odst. 4

¹⁰⁹ Tamtéž, čl. 8 odst. 7

¹¹⁰ Tamtéž, čl. 8 odst. 10

¹¹¹ Tamtéž, čl. 8 odst. 14

¹¹² Tamtéž, čl. 8 odst. 15

¹¹³ Tamtéž, čl. 11

¹¹⁴ Tamtéž, čl. 12 odst. 2

¹¹⁵ Tamtéž, čl. 13 odst. 2 a 4

¹¹⁶ Tamtéž, čl. 15

však zasahovat do výkonu jejich politických práv.¹¹⁷ Tato byla vyhrazena portugalským občanům.

Následující hlava V upravovala politická práva rodin, korporací a orgánů územní samosprávy. Rodiny dostaly výhradní právo volit do nejnižších složek politického zastoupení, do tzv. farních výborů. Toto právo vykonávala hlava rodiny.¹¹⁸ Jádrem moderní společnosti (a celého ústavního státu) nebyl podle Salazara jednotlivec, nýbrž rodina. Společenská povaha člověka měla důležitější roli než jeho individuální práva.¹¹⁹ Korporativismus jako politický systém zakotvil čl. 18, který předpokládal organické zastoupení všech složek národa v morálních a hospodářských korporacích. V politické organizaci státu tak volily farní výbory obecní komory, a tyto provinční rady. Všechny orgány územní samosprávy měly být zastoupeny v předvídané druhé komoře parlamentu – Komoře korporací (*Câmara Corporativa*).¹²⁰

Salazar se k roli korporací v Novém státě vyjádřil následovně: „*Korporace a zástupci veškerých organizovaných zájmů bezprostředně působí na formování místních samospráv a tvoří Komoru korporací. Souběžně s jejich rozvojem se stát stává čím dál tím věrnějším odrazem národa jakožto organického celku. Podíl jednotlivých složek na formování mocenských orgánů bude záviset na tom, jaké hodnoty budou tyto složky reprezentovat ve veřejném životě, ať již v roli hlav rodin, tvůrců a vyznavačů takového nebo jiného názoru nebo spolupracovníků té či oné výchovné, společenské, zábavní, nebo sportovní organizace. Je to tedy politika skutečného života.*“¹²¹ Premiérův vliv na formulaci ústavního textu je očividný. Korporace měly v jeho uvažování nahradit, a nakonec i nahradily, politické strany. Nikdo se tak neocítil v opozici, protože do správy věcí veřejných byl zapojen celý národ od první rodiny po posledního byrokrata.

3.3.3 Politický, právní a hospodářský rámec

Krátká hlava VI představovala apel veřejné správě, aby se při plnění svých úkolů ohlížela na veřejné mínění: „*Veřejné mínění je základním prvkem*

¹¹⁷ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 16

¹¹⁸ Tamtéž, čl. 17

¹¹⁹ DRGO, J. Výkonná moc v ústavách niektorých autoritatívnych štátov v medzivojnovnej Európe. VOJÁČEK, L. a TAUCHEN J., eds. *III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů: sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015. ISBN: 978-80-210-7938-0. str. 46

¹²⁰ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 19

¹²¹ António de Oliveira Salazar in BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 360

*politiky a správy země...*¹²² Autoritativní režim si však nemohl dovolit ponechat názory veřejnosti bez státního vlivu, proto se státu v čl. 20 ukládala rovněž povinnost chránit veřejné mínění před všemi faktory, které by jej mohly odvádět od pravdy či obecného dobra. Toto ustanovení v podstatě legalizovalo cenzurní zásahy ze strany orgánů veřejné moci. Čl. 21 akcentoval veřejnoprávní roli tisku, který nemohl odmítnout publikaci úředních sdělení zasílaných vládou ve věcech celostátního významu.

Hlava VII, „*Politický, správní a občanský řád*“, se věnovala primárně zaměstnancům ve veřejné správě. V čl. 22 se psalo, že: „*Státní úředníci slouží veřejnosti, nikoli jakékoli straně nebo zájmové skupině...*“ Formulace článku dokládá, že atmosféra první Portugalské republiky představovala do velké míry „trauma“, jehož vliv na tvůrce ústavního textu nelze podceňovat. Povinností státních úředníků bylo zajišťovat respekt k autoritě státu. Stanovené disciplíně podléhaly i osoby zaměstnané ve strukturách orgánů územní samosprávy a jednotlivých korporací.¹²³ Čl. 25 zaváděl zásadu inkompatibility, podle které nikdo nemohl být současně státním úředníkem a úředníkem orgánů samosprávy. Odkazovalo se v této věci na zvláštní zákon. Článek rovněž zakazoval kumulaci pozic v soukromých podnicích, považoval to za neslučitelné s morálkou (ale *de facto* i s právními normami). Všichni občané byli samozřejmě povinni spolupracovat s orgány státu a územní samosprávy a jednat v souladu se zákonem.¹²⁴

Vlastní hlavu dostal i „*Hospodářský a sociální řád*“. Role státu v hospodářském životě země byl posílena. Hlavním cílem hospodářské organizace národa bylo zajištění vysoké výroby a vytvoření takových podmínek života společnosti, které povede k posílení moci státu a spravedlnosti mezi občany.¹²⁵ Čl. 31 upravoval funkce státu v socioekonomické oblasti. Stát reguloval hospodářský život země tak, aby dosáhl rovnováhy mezi zaměstnaností, kapitálem a prací.¹²⁶ Jednal k ochraně národního hospodářství před zemědělským, průmyslovým a obchodním vykořisťováním.¹²⁷ Měl podporovat natalitu a regulovat emigraci.¹²⁸

¹²² Politická ústava Portugalské republiky, čl. 20

¹²³ Tamtéž, čl. 23

¹²⁴ Tamtéž, čl. 26

¹²⁵ Tamtéž, čl. 29

¹²⁶ Tamtéž, čl. 31 odst. 1

¹²⁷ Tamtéž, čl. 31 odst. 2

¹²⁸ Tamtéž, čl. 31 odst. 4

Čl. 32 slíbil státní podporu soukromému sektoru. Všemocný stát však mohl zasáhnout i v případě, kdy účinek své ingerence uznal za prospěšný pro společnost.¹²⁹ Stát se zavázal „*podporovat utváření a rozvoj korporativního národního hospodářství s cílem zajistit, aby jeho prvky neměly tendenci vytvářet mezi sebou neregulovanou soutěž, která by byla v rozporu se spravedlivými cíli společnosti...*“¹³⁰ Škodlivá konkurence měla být potlačena. Majetek, kapitál a práce plnily společenskou funkci a zákon mohl stanovit podmínky jejich využití.¹³¹ Ekonomické korporace uznané státem mohly dokonce uzavírat kolektivní pracovní smlouvy, ale pouze se souhlasem státu, jinak pozbývaly platnosti.¹³² Spory vzniklé z těchto smluv pak spadaly do pravomoci zvláštních soudů.¹³³ Významný byl čl. 39, prohlašující stávkou za nelegální. Právním a povinností státu bylo chránit morálku, bezpečnost potravin a veřejnou hygienu.¹³⁴ Sociální rovina hospodářských vztahů byla zvýrazněna v posledním článku hlavy VIII. Národní pracovní statut pak na výše popsaná ustanovení dále navázal a rozšířil je o podrobnější úpravu.

3.3.4 Kulturní rámec

Hlava IX, nazvaná „*Vzdělání, výuka a národní kultura*“, obsahovala pouhé 3 články. Čl. 42 vyzvedl roli základní korporace – rodiny – v procesu vzdělávání společnosti, když prohlásil, že: „*Výchova a vzdělávání jsou povinné a jsou v kompetenci rodiny a veřejných nebo soukromých institucí, které s ní spolupracují.*“ Stát zřizoval základní, doplňkové, střední a vysoké školství. Základní vzdělávání bylo povinné a mohlo být poskytováno doma, nebo v soukromých či státních školách. Umění a vědě byla slíbena podpora a ochrana při jejich rozvoji a výuce (při respektování ústavy a koordinační činnosti státu). Konzervativní Nový stát deklaroval, že státem poskytované vzdělávání bude nezávislé na jakémkoli náboženském kultu, ovšem nesmělo mu být nepřátelské. Vzdělání mělo vést k formování charakteru, profesních hodnot a veškerých občanských a mravních ctností. Výuka náboženství na soukromých školách

¹²⁹ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 33

¹³⁰ Tamtéž, čl. 34

¹³¹ Tamtéž, čl. 35

¹³² Tamtéž, čl. 37

¹³³ Tamtéž, čl. 38

¹³⁴ Tamtéž, čl. 40

nevyžadovala povolení.¹³⁵ Působení katolické církve na společnost nebyly kladeny žádné překážky.

V hlavě X byly obsaženy normy konfesního práva. V Čl. 45 uznal stát církev jako subjekty práva a umožnil svobodnou realizaci bohoslužeb všech náboženství (s výjimkou obřadů neslučitelných se životem a tělesnou integritou fyzické osoby či s dobrými mravy). Čl. 46 prohlásil Portugalsko sekulární republikou, nicméně hned druhá věta článku zmiňovala katolickou církev: „*Diplomatické vztahy mezi Svatým stolcem a Portugalskem jsou udržovány na základě reciprocity.*“ Budovy chrámů nesměly sloužit jinému než náboženskému účelu.¹³⁶

3.3.5 Majetek státu

Hlava XI představovala výčet jednotlivých složek státního vlastnictví. Jednalo se zejména o ložiska nerostů¹³⁷, železniční tratě¹³⁸ či územní oblasti vyhrazené pro vojenskou obranu¹³⁹ republiky. Správa státního majetku příslušela ministerstvu financí, nestanovil-li zákon jinak.¹⁴⁰ Čl. 51 zakazoval zcizovat majetek státu, který sloužil jeho prestiži nebo nejvyšším národním zájmům. Umělecké, přírodní a historické památky byly pod ochranou státu.¹⁴¹ Režim přijal odpovědnost za dědictví předků a za jeho uchování budoucím generacím.

3.3.6 Privilegovaná armáda a veřejný zájem

Vojenské kořeny Nového státu nezapřel ani ústavní text. Celá hlava XII upravovala národní obranu. Stát garantoval fungování a prestiž armádních i námořních sil nezbytných pro obranu národní integrity a udržování veřejného pořádku a míru.¹⁴² Vojenská služba byla univerzální a povinná (způsob jejího výkonu stanovil zákon).¹⁴³ Stát podporoval a chránil civilní instituce, jejichž účelem bylo cvičit a disciplinovat mládež (aby tato byla připravena na plnění svých vojenských a vlasteneckých povinností).¹⁴⁴ Žádný občan nemohl očekávat, že si udrží, nebo získá zaměstnání u orgánů veřejné moci, pokud nesplnil

¹³⁵ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 43

¹³⁶ Tamtéž, čl. 47

¹³⁷ Tamtéž, čl. 49 odst. 1

¹³⁸ Tamtéž, čl. 49 odst. 6

¹³⁹ Tamtéž, čl. 49 odst. 7

¹⁴⁰ Tamtéž, čl. 50

¹⁴¹ Tamtéž, čl. 52

¹⁴² Tamtéž, čl. 53

¹⁴³ Tamtéž, čl. 54

¹⁴⁴ Tamtéž, čl. 56

povinnosti vyplývající z vojenského práva.¹⁴⁵ Čl. 58 zaručil ochranu a státní důchod těm, které vojenská služba při obraně vlasti nebo veřejného pořádku učinila invalidními (podpora náležela v tragičtějším případě i pozůstalým).

Hlava XIII obsahovala ustanovení o veřejném zájmu. Projektem sledujícím veřejný zájem byla podle čl. 60 například výstavba námořní a letecké infrastruktury¹⁴⁶ či díla využívající vodu nebo uhlí k výrobě elektřiny¹⁴⁷ pro energetickou síť. Stát měl podporovat rozvoj národní flotily se zvláštním zřetelem ke spojení se zámořskými územími a zeměmi, kde žilo velké množství Portugalců.¹⁴⁸ V první řadě se jednalo o Brazílii.

3.3.7 Finanční rámeček

Závěrečná hlava první části byla věnována státním financím. Čl. 63 vymezil základní pravidla při sestavování státního rozpočtu: „*Souhrnný státní rozpočet pro kontinent a přilehlé ostrovy je jednotný a pokrývá všechny veřejné příjmy a výdaje... Každá kolonie si stanoví rozpočet v souladu se zásadami stanovenými v tomto článku.*“ Čl. 64 vyloučil legislativu z procesu fiskální kontroly exekutivy: „*Souhrnný státní rozpočet každoročně přijímá a plní vláda...*“ Vzhledem k posedlosti vyrovnanými rozpočty, kterou projevoval António de Oliveira Salazar, nemohl adresáty ústavního textu překvapit imperativ čl. 66: „*Rozpočet poskytuje potřebné finanční prostředky na pokrytí celkové výše výdajů.*“ K půjčce se mohla vláda uchýlit jedině při realizaci projektů souvisejících s ekonomickým rozvojem, potřebou zvýšení národního bohatství nebo zajištěním národní obrany.¹⁴⁹ Čl. 70 odst. 1 zakotvil zásadu *nullum tributum sine lege*. Podle tohoto článku výběr daní závisel na souhlasu Národního shromáždění.

3.3.8 Dělbá moci ve státě

Z hlediska architektury veřejné moci je pak významnější druhá část ústavy (čl. 71-142), nazvaná „*Politická organizace státu*“. Hlava I této části obsahuje jediný článek věnovaný svrchovanosti. Suverénem byl národ, který moc ve státě realizoval prostřednictvím hlavy státu¹⁵⁰ (prezidenta republiky), Národního

¹⁴⁵ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 57

¹⁴⁶ Tamtéž, čl. 60 odst. 1

¹⁴⁷ Tamtéž, čl. 60 odst. 2

¹⁴⁸ Tamtéž, čl. 61

¹⁴⁹ Tamtéž, čl. 67

¹⁵⁰ V orygu. *Chefe do Estado*

shromáždění (komory parlamentu), Rady ministrů (tedy vlády, všechny tyto pojmy v závorkách budou používány *promiscue*) a soudů.¹⁵¹

3.3.9 Hlava státu

Hlava II se členila na kapitoly a články. Kapitola I byla věnována volbě prezidenta republiky a jeho prerogativům. Čl. 72 stanovil přímou volbu prezidenta republiky. Aktivní volební právo náleželo gramotným mužům starším 21 let a ženám se středoškolským vzděláním, rovněž starším 21 let.¹⁵² Prezident byl volen na 7 let a opakování mandátu ústava nevyklučovala.¹⁵³ Volby se konaly o neděli nejbližší šedesátému dni před koncem funkčního období hlavy státu.¹⁵⁴ Konečné sčítání hlasů a vyhlášení výsledků prováděl Nejvyšší soud.¹⁵⁵ Čl. 73 vymezil pasivní volební právo. Prezidentem republiky mohl být zvolen pouze portugalský státní příslušník (s občanstvím už od narození) starší třiceti pěti let, který měl plná občanská a politická práva. Byl-li hlavou státu zvolen poslanec Národního shromáždění, ztratil svůj poslanecký mandát.¹⁵⁶ Stále živé monarchistické tendence v části portugalské společnosti udusil čl. 74, podle kterého se nesměli ucházet o úřad prezidenta republiky ti občané, kteří byli spřízněni s portugalskými králi do 6. stupně. Nově zvolený prezident inauguroval před Národním shromážděním složením tohoto slibu: „*Přisahám, že budu věrně a poctivě dodržovat ústavu republiky, respektovat její zákony, jednat pro obecné blaho národa a zachovávat a bránit integritu a nezávislost portugalské vlasti.*“¹⁵⁷

Prezident republiky mohl vycestovat do zahraničí jen se souhlasem Národního shromáždění a vlády.¹⁵⁸ Vágní vyznění čl. 78 činilo hlavu státu *de facto* neodpovědnou z výkonu své funkce: „*Prezident republiky je přímo a výhradně odpovědný národu za činy spáchané při výkonu své funkce...*“. Výkon jeho úřadu a jeho pravomocí byl nezávislý na jakémkoli hlasování Národního shromáždění.¹⁵⁹ Prezidenta bylo možno trestně stíhat za trestné činy nesouvisející

¹⁵¹ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 71

¹⁵² COYNE, E. J. Oliveira Salazar and the Portuguese Corporative Constitution. *The Irish Monthly* [online]. 1936, 64 (752) [cit. 2022-09-20]. str. 86. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20513881> (nutno podotknout, že autorovi článku Salazarova politika konvenuje a obhajuje ji)

¹⁵³ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 72 odst. 1

¹⁵⁴ Tamtéž, čl. 72 odst. 2

¹⁵⁵ Tamtéž, čl. 72 odst. 3

¹⁵⁶ Tamtéž, čl. 73 odst. 1

¹⁵⁷ Tamtéž, čl. 75

¹⁵⁸ Tamtéž, čl. 76 (prezidentovi při nerespektování tohoto ustanovení hrozila ztráta úřadu)

¹⁵⁹ Tamtéž, čl. 78

s výkonem jeho úřadu až po uplynutí funkčního období.¹⁶⁰ Prezident republiky mohl na svou funkci rezignovat ve zprávě pro národ zveřejněné v *Diário do Governo* (jednalo se o obdobu Sbírký zákonů a mezinárodních smluv).¹⁶¹ V případě, že se úřad prezidenta republiky stal z důvodu úmrtí, rezignace, trvalé fyzické nezpůsobilosti či nepřítomnosti v zemi bez souhlasu Národního shromáždění a vlády vakantním, měl být ve lhůtě nepřesahující šedesát dnů zvolen prezident nový.¹⁶² Po dobu těchto dočasných překážek ve výkonu prezidentských funkcí, vykonávala pravomoci hlavy státu vláda jako celek.¹⁶³

Kapitola II, „*Povinnosti prezidenta republiky*“, zakotvila v čl. 81 jednotlivé pravomoci hlavy státu. Jednalo se zejména o jmenování a odvolání předsedy Rady (tedy vlády) a jednotlivých ministrů (samozřejmě pouze z řad portugalských občanů)¹⁶⁴; o určení dne konání všeobecných nebo doplňovacích voleb poslanců v souladu s volebním zákonem¹⁶⁵; o rozpuštění Národního shromáždění, vyžadovaly-li to (dosti neurčité) prvořadě zájmy národa¹⁶⁶; o zastupování národa a řízení zahraniční politiky státu¹⁶⁷; o sjednávání mezinárodních úmluv a mírových smluv, aliancí, arbitráží a obchodních smluv, a jejich předkládání ke schválení Národním shromáždění¹⁶⁸ či o právo abolicie, agraciace a rehabilitace¹⁶⁹ jako forem prezidentské milosti. Akty prezidenta republiky musely být ve většině případů spolupodepsány příslušným ministrem, nebo ministry, nebo celou vládou; jinak pozbývaly platnosti.¹⁷⁰ Kontrasignace se podle čl. 82 nevyžadovala například u jmenování a odvolání předsedy vlády či u oznámení o odstoupení. Z uvedených pravomocí vyplývá, že role prezidenta republiky byla v Salazarově Novém státě spíše symbolická, omezená na reprezentativní funkce.

3.3.10 Státní rada

Kapitola III upravovala speciální orgán nazvaný Státní rada (*Conselho de Estado*). Členy Státní rady byli vedle prezidenta republiky *ex officio* předseda

¹⁶⁰ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 78 odst. 1

¹⁶¹ Tamtéž, čl. 79

¹⁶² Tamtéž, čl. 80

¹⁶³ Tamtéž, čl. 80 odst. 2

¹⁶⁴ Tamtéž, čl. 81 odst. 1

¹⁶⁵ Tamtéž, čl. 81 odst. 3

¹⁶⁶ Tamtéž, čl. 81 odst. 6

¹⁶⁷ Tamtéž, čl. 81 odst. 7

¹⁶⁸ Tamtéž, čl. 81 odst. 8

¹⁶⁹ Tamtéž, čl. 81 odst. 9

¹⁷⁰ Tamtéž, čl. 82

vlády, předseda Národního shromáždění, předseda Komory korporací, předseda Nejvyššího soudu a generální prokurátor republiky. Sbor doplnil prezident doživotním jmenováním pěti veřejně známých osob s mimořádnými schopnostmi.¹⁷¹ Státní rada plnila konzultační funkci v případech, kdy hlava státu vykonávala některé z pravomocí uvedených v čl. 81. a v čl. 87 (prezident však mohl Státní radu svolat a vyslechnout i v mimořádných případech ohrožení státu, nebo považoval-li to jednoduše za nutné).¹⁷² Orgán představoval vhodný prostředek k dalšímu uplatňování premiérova vlivu na chod exekutivy.

3.3.11 Národní shromáždění

„Jsem přesvědčen, že do dvaceti let, pokud nedojde k nějakému zvratu v politické evoluci, nebudou v Evropě žádné zákonodárné sbory.“¹⁷³

Hlava III, „Národní shromáždění“, se rovněž dělila na kapitoly. Kapitola I se věnovala složení dolní komory parlamentu. Národní shromáždění se skládalo z 90 poslanců volených na 4 roky v přímých volbách.¹⁷⁴ Zásada neslučitelnosti funkcí byla obsažena v čl. 85 odst. 2, podle kterého nikdo nesměl být současně členem Národního shromáždění a Komory korporací. Národnímu shromáždění příslušelo volit svoje předsednictvo a vypracovávat své vnitřní předpisy.¹⁷⁵ V případě rozpuštění Národního shromáždění se musely volby konat do šedesáti dnů v souladu s volebním zákonem platným v době rozpuštění.¹⁷⁶ Tato lhůta mohla být prodloužena na šest měsíců, pokud to vyžadovaly prvořadě zájmy státu.¹⁷⁷ Není bez zajímavosti, že možnost odkladu voleb absentovala v případě výběru hlavy státu.

Kapitola II upravovala poměry členů Národního shromáždění. Čl. 89 písm. a) garantoval poslancům imunitu, pokud šlo o projevy učiněné při výkonu jejich mandátu. Určitou limitaci tohoto ustanovení představovaly odst. 1: *„Nedotknutelnost členů Národního shromáždění za názory a hlasování je nezavazuje občanskoprávní a trestní odpovědnosti za pomluvu, urážku veřejné*

¹⁷¹ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 83

¹⁷² Tamtéž, čl. 84

¹⁷³ António de Oliveira Salazar in SANTOS, P. B. Redefining Representation in the Dictatorship of Salazar and Marcelo Caetano: The Changing Role of Parliament (1935–1974). *Portuguese Studies* [online]. 2016, 32 (2) [cit. 2022-09-20]. str. 154. Dostupné z: <https://doi.org/10.5699/portstudies.32.2.0149>

¹⁷⁴ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 85

¹⁷⁵ Tamtéž, čl. 86

¹⁷⁶ Tamtéž, čl. 87

¹⁷⁷ Tamtéž, čl. 87 odst. 1

morálky nebo veřejné podněcování k trestné činnosti.“ a odst. 2: „*Národní shromáždění může odvolat z funkce poslance, kteří vyjadřují názory v rozporu s existencí Portugalska jako nezávislého státu nebo kteří jakýmkoli způsobem podněcují k násilnému svržení politického a společenského řádu.*“ Funkce člena Národního shromáždění se neslučovala s postavením soudního porotce, znalce nebo svědka (bez souhlasu Národního shromáždění).¹⁷⁸ Poslanci nesměli být zatčeni nebo zadrženi bez souhlasu shromáždění, s výjimkou případů, kdy byli například přistiženi *in flagrante delicto*.¹⁷⁹ Pokud byl kterýkoli poslanec formálně obviněn, musel o tom příslušný soudce uvědomit Národní shromáždění, které pak rozhodlo o přípustnosti dalšího stíhání.¹⁸⁰

Pravomoci Národního shromáždění upravovala kapitola III. Národnímu shromáždění příslušela pravomoc nejen zákony přijímat a rušit, ale rovněž je i interpretovat a pozastavovat jejich účinnost.¹⁸¹ Shromáždění rovněž plnilo funkci ústavního soudu, neboť mu náležel úkol bdít nad dodržováním ústavnosti v zemi.¹⁸² Schvalovalo státní závěrečný účet a ovlivňovalo rozpočtovou politiku vlády stanovením zásad, kterým měla být podřízena výdajová část rozpočtu (nestanovil-li tyto zásady už zvláštní zákon).¹⁸³ Prezident republiky nemohl bez souhlasu Národního shromáždění vyhlásit válku.¹⁸⁴ Poslanci také vyslovovali souhlas s ratifikací mezinárodních smluv.¹⁸⁵ Národní shromáždění rozhodovalo o vyhlášení výjimečného stavu „*s úplným nebo částečným omezením ústavních práv pro část, nebo celé území státu, a to v případě skutečné nebo bezprostředně hrozící agrese cizích sil nebo v případě závažného porušení nebo ohrožení veřejné bezpečnosti a pořádku.*“¹⁸⁶ Státní hranice se nemohly měnit bez souhlasu shromáždění.¹⁸⁷ O amnestii taktéž nerozhodoval prezident republiky, ale Národní shromáždění.¹⁸⁸ Národní shromáždění mělo po 10 letech rozhodnout o revizi ústavy a mohlo i delegovat legislativní pravomoci na Radu ministrů.¹⁸⁹ Čl. 92 stanovil, že: „*Zákony přijaté Národním shromážděním se omezují na provádění*

¹⁷⁸ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 89 písm. b)

¹⁷⁹ Tamtéž, čl. 89 písm. c)

¹⁸⁰ Tamtéž, čl. 89 písm. d)

¹⁸¹ Tamtéž, čl. 91 odst. 1

¹⁸² Tamtéž, čl. 91 odst. 2

¹⁸³ Tamtéž, čl. 91 odst. 3 a 4

¹⁸⁴ Tamtéž, čl. 91 odst. 6

¹⁸⁵ Tamtéž, čl. 91 odst. 7

¹⁸⁶ Tamtéž, čl. 91 odst. 8

¹⁸⁷ Tamtéž, čl. 91 odst. 9

¹⁸⁸ Tamtéž, čl. 91 odst. 10

¹⁸⁹ Tamtéž, čl. 91 odst. 12 a 13

obecných zásad právního řádu...“ Výhrada zákona platila například pro organizaci soudů.¹⁹⁰

Kapitola IV vymezila vnitřní život Národního shromáždění a legislativní proces. Čl. 94 značně omezil fungování Národního shromáždění, které se pravidelně scházelo na výročním zasedání v Lisabonu. To trvalo 3 měsíce (vždy od 10. ledna), a nešlo jej prodloužit. Národní shromáždění rozhodovalo většinou hlasů přítomných poslanců a usnášeníschopné bylo za přítomnosti nadpoloviční většiny všech svých členů.¹⁹¹ Zasedání byla veřejná, nerozhodlo-li shromáždění nebo jeho předseda jinak.¹⁹² Podle čl. 96 si mohlo Národní shromáždění v záležitostech týkajících se veřejné správy vyžádat informace od jakéhokoli orgánu veřejné moci. Státní úřady však nesměly poskytnout odpověď bez předchozího souhlasu příslušného ministra (ten mohl poskytnutí informace odmítnout pouze z důvodu státního tajemství). Kvalifikovanou zákonodárnou iniciativu přiznával čl. 97 vládě a každému poslanci Národního shromáždění. Návrhy zákonů přijaté Národním shromážděním se zasílaly prezidentovi republiky k publikaci do patnácti dnů.¹⁹³ Princip suspenzivního veta připomínal postup uvedený v čl. 98 odst. 1 ústavy. Podle něho návrhy zákonů, které nebyly v předepsané lhůtě vyhlášeny jako zákony, měly být předloženy Národnímu shromáždění k novému projednání a rozhodnutí. Pokud je i tehdy schválila dvoutřetinová většina všech poslanců, nesměla hlava státu jejich vyhlášení odmítnout. Zákony se vyhlášovaly „jménem národa“.¹⁹⁴ Vedle zákonů přijímalo Národní shromáždění také usnesení (například ve věcech vyslovení souhlasu s ratifikací mezinárodní smlouvy).¹⁹⁵ Čl. 101 odst. 1 předvídal, že jednací řád Národního shromáždění stanoví omezenou řečnickou dobu.

Možnost delegovat zákonodárnou moc na vládu spolu s dalšími ústavními restrikcemi činila z Národního shromáždění postradatelný orgán.

3.3.12 Komora korporací

Kapitola V zakotvila horní komoru portugalského parlamentu, originální Komoru korporací. Podle čl. 102 působila při Národním shromáždění, složená ze zástupců samosprávy a různých společenských zájmů. Poměrně neurčitý text

¹⁹⁰ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 93 odst. 6

¹⁹¹ Tamtéž, čl. 95

¹⁹² Tamtéž, čl. 95 odst. 1

¹⁹³ Tamtéž, čl. 98

¹⁹⁴ Tamtéž, čl. 99

¹⁹⁵ Tamtéž, čl. 99 odst. 1 písm. b)

tohoto článku odkazoval na zákon, který měl definovat subjekty s právem v Komoře korporací zasedat. Předpis by stanovil i jejich počet, způsob volby a délku funkčního období. Čl. 103 přiznal druhé komoře parlamentu pouze konzultativní funkci: „*Povinností Komory korporací je podávat zprávy a písemně se vyjadřovat ke všem návrhům zákonů předloženým Národnímu shromáždění, a to před jejich projednáním.*“ Stanovisko Komory korporací se vydávalo do 30 dnů, nebo ve lhůtě (kratší) stanovené shromážděním, pokud vláda považovala dotýčný návrh zákona za naléhavý.¹⁹⁶ Při nedodržení lhůt mohlo Národní shromáždění okamžitě zahájit projednávání návrhu zákona i bez stanoviska Komory korporací.¹⁹⁷ Čl. 104 odst. 1. umožňoval subjektům, jež uplatnily zákonodárnou iniciativu, zúčastnit se v Komoře projednávání návrhu zákona. Zasedání Komory korporací byla neveřejná.¹⁹⁸ Vzhledem ke skutečnosti, že Salazarův korporativismus zůstal po určitou dobu pouze na papíře, jmenovala členy této komory přímo vláda.¹⁹⁹ Přesto se jednalo o nejvyšší stupeň korporativní organizace státu.

3.3.13 Vláda

*„Žádný stát nemůže být silný, pokud je slabá exekutiva. Slabost exekutivy je obvykle charakteristická pro režimy, které... trpí výstřelky a nepořádky parlamentního systému.“*²⁰⁰

Hlava IV části II zakotvila Radu ministrů, tedy vládu Portugalské republiky. Podle čl. 106 tvořili vládu předseda Rady a jednotliví ministři. Premiér mohl převzít řízení jednoho nebo více ministerstev, čehož Salazar opakovaně využíval. Předsedu Rady ministrů jmenoval a odvolával prezident republiky podle svého vlastního uvážení. Ministři a státní náměstci byli jmenováni a odvoláváni prezidentem republiky na návrh předsedy Rady, který tyto akty prezidenta kontrasignoval.²⁰¹ Personální složení kabinetu se díky tomu nacházelo plně v rukou premiéra.

¹⁹⁶ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 103 odst. 1

¹⁹⁷ Tamtéž, čl. 103 odst. 2

¹⁹⁸ Tamtéž, čl. 104 odst. 2

¹⁹⁹ LEWIS, P. H. Salazar's Ministerial Elite, 1932-1968. *The Journal of Politics* [online]. 1978, 40 (3) [cit. 2023-08-04]. str. 629. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/2129859>

²⁰⁰ António de Oliveira Salazar in DRGO, J. Výkonná moc v ústavách niektorých autoritatívnych štátov v medzivojnovovej Európe. VOJÁČEK, L. a TAUCHEN J., eds. *III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů: sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015. ISBN: 978-80-210-7938-0. str. 46

²⁰¹ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 106 odst. 1

Vláda nebyla odpovědná parlamentu. Předseda Rady odpovídal prezidentu republiky za obecnou politiku vlády a sám koordinoval a řídil práci všech ministrů. Ti za svou činnost politicky odpovídali jemu.²⁰² V praxi to muselo být pro premiérový spolupracovníky dosti nepříjemné. Salazar byl totiž opravdu přesvědčen o vlastních názorech a neměl trpělivost s těmi, kteří je nesdíleli. Hrozilo-li, že jej některý z ministrů zastíní (nebo se o něm začalo hovořit jako o potenciálním nástupci) bez okolků se jich zbavoval. Ke konci své dlouhé vlády tak preferoval čisté technokraty bez politického charismatu a ambicí.²⁰³

Rada mohla (s prezidentovou kontrasignací) vydávat dekrety na základě zákonného zmocnění, ale i v případech nouze či veřejné nutnosti.²⁰⁴ K provádění zákonů mohla Rada vykonávat i podzákonnou normotvorbu formou vyhlášek, nařízení a pokynů.²⁰⁵ Vláda měla politicky řídit chod celé veřejné správy prosazováním zákonů a usnesení Národního shromáždění, dozorem nad činností správních orgánů a korporací a jmenováním a odvoláváním civilních nebo vojenských úředníků (včetně guvernérů kolonií).²⁰⁶ Podle čl. 109 nesměli ministři současně zastávat žádnou jinou veřejnou funkci ani být zaměstnání v soukromém sektoru. Podle odst. 2 tohoto článku však členové Národního shromáždění nebo Komory korporací, kteří se ujali funkce ministra, neztráceli mandát, jen nemohli zasedat v příslušné sněmovně. Rada ministrů se scházela v případě, kdy to její předseda nebo hlava státu považovali za nutné. Prezident republiky mohl jejímu zasedání předsedat.²⁰⁷ Čl. 111 definitivně zakotvil primát exekutivy nad legislativou: „*Vláda závisí pouze na důvěře prezidenta republiky...*“ Žádné hlasování o nedůvěře tedy nemohla vyvolat ani jedna z komor parlamentu. Zajímavá byla úprava imunity členů vlády. Pokud byla proti některému ministrovi podána obžaloba, rozhodl Nejvyšší soud za účasti generálního prokurátora, zda bude trestní stíhání pokračovat, nebo zda soud proběhne až po skončení funkčního období člena kabinetu.²⁰⁸ Ministři byli rovněž trestně odpovědní za řadu politicky motivovaných trestných činů uvedených v čl. 114. Jednalo se například o činy

²⁰² Politická ústava Portugalské republiky, čl. 107

²⁰³ LEWIS, P. H. Salazar's Ministerial Elite, 1932-1968. *The Journal of Politics* [online]. 1978, 40 (3) [cit. 2023-08-04]. str. 629-630. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/2129859>

²⁰⁴ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 108 odst. 2

²⁰⁵ Tamtéž, čl. 108 odst. 3

²⁰⁶ Tamtéž, čl. 108 odst. 4

²⁰⁷ Tamtéž, čl. 110

²⁰⁸ Tamtéž, čl. 113 odst. 1

proti politické existenci národa, proti ústavě a stávajícímu politickému systému nebo proti vnitřní bezpečnosti země.²⁰⁹

Marcelo Caetano, jeden z tvůrců ústavního textu, popsal portugalský model výkonné moci těmito slovy: „*Portugalská ústava stanoví, že prezident republiky, který je vždy disponentem moci, plní pouze funkci hlavy státu a starost o administrativní řízení je ponechána premiérovi, který je prezidentu odpovědný. Premiér je tedy jakýmsi kancléřem, který bezprostředně vládne a administruje. Jeho úkolem je stanovit směr vnitřní i zahraniční politiky vlády a kontrolovat činnost všech ministrů. Premiér je prezidentu odpovědný za vládu jako celek a ministři jsou pouze jeho pomocníci. Portugalský systém je tedy směsicí prezidentského systému, jaký známe ze Severní Ameriky a kancléřského systému, který existuje v Německu. Můžeme ho definovat jako dvouhlavý prezidencialismus nebo kancléřský prezidencialismus. Ve srovnání s prezidentskými systémy se zde objevuje zásadní právní rozdíl: vláda má právo samostatně rozhodovat v některých otázkách. V takových případech vždy fakticky rozhoduje premiér.*“²¹⁰

Rada ministrů se díky dominantní osobnosti Antónia Salazara, rozsáhlým pravomocím a neodpovědnosti vůči parlamentu stala nejdůležitějším ústavním orgánem.

3.3.14 Soudy

Moc soudní byla zařazena do hlavy V. Soudy se dělily na obecné a speciální.²¹¹ Na vrcholu obecné soustavy soudů stál Nejvyšší soud, následovaly soudy druhé instance (na kontinentu i v koloniích) a soudy prvního stupně v okresech na celém území státu.²¹² Nejvyšší soud plnil i roli soudu volebního, jak bylo naznačeno výše. Podle čl. 116 se zvláštní soudy zřizovaly s pravomocí rozhodovat o určitých skupinách trestných činů.²¹³ Soustava státní prokuratury byla vymezena v čl. 117 jako součást moci soudní. Stát zastupoval generální prokurátor republiky, prokurátoři u každého odvolacího soudu, prokurátoři u soudů prvního stupně a u speciálních soudů zákonem ustanovení prokurátoři.²¹⁴

²⁰⁹ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 114 odst. 1, 2 a 5

²¹⁰ Marcelo Caetano in BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 351

²¹¹ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 115

²¹² Tamtéž, čl. 115 odst. 1, 2 a 3

²¹³ Například o zločinech proti bezpečnosti státu měl rozhodovat Zvláštní vojenský soud ustavený v listopadu 1933.

²¹⁴ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 117 odst. 1, 2, 3 a 4

Soudci obecných soudu byli jmenováni doživotně (podrobnosti měl stanovit zákon) a byli neodvolatelní.²¹⁵ Ústava znala i princip nezávislého soudce: „*Soudci jsou ve svém rozhodování nezávislí, s výjimkou případů stanovených zákonem.*“²¹⁶ Soudní jednání byla veřejná, s běžnou výjimkou týkající se rozporu s veřejným pořádkem, zájmem státu nebo dobrými mravy.²¹⁷ Čl. 122 umožnil soudcům odmítnout aplikaci zákona, dekretu nebo jiného právního předpisu, který by porušoval ustanovení ústavy. Ústavní přezkum právních předpisů však vykonávalo (viz výše) pouze Národní shromáždění, jednající z vlastního podnětu nebo z podnětu vlády.²¹⁸ Závěrečný čl. 123 stanovil účel trestů v portugalském *direito penal*, kterým měla být ochrana společnosti a sociální reintegrace pachatele.

3.3.15 Územní samospráva a zámoří

Hlava VI se věnovala administrativnímu rozdělení státu. Kontinentální území se skládalo z farností, okresů a provincií. Hranice všech těchto oblastí stanovil zákon.²¹⁹ Okresy Lisabon a Porto se členily na části a ty pak na farnosti.²²⁰ Postavení Madeiry a Azor upravoval zvláštní zákon.²²¹ Správními orgány těchto územně samosprávných celků byly farní výbory, obecní komory a provinční rady.²²² Nad jejich činností bděla vláda.²²³ Čl. 129 přiznal samosprávě finanční autonomii. Orgány územně samosprávných celků bylo možno rozpustit pouze v případech a za podmínek stanovených zákonem. Nové volby se pak musely konat ve lhůtě nepřesahující devadesát dnů ode dne rozpuštění. V období mezi volbami nahradily orgány samosprávy komise jmenované vládou.²²⁴

Hlava VII, „*Portugalská koloniální říše*“, prohlásila v čl. 132 dříve přijatý Koloniální zákon za právní předpis o síle ústavního zákona se všemi formálními důsledky (týkajícími se změny zákona apod.).

²¹⁵ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 118

²¹⁶ Tamtéž, čl. 119

²¹⁷ Tamtéž, čl. 120

²¹⁸ Tamtéž, čl. 122 odst. 1

²¹⁹ Tamtéž, čl. 124

²²⁰ Tamtéž, čl. 124 odst. 1

²²¹ Tamtéž, čl. 124 odst. 2

²²² Tamtéž, čl. 125

²²³ Tamtéž, čl. 126

²²⁴ Tamtéž, čl. 131

3.3.16 Poslední ústavní články

Následovala „*Dodatečná ustanovení*“ a „*Přechodná a závěrečná ustanovení*“. Ústava měla být podrobena přezkumu každých 10 let. Národní shromáždění, jehož funkční období připadlo na období revize, se pak změnilo ve shromáždění ústavodárné²²⁵. Proces mohl být uspíšen o 5 let, pokud tak rozhodly dvě třetiny všech členů Národního shromáždění. V takovém případě se ode dne urychlené revize počítala nová lhůta 10 let.²²⁶ K ústavněprávním změnám se samozřejmě mohlo přistoupit i mimo tyto časové intervaly. Hlava státu měla oprávnění (se souhlasem Rady ministrů a po konzultaci se Státní radou) iniciovat novelizace ústavy.²²⁷ Óscar Carmona měl zůstat v úřadě, neboť: „*Současný prezident republiky je uznáván jako prezident ve smyslu této ústavy a jeho funkční období je 7 let ode dne, kdy se ujal úřadu prezidenta republiky.*“²²⁸ Personální složení exekutivních orgánů bylo významným prvkem kontinuity s obdobím neústavního režimu před rokem 1933.

3.3.17 Reflexe

Politická ústava Portugalské republiky neumožňovala fungování opozice. Jedinou povolenou „stranou“ byl Národní svaz. Pouze jeho členové směli kandidovat do Národního shromáždění. Parlament však neměl vliv na sestavování vlády. Premiérem mohl prezident jmenovat v podstatě kohokoli. Předseda Rady ministrů (*Presidente do Conselho*) pak odpovídal hlavě státu za činnost vlády. Jednotliví ministři byli odpovědní svému předsedovi, Národnímu shromáždění nebyl politicky odpovědný nikdo. Komora korporací měla mít pouze konzultativní funkci, stejně jako Státní rada. V celku se jednalo o nedemokratickou ústavu akcentující exekutivu, kterou mohl navíc parlament zmocnit k přijímání dekretů se silou zákona. Občanům byla sice garantována řada práv a svobod, ale v praxi následujících let docházelo k jejich častému porušování. Neblaze proslulou roli sehrála v tomto směru tajná policie, od srpna roku 1933 Policie bdělosti a ochrany státu (*Polícia de Vigilância e Defesa do Estado – PVDE*), přímo závislá na Salazarovi.²²⁹ Profesorovi z Coimby otevřel základní zákon státu cestu k osobní diktatuře pod záštitou ozbrojených sil.

²²⁵ Politická ústava Portugalské republiky, čl. 133

²²⁶ Tamtéž, čl. 133 odst. 1

²²⁷ Tamtéž, čl. 134

²²⁸ Tamtéž, čl. 137

²²⁹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 490

3.4 Národní pracovní statut

Národní pracovní statut²³⁰ ze dne 23. září 1933 byl prvním ze šesti dekretů (č. 23048, č. 23049, č. 23050, č. 23051, č. 23052 a č. 23053), které v Portugalsku zavedly korporativismus v jeho ekonomické rovině. Statut obsahoval 4 hlavy a 52 článků. Jednalo se o komplexní souhrn norem z oblasti pracovního práva, obchodního práva, práva sociálního zabezpečení, ale i práva správního.

3.4.1 Ekonomická soustava

Hlava I, „*Jednotlivci, národ a stát v ekonomickém a sociálním řádu*“, navazovala na obecné principy první části ústavy (viz výše) a dále je rozváděla. Dle čl. 1 tvořil portugalský národ „*morální, politickou a ekonomickou jednotku*“, jejíž cíle a zájmy převládaly nad cíli a zájmy jednotlivců a skupin. Stát, potažmo národ, byl i na „zákonné“ úrovni povýšen nad občana a jeho individuální práva. V čl. 2 byla stanovena funkce nového ekonomického systému. Hospodářská organizace národa měla dosahovat maximální možné výroby, posílit tím stát a přispět k sociální spravedlnosti mezi občany. Čl. 3 připomněl formu portugalského státu jako „*unitární a korporativní*“ republiky, kde na toto ústavní vymezení měla navázat i ekonomická soustava země. Stát viděl v soukromé iniciativě „*nejplodnější nástroj pokroku*“ a garantoval svobodnou volbu povolání (s určitými zákonnými limity).²³¹ Ve snaze regulovat konkurenci v tržních vztazích byly fyzické osoby a jimi ustavené právnické osoby povinny vykonávat svou hospodářskou činnost „*v duchu sociálního smíru*“.²³² Čl. 6 umožňoval státu zasahovat do ekonomiky, pokud by to přineslo větší výhody než výsledky soukromé iniciativy. Stát měl v některých případech dokonce i povinnost usměrňovat hospodářský a společenský život a určovat jeho cíle.²³³ Jednalo se například o otázky mzdové a cenové politiky či o podporu technologického pokroku.²³⁴ Přes vzývání soukromé iniciativy tak Nový stát nezapřel svůj paternalistický charakter. Hierarchická struktura společnosti měla ovlivňovat i její ekonomické vazby.²³⁵ Čl. 9 statutu rozvíjel čl. 39 ústavy. Stávka byla nelegální a stanovy obchodních společností měly upravit sankce za její uskutečnění. Právem a povinností státu bylo postavit se proti všem společenským hnutím a doktrínám,

²³⁰ Národní pracovní statut je v portugalštině online dostupný z: <https://www.dgert.gov.pt/wp-content/uploads/2019/05/DL-23-set-1933-estatuto-do-trabalho-nacional.pdf>

²³¹ Národní pracovní statut, čl. 4

²³² Tamtéž, čl. 5

²³³ Tamtéž, čl. 7

²³⁴ Tamtéž, čl. 7 odst. 3

²³⁵ Tamtéž, čl. 8

které se neslučovaly se zásadami zakotvenými v Národním pracovním statistu.²³⁶ Měl se tím na mysli zejména komunismus.

3.4.2 Vlastnictví, kapitál a práce

Hlava II začínala čl. 11 a poté se dále dělila na kapitoly. Trojice nadepsaných pojmů měla plnit „*sociální funkci*“.²³⁷ Kapitola I upravovala institut vlastnictví. Jednalo se o ustanovení mnohdy občanskoprávního charakteru. Úprava vycházela z římskoprávní kontinentální tradice. Stát garantoval možnost fyzických a právnických osob disponovat se svým majetkem právním jednáním *inter vivos* i *mortis causa*.²³⁸ Uznal absolutní charakter vlastnického práva, ale taktéž poskytl právní základ pro jeho omezení ve veřejném zájmu. K vyvlastnění mohlo dojít pouze za spravedlivou a apriorní náhradu.²³⁹

Ustanovení kapitoly II se věnovala pozici kapitálu ve společnosti. Ten měl být využíván nejen v souladu s legitimními zájmy jednotlivců, ale i ve prospěch celé společnosti.²⁴⁰ Vlastníci základního kapitálu měli právo na řízení obchodních společností, právo na kontrolu jejich vedení, právo na podíl na zisku a další obvyklá oprávnění spojená se založením obchodních korporací.²⁴¹ Obchodní společnosti mohly propustit zaměstnance, pro které neměly z důvodu organizace práce využití, ale v dobách recese musely spolupracovat v politice zaměstnanosti se státem.²⁴² Kapitál musel být z důvodu společenské funkce, kterou plnil, chráněn před výkyvy trhu řadou preventivních opatření.²⁴³ Stát se v čl. 19 zavázal preferovat soukromé ekonomické aktivity. Povinností zaměstnavatelů bylo spolupracovat se státem a korporacemi při zlepšování ekonomických podmínek svých zaměstnanců.²⁴⁴ Ti tak neměli být ponecháni napospas volné ruce trhu.

Kapitola III byla nazvaná jednoduše „*O práci*“. Portugalci měli nejen právo, ale i povinnost pracovat.²⁴⁵ Manuální a duševní práce byly považovány za rovnocenné.²⁴⁶ Statut počítal s existencí individuálních i kolektivních pracovních

²³⁶ Národní pracovní statist, čl. 10

²³⁷ Tamtéž, čl. 11

²³⁸ Tamtéž, čl. 12

²³⁹ Tamtéž, čl. 13

²⁴⁰ Tamtéž, čl. 14

²⁴¹ Tamtéž, čl. 15

²⁴² Tamtéž, čl. 17

²⁴³ Tamtéž, čl. 18

²⁴⁴ Tamtéž, čl. 20

²⁴⁵ Tamtéž, čl. 21

²⁴⁶ Tamtéž, čl. 22

smluv.²⁴⁷ Čl. 24 hovořil o konceptu blízkém minimální mzdě. Noční práce měla být spojena s vyšším finančním ohodnocením.²⁴⁸ Bezpečnosti a ochraně zdraví při práci byl věnován čl. 25. Zaveden byl i šestidenní pracovní týden (s nedělí jako dnem pracovního klidu).²⁴⁹ Čl. 27 zakotvil právo na spravedlivou odměnu za práci. Zaměstnanci měli právo na placenou dovolenou a po výkonu vojenské služby jim bylo garantováno zařazení na jejich původní pracovní pozice (pro zaměstnance ve veřejné správě platilo totéž).²⁵⁰ Statut přinášel pracovní právní ochranu ženám a nezletilým, když normoval, že: „*Práce žen a nezletilých mimo domov bude upravena zvláštními ustanoveními v souladu s požadavky morálky, ochrany zdraví, mateřství, domácího života, výchovy a obecného dobra.*“²⁵¹

Čl. 32-34 upravovaly kolektivní smlouvy. Jejimi stranami byli zaměstnavatelé (povinně sdružení v grémiích) a státem kontrolované odbory (národní syndikáty).²⁵² Smlouvy schvalovala vláda²⁵³ čl. 34 předepisoval jejich základní obsahové náležitosti. Jednalo se například o stanovení pracovní doby, mzdy či doby odpočinku.

Čl. 35 zakotvil princip apolitičnosti veřejné správy. Veřejní zaměstnanci byli ve službách společnosti, nikoli určité strany nebo organizace. Jejich povinností bylo řídit se státní autoritou a zajišťovat její respektování. Porušení těchto fundamentálních zásad mohlo vést až k ukončení služebního poměru.²⁵⁴ Čl. 39 zapovídal veřejným zaměstnancům zakládat vlastní odbory.

3.4.3 Korporativní uspořádání

Podle čl. 40 měly mít korporace v životě společnosti všeobjímající poslání. Neměly se týkat jen státních služeb, továren a dělníků. Jejich konečným cílem bylo zahrnout všechny druhy lidských činností včetně svobodných povolání a uměleckých profesí.

Základními prvky korporativního systému byly národní syndikáty zaměstnanců a grémia zaměstnavatelů. Ty se dále seskupovaly do federací a unií

²⁴⁷ Národní pracovní statut, čl. 23

²⁴⁸ Tamtéž, čl. 24 odst. 1

²⁴⁹ Tamtéž, čl. 26

²⁵⁰ Tamtéž, čl. 28 a 29

²⁵¹ Tamtéž, čl. 31

²⁵² Tamtéž, čl. 32

²⁵³ Tamtéž, čl. 33

²⁵⁴ Tamtéž, čl. 37

na regionální nebo celostátní úrovni.²⁵⁵ Nejvyšším stupněm byly korporace *stricto sensu*.²⁵⁶ Národní syndikáty a grémia měly právní subjektivitu. Sdružovaly a zastupovaly všechny zaměstnance a zaměstnavatele určitého odvětví nebo oboru. Zda v nich byli jednotlivci registrováni, nebo ne, nehrálo roli.²⁵⁷ Korporace (dále jako obecný pojem) mohly přijímat vnitřní předpisy.²⁵⁸ Čl. 44 opravňoval cizince s trvalým bydlištěm v Portugalsku vstupovat do korporací. Měli však zakázáno zastávat řídicí funkce a zasahovat do výkonu jim prisuzovaných politických práv (s výjimkou případů výslovně stanovených zákonem). Korporace mohly prostřednictvím svých orgánů vykonávat aktivní volební právo při volbách do obecních komor, provinčních rad a do Komory korporací.²⁵⁹ Povinností národních syndikátů a grémií bylo hájit práva a oprávněné zájmy svých členů.²⁶⁰ Tato programová restrukturalizace měla překonat systém postavený na nepřátelských třídách. Hierarchie Nového státu zajišťovala „harmonickou“ spolupráci ve prospěch celého národa.

Korporace musely zakládat a spravovat fondy, které zaměstnance a zaměstnavatele zajišťovaly v případech nemoci, invalidity či stáří.²⁶¹ Členové národních syndikátů a grémií přispívali do těchto fondů pravidelnými dávkami.²⁶² Připomínalo to středověkou cechovou organizaci. Pojetí právní odpovědnosti za pracovní úraz v čl. 49 zvýhodňovalo zaměstnance.

3.4.4 Pracovní soudnictví

Závěrečná hlava Národního pracovního statutu se věnovala pracovnímu soudnictví. Spory mezi zaměstnanci a zaměstnavateli při výkladu nebo provádění kolektivních pracovních smluv rozhodovali zvláštní soudci. Těm příslušelo rozhodovat i o otázkách týkajících se sociálního zabezpečení či bezpečnosti a ochrany zdraví při práci. Existovala možnost odvolat se k vyšší instanci.²⁶³ Dle čl. 51 mohli zvláštní soudci v pracovněprávních vztazích plnit i roli smířčích soudců

²⁵⁵ Vznikla tak například Národní federace výrobců obilí nebo Federace vinařů oblasti Douro.

²⁵⁶ Národní pracovní statut, čl. 41

²⁵⁷ Tamtéž, čl. 42

²⁵⁸ Tamtéž, čl. 43

²⁵⁹ Tamtéž, čl. 45

²⁶⁰ Tamtéž, čl. 47

²⁶¹ Tamtéž, čl. 48

²⁶² Tamtéž, čl. 48 odst. 2

²⁶³ Tamtéž, čl. 50

a arbitrů, a to zejména pokud vznikl spor z individuální pracovní smlouvy. Soudci byli při svém rozhodování nezávislí, vázáni pouze zákonem a svým svědomím.²⁶⁴

3.4.5 Zdokonalování systému

Dekrety, které navazovaly na Národní pracovní statut, uskutečnily opakované deklaráce o „korporativní“ republice. Vedle grémií a národních syndikátů vznikly ještě lidové domy či domy rybářů. Likvidaci odborové svobody měl dovést Národní ústav práce a zabezpečení.²⁶⁵ Brzy po vydání statutu se zaměstnanci proti takto vnucované politice začali bouřit. Pod tlakem represí byl však odpor (organizovaný převážně levicí) nakonec zlomen. Do konce 30. let prorostl korporativní systém do všech oblastí soukromého i veřejného života.

3.5 Spoutaná společnost

Nový stát se brzy zařadil po bok autokratických útvarů, které v meziválečné Evropě vznikaly od začátku 20. let. Jak bylo napsáno výše, čl. 8 odst. 4 ústavy vyhlásil svobodu projevu. Cenzura veškerého tisku ale podvázala jakoukoli diskuzi. Iniciativu převzal Sekretariát národní propagandy vedený Antóniem Ferrem. V čl. 8 odst. 14 ústavy bylo občanům garantováno právo sdružovací. Praxe prováděcích předpisů však utopila tuto možnost ve změti registračních povinností a byrokratických překážek. Přísný dohled nad činností spolků hrozil i vysokými tresty funkcionářům nepovolených sdružení.

Požadavek apolitické veřejné správy (srovnej například čl. 35 Národního pracovního statutu) učinil z úředníků pouhé vykonavatele státní vůle. Bez práva na vlastní názor se uzavíral prostor i pro diskreci: „*Nikdo nemůže dostat veřejnou funkci v civilním nebo vojenském státním aparátu nebo jeho správních či korporativních orgánech, nepředloží-li doklad úředně ověřený nebo vystavený vedoucím příslušného oddělení a místopřísežné prohlášení, že nenáleží a nikdy nebude náležet k žádné ze zmíněných společností nebo organizací.*“²⁶⁶ Pokud projevil smýšlení příčící se základním zásadám ústavy, hrozilo státním zaměstnancům propuštění.²⁶⁷ Dekret č. 27003 legalizoval udavačství na

²⁶⁴ Národní pracovní statut, čl. 52

²⁶⁵ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 491

²⁶⁶ Zákon č. 1901, *Diário do Govérno*, řada I, č. 115, 21. 5. 1935

²⁶⁷ SCHELLE, K. a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN: 978-80-7380-043-7. str. 576

pracovišti. Stanovil povinnost informovat nadřízené o případném výskytu podvrtných (zejména komunistických) názorů mezi kolegy.

V prosinci 1934 proběhly první volby do nově ustaveného Národního shromáždění. O svobodné soutěži politických sil lze však těžko hovořit. Kandidáty postavil pouze Národní svaz, do kterého muselo vstoupit (a tím zaniknout) i národní syndikalistické hnutí advokáta Rolãa Preta. Pravicová a levicová opozice nedostala prostor k agitaci. Zákon č. 2015 zavedl cenzus gramotnosti a daní, což znamenalo významnou limitaci politické participace občanů. Podle sčítání z roku 1930 bylo stále ještě 67,8 % z celkového počtu 6 360 347 obyvatel analfabety.²⁶⁸ Parlament tak v systému, který Salazar definoval jako „zastupitelský, ale antidemokratický“²⁶⁹, nemohl nikdy naplnit svou tradiční roli. Období republikánských zmatků skončilo. Legislativa a exekutiva splynula v jedno. Bez protikandidáta byl Óscar Carmona 14. února 1935 znovuzvolen prezidentem republiky. Nesvoboda však iniciovala snahy zvrátit nastolený kurz. Operetní puče nevymizely, ale mnohdy byla konspirace zlikvidována už ve stádiu přípravy.

Obávanou zbraní a nepostradatelným spojencem režimu byla tajná policie. Její techniky se „zdokonalily“ v průběhu 30. let za pomoci instruktorů pozvaných z fašistické Itálie a nacistického Německa.²⁷⁰ Pod vedením Agostinha Lourença se PVDE zaměřovala na pronásledování „politických a sociálních zločinců“. K jejich internaci byla v dubnu roku 1936 zřízena na Kapverdských ostrovech trestanecká kolonie Tarrafal. Do začátku druhé světové války tajná policie zcela rozbila ilegální strukturu PCP. Politickou represí se však působnost PVDE nevyčerpávala. Plnila roli pohraniční a imigrační policie. Vykonávala celní inspekci. Prověřovala doklady o „politické bezúhonnosti“ při přijímání do státních služeb (viz výše). Mohla zatýkat a spravovala svůj vlastní vězeňský systém.²⁷¹

²⁶⁸ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 172

²⁶⁹ António de Oliveira Salazar in SANTOS, P. B. Redefining Representation in the Dictatorship of Salazar and Marcelo Caetano: The Changing Role of Parliament (1935–1974). *Portuguese Studies* [online]. 2016, 32 (2) [cit. 2022-09-20]. str. 153. Dostupné z: <https://doi.org/10.5699/portstudies.32.2.0149>

²⁷⁰ GALLAGHER, T. Controlled Repression in Salazar's Portugal. *Journal of Contemporary History* [online]. 1979, 14 (3) [cit. 2022-09-20]. str. 387. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/260013>

²⁷¹ WHEELER, D. L. a OPELLO, W. C. *Historical Dictionary of Portugal*. 3rd ed. Lanham: Scarecrow Press, 2010. ISBN: 978-0-8108-6088-9. str. 212

Paralelně s těmito aktivitami rostla i armáda a námořnictvo. Částečně v obavách z vývoje v sousedním Španělsku.

Dlouholetý proces vyprazdňování politického středu vyvrcholil ve španělské části Maroka v červenci 1936. Skupina pravicově orientovaných generálů povstala proti vládě Lidové fronty a zahájila tak občanskou válku. Salazarovy sympatie republikánská vláda jednoznačně postrádala. Od svržení monarchie (1931) se ve Španělsku otvíral prostor pro opoziční aktivity jeho odpůrců.²⁷² Teď se naopak Portugalsko proměnilo v logistickou základnu povstaleckých sil. Navenek zachovával režim politiku „neintervence“ formulovanou Společností národů. Ve skutečnosti byla portugalská letiště, železnice, telefonní linky a vojenský materiál Francovi a jeho druhům plně k dispozici. Vznikaly dokonce dobrovolnické jednotky *viriatos* bojující ve Španělsku proti republice a interbrigádám.²⁷³ Salazar aktivně podporoval nacionalistické síly a koordinoval německou a italskou pomoc. V Lisabonu působil jako emisar povstalců Francův bratr Nicolás.²⁷⁴ Lidová fronta, ve které získávali čím dál významnější postavení komunisté, nemohla u portugalského premiéra očekávat, byť jen neutrální stanovisko. K plnému pochopení Salazarovy averze vůči Španělské republice si přiblížíme jeho protikomunistické názory.

Salazar, ovlivněn sociálními encyklikami, negoval komunistickou představu třídního boje. Nikdy nepopřel soukromé vlastnictví. Jeho ideální společnost byla hierarchicky strukturovaná, každý znal své místo a plnil svoji povinnost. Svornost mezi stavy zaručoval stát a systém korporací. Tyto postuláty se promítly do výše analyzovaných právních předpisů.

Proletářskou revoluci chápal Salazar jako „úplnou likvidaci stávajícího řádu a vytvoření nové společnosti – bez vlasti, bez rodiny, bez majetku a bez morálky“.²⁷⁵ Takový stav by znamenal zničení moderní civilizace, kterou Portugalsko svými zámořskými objevy tolik obohatilo. Salazarovi se přičila i

²⁷² KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 173

²⁷³ Nutno podotknout, že portugalští dobrovolníci bojovali i v řadách levicového odporu proti Francovi. Nesmírně riskovali už při nelegálním přechodu hranic. V září 1936 se ve snaze připojit k republikánské španělské flotile vzbouřily posádky tří válečných lodí v lisabonském přístavu. Po dělostřelecké protiakci byly donuceny se vzdát.

²⁷⁴ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 174

²⁷⁵ António de Oliveira Salazar in BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 357-358

snaha komunistů nahradit křesťanství svým novým, „světským“ náboženstvím: „Po pravdě řečeno, ruský komunismus dnes již není ani politickým, ani ekonomickým systémem, je to prostě doktrína, filozofie, etika, náboženství.“²⁷⁶ Portugalský Nový stát byl hned od počátku své existence orientován antikomunisticky (viz výše), a tato pozice vydržela až do samého závěru režimu v polovině 70. let.

Španělská občanská válka našla odraz i v institucionální rovině salazarismu. V září 1936 byla vládním dekretem založena Portugalská legie (*Legião Portuguesa* – LP) s cílem bránit korporativní stát proti komunismu. Nejvyšším orgánem legie byla Ústřední junta. Předsedou Ústřední junty LP se stal z titulu své funkce ministr války. Nevojenská uniformovaná složka režimu měla brzy tisíce členů, zdravících se „římským“ pozdravem po fašistickém způsobu. Reforma školského systému z roku 1936 přinesla vznik Portugalské mládeže (*Mocidade Portuguesa* – MP), vedené Národním komisařem odpovědným ministrovi školství. Prvním komisařem byl jmenován Marcelo Caetano. I tato organizace oblékla uniformy (s písmenem „S“ na opasku), získala vlastní vlajku a hymnu. Do roka byl ustaven její ženský pandán: Portugalská dívčí mládež (*Mocidade Portuguesa Feminina*).²⁷⁷ Chlapci a dívky ve věku od sedmi do čtrnácti let se v čase španělského nebezpečí museli povinně cvičit s dřevěnými puškami. Byly dokonce navázány styky s německou *Hitlerjugend*. „Skautský“ charakter *Mocidade* spojený se sportováním a vyprávěním příběhů ze slavné minulosti národa převážil až později.²⁷⁸ Příslušníci LP i mladíci z MP demonstrovali sílu režimu na pravidelné oslavě vojenského převratu 28. května 1937. Deník *Diário da Manhã* popsal atmosféru v Lisabonu těmito slovy: „*Město se stalo lesem paží vztyčených v římském pozdravu (...) Jména Carmony a Salazara se ozývala znovu a znovu, oslavována tisíci hlasy (...) Po tomto velkolepém představení zakořenilo v myslích všech Portugalců přesvědčení, že pochod Národní revoluce (jak byl převrat z 28. května 1926 oficiálně nazýván;*

²⁷⁶ António de Oliveira Salazar in BALÍK, S. a KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2012. ISBN: 978-80-7363-266-3. str. 145

²⁷⁷ RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 137-142

²⁷⁸ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 174

pozn. autora diplomové práce) *se nezastavil*.²⁷⁹ Podobné manifestace se pořádaly rovněž při výročích Salazarova nástupu k moci.

Podněty ke svržení Nového státu se s pokračujícími úspěchy frankistů vyčerpávaly. Perzekuce namířená proti všem skutečným či domnělým socialistům, anarchistům a komunistům přinesla výsledky. Lisabon uznal Francovu vládu v Burgosu *de iure* na jaře roku 1938, ale diplomatické styky se Španělskou republikou byly zpřetrhány už v říjnu předcházejícího roku. Salazar mezitím zdokonaloval svůj projekt budovaný na posilování osobní moci. Převzal dočasně ministerstvo zahraničních věcí. Prohluboval vztahy s Německem a Itálií. Přežil pokus o atentát a organizoval masové projevy souhlasu se státní politikou. Parlamentní volby z podzimu 1938 potvrdily jedinou kandidátku UN. Když už bylo Francovo vítězství jisté, uzavřely spřátelené vlády obou diktátorů 17. března 1939 Smlouvu o přátelství a neútočení.²⁸⁰

3.6 Portugalsko za druhé světové války

Největší konflikt v lidských dějinách představoval pro Nový stát další zatěžkávací zkoušku. Vzpomínky na katastrofální účast země v předchozí válce byly stále živé. Sbližování s fašistickými mocnostmi před vypuknutím světové války nikdy nedospělo k podpisu jakékoli vojenské smlouvy.²⁸¹ Sympatie vůči Ose vyvažovala tradiční vazba na Velkou Británii a respekt před její vojenskou silou.²⁸² Portugalsko si zvolilo cestu neutrality.

Vnější nebezpečí paradoxně pomohlo režimu dále stabilizovat poměry. Vztahy s Vatikánem narovnal po letech chladu konkordát ze 7. května 1940. Sekulární povaha státu byla zpochybněna přiznáním významných privilegií katolické církvi. Do škol se povinně vrátila náboženská výchova. Rozvod byl pro ty, kteří uzavřeli církevní sňatek, zakázán. Občanský sňatek s možností rozvodu však přetrval. Stát slíbil finanční pomoc při stavbě nových kostelů. V Africe obdržela katolická církev pozemky pro své misie spolu s dotacemi na činnost seminářů. Vláda rovněž poskytla plat církevnímu personálu, který v koloniích usiloval o christianizaci domorodých obyvatel. Konkordát definoval katolickou

²⁷⁹ Citace podle RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 143

²⁸⁰ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 503

²⁸¹ Antikomunistické Portugalsko se přes italské výzvy nepřipojilo ani k Paktu proti kominterně.

²⁸² WHEELER, D. L. a OPELLO, W. C. *Historical Dictionary of Portugal*. 3rd ed. Lanham: Scarecrow Press, 2010. ISBN: 978-0-8108-6088-9. str. 284

církev v Portugalsku jako organizaci s morálními a duchovními zájmy. Tyto se však musely podřídit požadavkům národa.²⁸³ Salazar často hovořil o západní křesťanské civilizaci a roli Portugalska při jejím utváření, ale majetek zkonfiskovaný v roce 1910 církvi nevrátil. Náboženské řády mohly v zemi působit, pokud se zapojily do charitativní nebo edukační činnosti.²⁸⁴ Přesto se Salazar dlouhou dobu těšil jednotné podpoře ze strany kléru. Manuel Gonçalves Cerejeira, jeho osobní přítel z dob studií, byl už na konci 20. let jmenován kardinálem a lisabonským patriarchou. Stoupenci víry a církve se mohli sdružovat v Portugalské katolické akci, politické skupině existující mimo rámec UN. Ten i během války předkládal v parlamentních volbách jedinou povolenou kandidátku. Óscar Carmona, už zcela ve vleku svého premiéra, byl potřetí zvolen prezidentem republiky. Stát postupně utužoval kontrolu nad válkou sužovaným hospodářstvím. Správní zákoník z prosince 1940 potvrdil autonomní status Madeiry a Azorských ostrovů, jakkoli limitovaný autoritativní povahou režimu.²⁸⁵

Tvrdit, že se Portugalsku válečná historie vyhnula, by bylo zavádějící. Britská námořní blokáda postihla i Pyrenejský poloostrov. Na jeho půdě vznikl po porážce Francie tzv. Iberský pakt, posilující spolupráci obou pravicových diktatur. Nadšení z útoku na Sovětský svaz, hnízdo světového komunismu, zkalila okupace Portugalského Timoru. Vzdálenou kolonii obsadily nejprve nizozemsko-australské jednotky, poté Japonci. Salazar byl nucen obratně manévrovat na domácí i zahraniční scéně, aby udržel zemi mimo světový konflikt. Výzvy Spojenců, získávajících od roku 1943 znatelnou převahu, se týkaly zejména dodávek portugalského wolframu do Německa. Salazar nakonec vyhověl, ale aby si uchoval tvář, zastavil přísun strategické suroviny oběma válčícím stranám. Definitivní odklon od mocností Osy potvrdily dohody o postoupení vojenských základen na Azorských ostrovech ozbrojeným silám Velké Británie a Spojených států. Bizarní epizodu tohoto období představuje státní smutek za zesnulého Adolfa Hitlera.²⁸⁶ Květnové dny roku 1945 však přinesly i spontánní oslavy vítězství Spojenců. Salazar musel čelit výzvám k reformě systému.

²⁸³ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 65-66

²⁸⁴ MARQUES, A. H. de Oliveira. *A Very Short History of Portugal*. 4th ed. Lisbon: Tinta-da-china, 2019. ISBN: 978-989-671-420-8. str. 209

²⁸⁵ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 505

²⁸⁶ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 177

3.7 Bylo Salazarovo Portugalsko fašistický stát?

Tato otázka, která by sama o sobě mohla být tezí jiné diplomové práce, je námětem následující úvahy. Je pravda, že Salazar byl a je opakovaně napadán jako fašista. Levice tak ve druhé polovině 20. století častovala téměř všechny pravicové diktatury na světě.²⁸⁷ Obdobně postupovala i česká historiografie v atmosféře před rokem 1989.²⁸⁸ Výzkum však od té doby pokročil a zejména portugalští autoři se snaží ideologickou podstatu své minulosti prezentovat přesněji.²⁸⁹

Vztah Nového státu a jeho zakladatele k fašismu byl do určité míry ambivalentní. Fašistická koncepce totalitního státu se Salazarovi příliš nezamlouvala: „*Totalitní stát necouvne v případě nutnosti před násilím a v souladu s logikou svého systému, místo aby toto násilí považoval za protiprávní akt, uzná je za projev vyššího práva.*“²⁹⁰ Ideologii samotnou považoval za „*pohanský cézarismus, který netoleruje právo a morálku*“.²⁹¹ Příčila se mu, stejně jako u komunismu, snaha fašistů nahradit svým kultem křesťanství. I jinak pozitivní nacionalismus se v jejich pojetí měnil v útočný rasismus, který způsoboval „*zákonné dělení obyvatelstva do dvou kategorií: na občany a poddané, což může vést k velmi nebezpečným důsledkům*“.²⁹² Je pravda, že portugalští fašisté (neukázněně „Modré košile“) Rolão Preta nedostali v Novém státě možnost k volnému působení. Národní svaz, tento „*orgán občanské spolupráce*“²⁹³, pohltit v roce 1934 i jejich hnutí (viz výše).

Praktické fungování režimu v prvních letech jeho existence však prokazatelně neslo fašizující prvky. Už při nástupu do úřadu premiéra v roce 1932 Salazar v prohlášení pro tisk otevřeně přiznal, že jeho diktatura: „*Je stejně jako fašistická diktatura autoritativní a zavrhuje demokratické principy v národních a*

²⁸⁷ Srovnej FRYER, P. a PINHEIROVÁ, P. M. *Salazarovo Portugalsko*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965. ISBN: 25-029-65. str. 116

²⁸⁸ Srovnej KLÍMA, J. Od iberických diktatur k demokracii. *Historický obzor*. 1990-1991, roč. 1, č. 7-8, str. 167

²⁸⁹ Srovnej SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 61-63

²⁹⁰ António de Oliveira Salazar in BALÍK, S. a KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2012. ISBN: 978-80-7363-266-3. str. 145

²⁹¹ António de Oliveira Salazar in BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 356

²⁹² António de Oliveira Salazar tamtéž, str. 356

²⁹³ Marcelo Caetano in KLÍMA, J. Od iberických diktatur k demokracii. *Historický obzor*. 1990-1991, roč. 1, č. 7-8, str. 167

sociálních otázkách. Odlíší se ale od fašistické diktatury svými metodami.“²⁹⁴ Co ovšem byly tyto metody? UN sice nezískal všelidový charakter, byl ale jedinou povolenou formací s politickým vlivem (jakási kvazistrana). Opozice neexistovala, nebo alespoň ne oficiálně. A i když probíhaly pravidelné „volby“ do Národního shromáždění, o parlamentarismu se v portugalském Novém státě nedalo hovořit.

Salazar byl kabinetním politikem a samotářem, postrádajícím sklony k teatrálním výstupům obvyklým u Hitlera či Mussoliniho. Propagandistická mašinérie systematicky budovala představu moudrého, až mnišského otce, který přišel zachránit svůj lid. Premiér se objevoval na plakátech s křížáckým mečem v ruce nebo v učebnicích dějepisu jako pokračovatel národních hrdinů z dob španělské nadvlády.²⁹⁵ Bylo-li potřeba veřejně demonstrovat sílu, neváhal zorganizovat devótní projevy souhlasu s vládním kursem. Na bombastických oslavách 28. května defilovaly jednotky mládežnické organizace a Portugalské legie, adorující osobu premiéra a zdravící „římským pozdravem“. Obě organizace byly otevřeně budovány podle fašistického vzoru. Rovněž tajná policie, všemocná PVDE, vznikala za pomoci italských a německých poradců. Její stále se rozšiřující pravomoci uvrhly společnost do okovů policejního státu, kde ani mučení neznamenaló výjimku.²⁹⁶ Tarrafal, trestanecká kolonie pro politické vězně, byla *de facto* koncentračním táborem.

I rétorika Nového státu byla někdy podobná té fašistické. O hesle „*Vše pro národ, nic proti národu!*“ jsme se už zmínili. Ve vzdělávání hrála vůdčí roli trojice „*Bůh, vlast, rodina*“ („*Deus, Pátria, Família*“)²⁹⁷, známá díky propagandistickému obrázku, který zachycuje model ideální portugalské rodiny. Muž se vrací domů z práce, kde jeho žena a dvě děti (dospívající chlapec a jeho malá sestra) právě ukončují přípravy na společnou večeři. Dům je plný symbolů

²⁹⁴ António de Oliveira Salazar in LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 9-10, str. 212

²⁹⁵ BIRMINGHAM, D. *A concise history of Portugal*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN: 9781108539951. str. 164

²⁹⁶ GALLAGHER, T. Controlled Repression in Salazar's Portugal. *Journal of Contemporary History* [online]. 1979, 14 (3) [cit. 2022-09-20]. str. 387. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/260013>

²⁹⁷ Citace podle SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 47. Srovnej „*Práce, rodina, vlast*“ („*Travail, Famille, Patrie*“) vichistické Francie.

křesťanské víry, venkovského života, pořádku a pokory.²⁹⁸ Díky těmto hodnotám (a postupnému odklonu od vnějších projevů fašismu po druhé světové válce) je Salazar v některých publikacích řazen mezi konzervativní autoritáře²⁹⁹ a ne mezi fašisty.

Salazar jednoznačně rozlišoval mezi totalitním a autoritativním modelem. Jako typický příklad autoritativního režimu uvádí *Estado Novo* ve své publikaci zde už několikrát citovaní Stanislav Balík a Michal Kubát.³⁰⁰ Systém, který António de Oliveira Salazar vytvořil ve 30. letech 20. století, byl do jisté míry ovlivněn fašismem. Svou roli zde sehrálo i celkové politické klima meziválečné Evropy. Na druhou stranu, další ze znaků fašismu, nacionalismus, nebyl v Portugalsku nikdy agresivní, ani antisemitský.³⁰¹ Byl naopak orientován defenzivně ve vztahu k zámoří. Salazar si budoval částečný kult osobnosti, ale ten nikdy nedosáhl obludných rozměrů hitlerovského Německa. Přes otevřený odpor k demokracii, parlamentarismu a právům jednotlivce musíme přiznat, že mezi totalitním fašismem a demokratickou formou vlády existuje široká škála možností. Historici a politologové dnes Salazara, ani jeho režim k fašistickým diktaturám obvykle neřadí. Nový stát byl korporativistický, nacionalistický, konzervativní a autoritativní. Pojem fašismus se k němu hodí, jen pokud vyjdeme z obecné představy o tomto fenoménu a ze slov Ferdinanda Peroutky: „*Kdo nedbá lidských práv, jest fašista.*“³⁰²

4 Vývoj po roce 1945

Následující kapitola nás provede dějinami Nového státu od konce druhé světové války do závěru 60. let. Salazar byl konzervativní politik, ovšem i on chápal, že otevřený odpor k demokracii v poválečném světě neobstojí. Normotvorba tohoto období měla proto ambivalentní tendence. Pod tlakem mezinárodní situace byly sice přijímány právní předpisy demokratizačního

²⁹⁸ ROSENEIL, S.; CROWHURST, I.; HELLESUND, T.; SANTOS, A. C. a STOILOVA, M. The Portuguese intimate citizenship regime. *The Tenacity of the Couple-Norm: Intimate citizenship regimes in a changing Europe* [online]. UCL Press, 2020 [cit. 2022-09-20]. str. 92-93. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsd5.12>

²⁹⁹ Srovnej VINEN, R. *Evropa dvacátého století*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN: 978-80-7021-735-1. str.137

³⁰⁰ Srovnej BALÍK, S. a KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2012. ISBN: 978-80-7363-266-3. str. 161-163

³⁰¹ BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1. str. 356. Portugalsko za druhé světové války poskytlo azyl tisícům (nejen) židovským uprchlíků.

³⁰² PEROUTKA, F. Co je fašismus? *Dnešek* [online]. 1946, roč. 1, č. 9 [cit. 2022-09-30]. str. 130. Dostupné z: <https://pritomnost.cz/archiv/cz/1946/9.pdf>

charakteru, ty však neměly reálný význam pro fungování veřejné správy. Rada ministrů disponovala téměř neomezenou mocí, kterou podepřela řadou dekretů posilujících pravomoci tajné policie. Vedle armády či církve byla pak oporou Nového státu i nejednotnost opozice. Ta se opakovaně nedokázala prosadit ve volbách do parlamentu ani do nejvyššího úřadu v zemi. Režim se tak brzy zkonsolidoval, čemuž napomohla změna rétoriky a vstup do Organizace Severoatlantické smlouvy (NATO) a do Organizace spojených národů (OSN). Portugalsku nekonvenovala dekolonizační atmosféra mezinárodního uspořádání, ale opravdový otřes přinesla až zdánlivě rutinní prezidentská kampaň z roku 1958. Odvaha Humberta Delgada ukázala na touhu lidí po změně. Vláda musela po zfalšovaných volbách čelit rozsáhlé kritice, demonstracím a závažným pokusům o svoje svržení. Sotva se režim vzpamatoval, vypukla další, tentokrát fatální krize v zámoří. Ztráta Portugalské Indie byla ranou pro národní pýchu, ale boje v Africe předznamenaly konec celého impéria. Metropole se mezitím ekonomicky rozvíjela (jakkoli omezeně) a mladší generace začala přijímat nové hodnoty. Hodnoty, ve kterých přežil korporativismus už neměl místo.

4.1 Výzvy poválečného světa

Vítězství Spojenců změnilo situaci i v neutrálním Portugalsku. Odpůrci Nového státu získali triumfem demokracie nový, jednotící impuls. Salazar přestavěl vládu, vyměnil některé vysoké státní úředníky a slíbil volby, které měly být „*tak svobodné, jako jsou v Anglii*“.³⁰³ Cenzura povolila a 5. října 1945, v den výročí vyhlášení republiky, vystoupili lidé na mnoha místech s požadavkem demokratizace.³⁰⁴ Komunistická i nekomunistická opozice se pro úspěšnější výsledek ve volbách sjednotila do Hnutí demokratické jednoty (*Movimento de Unidade Democrática* – MUD). Předáci MUD, většinou intelektuálové a právníci, se obrátili na Nejvyšší soud s návrhem na odložení voleb. Žádali novou registraci voličů a uvolnění prostoru pro další politické strany. Liberalizace režimu však byla pouze zdánlivá. Už na konci října, po částečné amnestii pro politické vězně, vznikla dekretem č. 35042 Mezinárodní policie na ochranu státu (*Polícia Internacional e de Defesa do Estado* – PIDE), která nahradila dosavadní PVDE. Tajná policie začala šikanovat přívržence a členy opozičního hnutí. Podle nové

³⁰³ António de Oliveira Salazar in RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 378

³⁰⁴ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 517

úpravy získala pravomoc uvalit na kohokoli devadesátidenní vazbu (s možností prodloužení o 45 dní), a to bez obvinění nebo souhlasu soudu.³⁰⁵ Když Nejvyšší soud nevyhověl návrhu na odložení voleb, rozhodlo se je MUD, nařčené z přípravy státního převratu, bojkotovat. Všichni kandidáti UN zasedli na konci roku 1945 v Národním shromáždění. 909 456 oprávněných voličů ale představovalo jen 12 % obyvatelstva.³⁰⁶ Zklamání z výsledků nerovného boje přispělo k dalšímu štěpení opozice. Tentokrát na prozápadní a provýchodní.

S koncem války se pozornost světové veřejnosti zaměřila na Pyrenejský poloostrov. Časopis *Time* zobrazil v červenci 1946 Salazarův obličej vedle shnilého jablka.³⁰⁷ Diktaturu nakonec zachránila bipolarizace světa ve druhé polovině 40. let. Španělský režim byl sice bojkotován, ale počátek studené války učinil ze strategicky položeného Portugalska žádaného spojence. „Organizovaná demokracie“, jak začal Salazar svůj model prezentovat³⁰⁸, byla mnohem přijatelnější než Francova přímá vazba na poražené fašistické mocnosti. Nový stát tak zahájil integraci do západních, protikomunistických struktur. Po počátečním odmítnutí Marshallova plánu země přijala americkou finanční pomoc a v dubnu 1949 se stala zakládajícím členem NATO.³⁰⁹

Závažnou otázkou představovala dekolonizace. Neúspěchy Holanďanů v Indonésii, potíže Francouzů v Indočíně a odchod Britů z indického subkontinentu potvrzovaly, že svět starých koloniálních říší bude muset ustoupit novému řádu. Prvním ohniskem budoucích problémů se staly Goa, Dio a Damão. Už před vyhlášením nezávislosti Indie byly portugalské úřady nuceny použít sílu, aby v těchto koloniích udržely pořádek. Salazar vyjádřil neochotu ustoupit hlasům volajícím po sjednocení enkláv se zbytkem Indické republiky 25. listopadu 1947: „*Patří-li Goa geograficky do Indie, pak společensky, nábožensky a kulturně patří do Evropy. Jestliže ji obývají prozápadně orientovaní Indoportugalci a Indové, pak jde politicky jen o portugalské občany, tj. bez rozdílu členy civilizované společnosti existující několik století, kteří jí slouží nejen tam, kde se narodili, ale i*

³⁰⁵ WHEELER, D. L. a OPELLO, W. C. *Historical Dictionary of Portugal*. 3rd ed. Lanham: Scarecrow Press, 2010. ISBN: 978-0-8108-6088-9. str. 213

³⁰⁶ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 519

³⁰⁷ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 141

³⁰⁸ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 177

³⁰⁹ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 67-68

v metropoli a v celém impériu.³¹⁰ Takováto rétorika neslibovala kompromisní vyřešení portugalské přítomnosti v Indii. Spor s vládou v Novém Dillí se stal pro Lisabon záležitostí prestiže, která neodpovídala reálné ekonomické hodnotě sporných území. Situace ale nebyla o moc příznivější ani v Africe. Zpráva o životních podmínkách v Angole, kterou vypracoval vrchní inspektor koloniální správy Henrique Galvão, byla tak kritická, že autora připravila o místo ve státní správě. Závěrů zprávy se chopila opozice a rozproudila mezinárodní debatu na téma portugalské dekolonizace. Henrique Galvão byl v důsledku toho uvězněn za údajný pokus o státní převrat.³¹¹ Po útěku ze střežené nemocnice se připojil k oponentům režimu.

4.2 Stabilizace

Princip vlády na čas nepronikl do organismu Nového státu ani na přelomu 40. a 50. let. Favoritem opozice byl v prezidentských volbách roku 1949 generál Norton de Matos. Vláda označila protivníka za přívržence komunismu.³¹² Jeho vize přechodu k parlamentní demokracii neměla šanci na úspěch. Šikana ze strany úřadů i tajné policie donutila Matose odstoupit, a tak byl prezidentem počtvrté a naposledy zvolen Óscar Carmona. Rovněž listopadová obměna Národního shromáždění znamenala pouhou formalitu. Opozice slábla ideologickým dělením na komunistickou a nekomunistickou část.³¹³ Její národní demokratické hnutí (*Movimento Nacional Democrático*) do parlamentních voleb nakonec vůbec nenastoupilo. Poslanecká křesla obsadili jen členové UN. Když 18. dubna 1951 zemřel Óscar Carmona, navrhla pravicová a levicová část opozice samostatné kandidáty. Proti státní moci však nic nezmohli. Salazar manipuloval veřejným míněním i organizací voleb. Po zásahu Nejvyššího soudu se prezidentem republiky stal generál Craveiro Lopes, exponent režimu.³¹⁴

Roku 1951 proběhla ústavní revize. Národní shromáždění nově hodnotilo kroky vlády a státní správy. Poslanci mohli ústně interpelovat členy kabinetu. Komora korporací získala zákonodárnou iniciativu. Reforma měla ukázat

³¹⁰ António de Oliveira Salazar in KLÍMA, J. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN: 80-7277-033-0. str. 36

³¹¹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 179

³¹² RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 395

³¹³ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 523

³¹⁴ RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 418

západním spojencům, že Nový stát se mění ve prospěch parlamentních institucí.³¹⁵ Ve skutečnosti zůstával režim vzdálen jakékoli opravdové kontrole. Ústavní zákon č. 2048 z 11. června 1951 přejmenoval kolonie na zámořské provincie unitárního státu a impérium na zámoří (*Ultramar*). I když se jednalo *de facto* pouze o změnu terminologie, apel mezinárodního společenství vyzývající k dekolonizaci byl od té doby odmítán, neboť kolonie formálně neexistovaly.³¹⁶ Politika drobných korekcí přinesla diplomatický úspěch: v únoru 1952 zasedla v Lisabonu Rada NATO.

Nutnost zásadní reorganizace hospodářství vedla k vyhlášení prvního Rozvojového plánu. Ten v letech 1953-1958 podnítil významný rozvoj infrastruktury, především v oblasti dopravy a energetiky.³¹⁷ Ani vstup západního kapitálu do Portugalska a zámoří nevytvářel prostor k liberalizaci režimu. Dokládá to například dekret z roku 1954, který stanovil povinnost registrovat všechny spolky a organizace. Porušení tohoto dekretu se kvalifikovalo jako „přestupek proti bezpečnosti státu“.³¹⁸ Svoboda sdružování, zaručená ústavou, tak existovala pouze na papíře. Salazaristická „demokracie“ nedokázala překonat svou fasádní povahu. Pronásledování skutečné i domnělé opozice tajnou policií pokračovalo. Vláda alespoň zrušila trestaneckou kolonii Tarrafal jako reakci na petici 72 advokátů z Porta a Lisabonu.³¹⁹ Jinak byl ale rytmus autoritativního státu neměnný. Parlamentní „volby“ pokračovaly, opozice je bojkotovala a upozorňovala na neexistenci svobodné a férové soutěže.

Statut domorodců z 20. května 1954 potvrdil neochotu metropole provést komplexní reformu koloniální politiky. Plná občanská práva přiznával jen asimilovaným obyvatelům zámoří (*não-indígenas*)³²⁰, zatímco domorodci (*indígenas*) zůstali občany druhé kategorie. Jen populace Portugalského Timoru, Kapverdských ostrovů, Svatého Tomáše a Princova ostrova byla vyňata

³¹⁵ SANTOS, P. B. Redefining Representation in the Dictatorship of Salazar and Marcelo Caetano: The Changing Role of Parliament (1935–1974). *Portuguese Studies* [online]. 2016, 32 (2) [cit. 2022-09-20]. str. 155-156. Dostupné z: <https://doi.org/10.5699/portstudies.32.2.0149>

³¹⁶ KLÍMA, J. *Afrika ve víchru svobody: Dekolonizace a její důsledky*. Praha: Lidové noviny, 2021. ISBN: 978-80-7422-796-7. str. 237

³¹⁷ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 167

³¹⁸ SCHELLE, K. a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN: 978-80-7380-043-7. str. 576

³¹⁹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 183

³²⁰ Myslela se tím celková asimilace jazyková, kulturní, náboženská či zvyková.

z právního režimu platného pro domorodce.³²¹ Koloniální zákon ukládal Afričanům povinnost pracovat „na veřejných pracích v obecném zájmu společnosti“³²², a to bez odměny. Smluvní zaměstnávání v jihoafrických dolech bylo spojeno s nátlakem při nábořech a nízkými mzdami. Ponižující „průkazy domorodců“ (*caderneta indígena*), kterými se museli původní obyvatelé při práci legitimovat, ještě zvyšovaly všeobecnou nespokojenost.³²³

Koncem roku 1955 bylo Portugalsko přijato za člena Organizace spojených národů. Podpis Charty OSN ale v praxi nic nezměnil. Pravomoci tajné policie rostly s řadou nových dekretů (například č. 40550 z 12. března 1956 a č. 37447 přijatý o rok později). Příslušnost ke komunistické straně se stala trestným činem. PIDE zakazovala veřejné akce a prováděla domovní prohlídky. Získala i soudní pravomoci a vazba, kterou mohla na kohokoli uvalit, se prodloužila z 90 dnů na 360. Její ředitel zasedal v Radě veřejné bezpečnosti, jakémsi orgánu náčelníků bezpečnostních sborů.³²⁴ V sílícím politickém tlaku se naděje opozice upnuly k dalším prezidentským volbám.

4.3 Generál Delgado a biskup Gomes

Protisalazaristická opozice dokázala tentokrát vyprofilovat společného kandidáta. Byl jím generál Humberto Delgado, muž do konce 50. let loajální k režimu a jeho institucím. Účastník „Národní revoluce“ z roku 1926 pocházel z chudých poměrů, vystudoval vojenskou akademii, stal se pilotem a zástupcem Portugalska při NATO.³²⁵ Na dotaz novinářů, co udělá se Salazarem, bude-li zvolen prezidentem, odpověděl: „*Samozřejmě ho odvolám.*“³²⁶ To se rovnalo vyhlášení války. Proti muži, který hlásal program demokratizace, reform a lidských práv, vystoupila celá státní moc. Vláda opakovala recept osvědčený z minulých voleb: šikanu a kladení administrativních překážek. Na shromážděních lidu, znavených stagnací režimu, zasahovala policie spolu s armádou. Rozštěpila se i dosud konformistická církev. Salazarův spojenec kardinál Manuel Gonçalves

³²¹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 529

³²² Koloniální zákon, čl. 20

³²³ KLÍMA, J. *Afrika ve vichru svobody: Dekolonizace a její důsledky*. Praha: Lidové noviny, 2021. ISBN: 978-80-7422-796-7. str. 246

³²⁴ FRYER, P. a PINHEIROVÁ, P. M. *Salazarovo Portugalsko*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965. ISBN: 25-029-65. str. 135

³²⁵ RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2. str. 423-428

³²⁶ Humberto Delgado in KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 185

Cerejeira podporoval kandidáta UN admirála América Tomáse. Biskup z Porta António Ferreira Gomes však vyjádřil přízeň Delgadovi. V severní metropoli manifestovalo 200 000 občanů, v Lisabonu 300 000. Taková podpora vládnoucí garnituru šokovala. V nikým nekontrolovaných (a zjevně zfalšovaných) volbách zvítězil 8. června 1958 admirál Tomás, ale následné protesty dávaly tušit, že Salazar ztrácí legitimitu.³²⁷

V červenci adresoval António Ferreira Gomes premiérovi dopis, ve kterém zkritizoval společenské, náboženské a kulturní poměry v zemi: *Nemohu se (...) ubránit domněnce, že materiální zdroj národních neduhů lze nalézt v rigiditě žebříčku přijatých a udržovaných hodnot.*³²⁸ Při návratu z Říma byl biskupovi zakázán vstup na území Portugalska. Sám Delgado nemohl očekávat žádné slitování. Byl propuštěn z armády a zbaven všech civilních funkcí. Generálova neústupnost iniciovala další pokusy o převrat. PIDE však zasáhla a Nový stát nepadl. Ve vlně zatýkání na počátku roku 1959 našel Delgado azyl na brazilském velvyslanectví, odkud v dubnu odletěl do Brazílie. Bez jednotící figury opozice zabředla do ideologických sporů.

Delgadova výzva rozjitřila společnost. Ohrožená vláda raději zrušila přímou volbu prezidenta republiky. Ten byl napříště vybírán kolegiem volitelů pod Salazarovou kontrolou. Jednalo se o nejmarkantnější změnu v ústavní konstrukci Nového státu za celou dobu jeho existence. Rozšíření zákonodárné iniciativy na Komoru korporací (viz výše) nezpochybnilo dominantní roli exekutivy při tvorbě právních předpisů. Zavedení nepřímé volby hlavy státu ale omezilo už tak malý prostor k politickému sebevyjádření občanů. Reforma ústavy ze srpna 1959 dále navýšila počet členů Národního shromáždění na 130.³²⁹ Poslanci získali právo klást písemné dotazy k jakémukoli postupu vlády nebo státní správy.³³⁰ Salazar obměnil složení Rady ministrů (která stále nebyla odpovědná parlamentu) a prosadil částečnou amnestii. Ke zklidnění situace měl

³²⁷ LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 11-12, str. 271

³²⁸ Text dopisu je v portugalštině online dostupný z: <https://www.fspes.pt/PaginadaNet/CartaaSalazar.pdf>

³²⁹ FRYER, P. a PINHEIROVÁ, P. M. *Salazarovo Portugalsko*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965. ISBN: 25-029-65. str. 107

³³⁰ SANTOS, P. B. Redefining Representation in the Dictatorship of Salazar and Marcelo Caetano: The Changing Role of Parliament (1935–1974). *Portuguese Studies* [online]. 2016, 32 (2) [cit. 2022-09-20]. str. 158. Dostupné z: <https://doi.org/10.5699/portstudies.32.2.0149>

příspěť i druhý Rozvojový plán na léta 1959-1964. Pokračovala rovněž integrace Portugalska do západních a mezinárodních struktur.

4.4 Ohrožení impéria

„*Tímto světadílem vane vítr změn, a ať se nám to líbí nebo ne, je silící pocit (afrického; pozn. autora diplomové práce) uvědomění politickou realitou.*“³³¹

V lednu roku 1961 proběhl únos portugalského výletního parníku *Santa Maria*. Henrique Galvão a jeho muži přejmenovali loď na *Santa Liberdade*, odpluli do jižního Atlantiku a po deseti dnech našli útočiště v Brazílii. Mediálně sledovaná akce přitáhla pozornost světové veřejnosti k požadavkům protisalazaristické opozice.³³² Režim nadále odmítal hlubší proměny státního organismu i konzervativní filozofie. V dynamickém světě druhé poloviny 20. století se takový přístup nemohl setkat s úspěchem.

Čas na reformu *Ultramar* postupně vypršel. Britové, Francouzi a Belgičané opouštěli své přežitě koloniální doktríny a vyklízeli africký prostor. V nezávislém Kongu, sousedícím s portugalskou Angolou, začaly vznikat osvobozené skupiny. Napětí rostlo a 4. února 1961 došlo v Luandě k vážnému incidentu. Oddíl povstalců zorganizoval útok na kasárna a vězení. Armáda zasáhla a město trpělo několikadenními krvavými zmatky. Nepokoje předznamenaly dlouhý vojenský střet mezi obhájci zámořské integrity a guerillami usilujícími o dekolonizaci za každou cenu. V prosinci umocnila otřes jistot i ztráta nejprestižnějších asijských držav.

Indický premiér Džaváharlál Néhrú využil přívalu antikolonialistických rezolucí OSN namířených proti lisabonské vládě. Od léta roku 1961 přesouval Néhrú k hranicím „Portugalské Indie“ armádní jednotky. Nový stát musel po marné diplomatické obraně akceptovat zabránění všech tří enkláv. Guvernér Vassalo e Silva, čelící mnohonásobné přesile, nesplnil Salazarův poslední rozkaz: „*Nevidím možnost příměří ani vzdávání se do zajetí, stejně jako nebudou existovat odevzdané lodě, lituji tedy, že mohou existovat vojáci a námořníci buď mrtví, anebo vítězni.*“³³³ Goa, Dio a Damão padly a s nimi i naděje na uchování zbytků

³³¹ Harold Macmillan in JUDT, T. *Poválečná Evropa: Historie po roce 1945*. Praha: Slovart, 2008. ISBN: 978-80-7391-025-9. str. 283

³³² NEWITT, M. *Portugal in European and World History*. London: Reaktion Books, 2009. ISBN: 978-1-86189-519-6. str. 205

³³³ António de Oliveira Salazar in KLÍMA, J. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN: 80-7277-033-0. str. 43

impéria. Salazarův režim však prostřednictvím vlastenecké rétoriky získal novou legitimitu.³³⁴ Většina národa se sjednotila za svým premiérem a v prvních letech nebezpečí podporovala boj za udržení posledních částí kdysi mocné říše.

Válka se do roku 1964 rozšířila napříč africkými zámořskými provinciemi. Portugalci nebojovali jen na „domácí“ frontě. Afričtí nacionalisté se snažili (s nezanedbatelným úspěchem) konflikt s Novým státem internacionalizovat. Různé organizace povstalců měly různou podporu. Materiální a vojenskou pomoc poskytovaly domorodcům jak Spojené státy, tak Sovětský svaz. Obě supervelmoci učinily z Afriky při hájení svých zájmů³³⁵ další dějiště studené války. Faktorem, který hrál ve prospěch Salazarova režimu, byla nejednotnost povstaleckých sil. Ty válčily s portugalským vojskem, jehož početní stav se kontinuálně zvětšoval, ale i mezi sebou. V Angole bylo hlavním protivníkem Lidové hnutí za osvobození Angoly (*Movimento Popular de Libertação de Angola*). Střety se zde omezovaly hlavně na pohraniční oblasti. U východního pobřeží zaujímal dominantní postavení mezi černošskými nacionalisty Fronta za osvobození Mosambiku (*Frente de Libertação de Moçambique*). Určitého úspěchu bylo na této straně kontinentu dosaženo i za pomoci Rhodesie a Jihoafrické republiky. Politika zachování unitárního portugalského státu našla spojence v režimech aplikujících na svém území politiku apartheidu. I přesto Salazar vykládal konflikt v Africe jako souboj multirasové křesťanské civilizace po vzoru Brazílie s rasistickým a komunistickým černým nacionalismem.³³⁶ Nejobtížnější bojiště představovala Portugalská Guinea. Partyzáni z Africké strany nezávislosti Guineje a Kapverdských ostrovů (*Partido Africano para a Independência da Guiné e Cabo Verde*) proměnily bažinaté bojiště ve zkušenost, připomínající utrpení Američanů ve Vietnamu. Žalostný výsledek portugalské přítomnosti shrnul jeden z vojáků vyslaných z metropole: „*Co jsme tu proboha čtyři sta let dělali?*“³³⁷ Portugalci agitovali rozšířením sítě škol, očkovací kampaní, rozvojem infrastruktury a zejména zrušením diskriminačního Statutu domorodců z roku 1954. Všichni

³³⁴ KLÍMA, J. *Salazar: tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN: 80-86493-15-6. str. 215

³³⁵ Salazar prohlédl ekonomickou motivaci světových aktérů, kteří se snažili vytlačit Portugalce z Afriky. Když mu donesli informaci o nálezu bohatého ložiska ropy u severních břehů Angoly, zabědoval: „*Ještě tohle neštěstí nám chybělo!*“

³³⁶ NEWITT, M. *Portugal in European and World History*. London: Reaktion Books, 2009. ISBN: 978-1-86189-519-6. str. 207

³³⁷ Citace podle KLÍMA, J. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN: 80-7277-033-0. str. 94

obyvatelé zámoří získali plné občanství.³³⁸ Byly to však zásahy pět minut po dvanácté. Portugalsko propáslo dobu pro naplnění představ o jednotném lusofonním prostoru. Situace se neochotou obou stran jednat vyostřovala a svět už nechtěl čekat. Nevraživost spojenců, protiportugalské rezoluce OSN a geopolitické zájmy Washingtonu, Moskvy či později Pekingy rozhodly. Poslední koloniální říše špěla ke svému definitivnímu zániku.

4.5 Starý diktátor odchází

Počátek války v Africe znamenal impuls k dalším opozičním vystoupením. Henrique Galvão na sebe upozornil, když se jeho lidem podařilo unést letadlo a rozhazovat nad Lisabonem protirežimní letáky. Humberto Delgado se vrátil do Evropy z brazilského exilu, vstoupil na několik dnů do Portugalska a pokusil se vyvolat povstání. Neuspěl a musel znovu uprchnout. Když se chystal překročit hranice podruhé, byl v únoru 1965 na španělském území zavražděn. Pokud jde o pachatele, je tragédie dodnes přičítána různým silám. Nejpravděpodobnější variantu představuje léčka ze strany PIDE.³³⁹ Monotónní rytmus Nového státu mezitím pokračoval. Américo Tomás byl 25. července zvolen prezidentem jako jediný kandidát UN. Do listopadových parlamentních voleb opozice nenastoupila s obvyklými výhradami: nedostatečné záruky demokratické soutěže a věrohodnosti volebního procesu. Salazarovi odpůrci nebyli schopni spolupracovat, natož svrhnout režim a nahradit ho přijatelnou alternativou. V září roku 1966 vláda znovuotevřela trestaneckou kolonii Tarrafal. Mělo to být varování především pro africké povstalce.

Zesílená politická perzekuce se přenesla i na univerzity. Studenti dráždili vládu neskrývaným radikalismem a odmítáním vstupu do MP. Při zákazech studentských oslav se bouřili. Policie opakovaně zasahovala přímo na univerzitní půdě. Na protest proti takovému porušování akademických svobod odstoupil z funkce rektora Klasické univerzity v Lisabonu Marcelo Caetano. Osudem rebelujících studentů bylo zatčení, zákaz studia, případně odeslání na frontu do Afriky.³⁴⁰ O něco příznivější byla situace v nižším školství. V polovině 60. let se

³³⁸ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 541

³³⁹ Srovnej například JOHNSON, P. *Dějiny 20. století*. 3. vyd. Voznice: Leda, 2022. ISBN: 978-80-7335-839-6. str. 589

³⁴⁰ LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 11-12, str. 272

povinná školní docházka prodloužila ze čtyř na šest let. Negramotných bylo už „jen“ 40 % obyvatelstva.³⁴¹ Sociální struktura společnosti se pozvolna měnila.

Třetí rozvojový plán z let 1965-1967 přinesl hmotný pokrok i širším vrstvám. Dělníci z Portugalska odcházeli podobně jako jejich španělské kolegy za prací do vyspělejších zemí Evropy. Peníze, které domů posílali, pomáhali ekonomice stejně jako rozvíjející se turismus. Do země začal se zahraničními návštěvníky pomalu pronikat západní styl života. Omladila se rovněž populace, která před hrozbou smrti v dalekém africkém horku volila raději emigraci. Boj za udržení zámořských provincií začal s koncem desetiletí ztrácet na podpoře téměř všech vrstev společnosti. Podnikatelé si byli vědomi obrovské finanční zátěže, kterou válka přinesla. Budoucnost už neviděli v zámoří, ale na kontinentě, který se stal hlavním příjemcem portugalského exportu. Katolická církev se od prvních projevů nesouhlasu z konce 50. let rozdělila na konzervativní křídlo, podporující Salazarův režim, a progresivní mladší klérus, kritizující represe a chudobu, stále přítomnou v zemi s prokazatelným ekonomickým rozvojem. Co bylo však nejdůležitější, Nový stát přicházel o přízeň armády. Zejména prostých vojáků a nižších důstojníků, vystavených válečným těžkostem v konfliktu, který nemohl skončit vítězstvím.³⁴² 28. dubna 1968 oslavil António de Oliveira Salazar 79. narozeniny. K odchodu se ale nikdy neodhodlal, natož aby designoval nástupce. Neochvějně vedl každou další vládu. Komentoval světové dění, pronášel projevy. Svou autoritou určoval vývoj domácí i zahraniční politiky čtyři desetiletí. Opozice ho nikdy svrhnout nedokázala. Naopak se v jejích řadách šířila jakási letargie. Vzhledem k premiérově vysokému věku rostla naděje, že otázku převratu vyřeší přirozený běh času.

Počátkem května 1968 se guvernérem Portugalské Guineje stal generál António Spínola. Při svém jmenování vyjádřil možnost nahradit koncepci územní jednoty impéria mezinárodně přijatelnější doktrínou solidarity portugalského prostoru.³⁴³ U předsedy Rady ministrů pochopení nenašel, ale odvolán nebyl. V červenci schválil kabinet výstavbu přehrady Cahora Bassa v Mosambiku, jako demonstraci politické vůle setrvat na africké půdě. To bylo však poslední velké

³⁴¹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 193

³⁴² SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 72-74

³⁴³ KLÍMA, J. *Salazar: tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN: 80-86493-15-6. str. 249

rozhodnutí v Salazarově režii. 3. srpna, během víkendového odpočinku v Estorilu, se pod ním zhroutilo lehátko a premiér se udeřil do hlavy. Nehoda nevypadala zpočátku fatálně, ale vyšší moc už rozhodla. V září odhalila bolest cerebrální hematom, který musel být operován. Následná mrtvice Salazara ochromila a 26. září 1968 jmenoval prezident Américo Tomás novou vládu. Do jejího čela nastoupil dvaadesátiletý profesor práva Marcelo Caetano. Období salazarismu skončilo.³⁴⁴

5 Caetanovo Portugalsko a Karafiátová revoluce

Závěrečná kapitola dotváří celkový obraz specifického autoritativního modelu. Nový stát přinesl stabilitu, kterou první republika neznala, ovšem svoboda a ekonomický blahobyt byly tabu. Drobné demokratické korektury v poválečném období se ukázaly jako bezcenná hra. Postsalazarismus usiloval o jakousi „třetí cestu“, ale brzy se vyčerpal a navrátil k represím. Neochota ukončit africkou válku připravila režim o podporu armády. Ta vynesla Salazara k moci a ta jeho dílo nakonec zbořila. Po desetiletích politické perzekuce se nenašel nikdo, kdo by korporativní systém hájil. Zámoří bylo sice ztraceno, ale Salazar a Caetano se mýlili. Vláda lidu nebyla v rozporu s portugalskou mentalitou. Národ se po revolučním kvasu dokázal ukáznit a shodnout na ústavě, jež obnovila pluralitní demokracii. Obrozená republika tak na přelomu 70. a 80. let vykročila novou cestou, směrem do Evropy.

5.1 Marcelismus

Marcelo Caetano se narodil 17. srpna 1906 v Lisabonu, kde později vystudoval práva. Salazara poprvé potkal roku 1929, když působil na ministerstvu financí. Ve 30. letech spolupracoval na přípravě Politické ústavy Portugalské republiky a byl prvním Národním komisařem mládežnické organizace MP. V UN vytvořil kolem své osoby „modernizační křídlo“, usilující spíše o ekonomický a technický pokrok než o opravdovou liberalizaci režimu. Do roku 1958 byl stálíci všech Salazarových vlád. Řídil ministerstvo kolonií a předsedal Komoře korporací. Pak se však premiér zalekl jeho popularity a z kabinetu ho odvolal. Caetano si nicméně podržel vysoké funkce v UN a až do policejního zásahu na Klasické univerzitě v Lisabonu (viz výše) nerušeně budoval svou akademickou kariéru. Odstoupením z postu rektora získal pověst jakéhosi „disidenta uvnitř

³⁴⁴ António de Oliveira Salazar zemřel 27. července 1970. Je pohřben v rodné obci Vimieiro u města Santa Comba Dão.

režimu“.³⁴⁵ Kontakt s vládnoucí garniturou ale neztratil. Mechanismům Nového státu rozuměl málokdo lépe než Marcelo Caetano, a tak měl tento bytostný technokrat i nadále mnoho spojenců. Jakmile se potvrdilo, že Salazarův zdravotní stav se nezlepší, byl Caetano jmenován do funkce předsedy Rady ministrů.

Premiér vyhlásil program „evoluce v kontinuitě“. Přestavěl vládu, novelizoval volební řád a začal hovořit o Sociálním státě (*Estado Social*), který měl nahradit dosavadní pojem Nového státu.³⁴⁶ Národní svaz se přejmenoval na Národní lidovou akci (*Acção Nacional Popular* – ANP). Na místo cenzury nastoupil „předběžný průzkum“. Stovkám exulantů byl povolen návrat do vlasti. Tajná policie PIDE byla zrušena a vystřídána Generálním ředitelstvím bezpečnosti (*Direção Geral de Segurança* – DGS). Větší byrokratizace a nárůst počtu členů se významně podepsal na efektivnosti nenáviděné instituce. Mučení a týrání vězňů ale nezmizelo.³⁴⁷

Caetano připustil k říjnovým volbám v roce 1969 (tentokrát bez administrativních překážek) i opozici. Ta nabídku přijala. Rozdělena na liberálně demokratickou a socialistickou frakci získala 12 % hlasů. Díky většinovému volebnímu systému zvítězila ANP. Poslanci Národní lidové akce obsadili všech 130 křesel v Národním shromáždění.³⁴⁸ Reforma volebních zákonů přiznala aktivní volební právo jen 18 % dospělého obyvatelstva³⁴⁹, což z výsledku hlasování učinilo frašku.

Caetanovy hodnoty formovalo období chaotické první republiky. Stejně jako jeho předchůdce věřil, že demokracie Portugalcům nekonvenuje. Z tohoto přesvědčení se nedokázal vymanit. Ačkoli ho nelze označit za typického diktátora, jeho hlavním cílem jistě nebyl přechod k liberální demokracii západního stříhu. Usiloval o to, aby systém, který pomáhal zakládat, přežil i ve druhé polovině 20. století.

³⁴⁵ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 137-138

³⁴⁶ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 252-253

³⁴⁷ JOHNSON, P. *Dějiny 20. století*. 3. vyd. Voznice: Leda, 2022. ISBN: 978-80-7335-839-6. str. 589

³⁴⁸ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4. str. 198

³⁴⁹ JUDT, T. *Poválečná Evropa: Historie po roce 1945*. Praha: Sloart, 2008. ISBN: 978-80-7391-025-9. str. 526

Tíživým dědictvím po Salazarovi byla válka v zámoří. Africké fronty spolykaly 50 % státních výdajů. Na půdě Angoly, Mosambiku a Portugalské Guineje operovalo přibližně 200 000 mužů.³⁵⁰ Prezident Tomás a další konzervativci trvali na boji až do vítězného konce. Premiér si uvědomoval, že veřejnost je unavena dlouhým konfliktem. Lidé se vyjadřovali proti válce, ale nikoli proti úplnému zpretrhání kontaktů se zámořím. Národ, ovlivněn patriotickou výchovou, jen nerad opouštěl Caetanovu vlastní doktrínu: „*Afrika je pro nás morálním ospravedlněním a raison d'être jako mocnosti. Bez ní bychom byli malým národem; s ní jsme mocnost.*“³⁵¹ Hovořilo se o transformaci impéria v jakousi volnou federaci autonomních zemí.³⁵² Spornost celého problému ale znemožnila další postup. Diktatura na vyřešení otázky *Ultramar* jednoduše nestačila. Napětí mezi armádními kruhy přitom setrvale rostlo. Vzestup na sociálním žebříčku, který ozbrojené síly původně slibovaly, se rozplynul v africkém horku. Nízké platy a vysoké ztráty zvyšovaly odpor důstojníků i prostých vojáků k lisabonské vládě. Guerilla měla přízeň OSN, zatímco Portugalci byli odsuzováni za násilné přesídlování domorodců do velkých, snáze kontrolovatelných vesnic.³⁵³

5.2 Závěrečné období režimu

Ústavní revize z roku 1971 symbolicky rozšířila pravomoci Národního shromáždění. Státoprávní vztahy mezi metropolí a zámořím však ponechala beze změny.³⁵⁴ Naděje vkládané v Caetanovu administrativu se rozplynuly. Jeho „evoluce v kontinuitě“ přinesla jen změnu formy, nikoli obsahu. Korporativní struktura Nového státu zůstala ve svém jádru nedotčena. O všem významném rozhodovala vláda. Svoboda sdružování pořád neexistovala, stejně jako opravdový politický pluralismus. Ani zahraniční politiku nečekal obrat. Na africká bojiště přes rostoucí dezerci stále proudily tisíce nových branců.³⁵⁵ Politická represe po krátké odmlce opět zesílila. Komunisticky orientované

³⁵⁰ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 77

³⁵¹ Marcelo Caetano in GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 253

³⁵² KLÍMA, J. *Afrika ve vichru svobody: Dekolonizace a její důsledky*. Praha: Lidové noviny, 2021. ISBN: 978-80-7422-796-7. str. 243

³⁵³ JUDT, T. *Poválečná Evropa: Historie po roce 1945*. Praha: Slovart, 2008. ISBN: 978-80-7391-025-9. str. 526

³⁵⁴ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 559

³⁵⁵ MARQUES, A. H. de Oliveira. *A Very Short History of Portugal*. 4th ed. Lisbon: Tinta-da-china, 2019. ISBN: 978-989-671-420-8. str. 201-202

organizace začaly provádět destrukční akce velkého rozsahu. Rada ministrů musela vyhlásit výjimečný stav i pro neklidné univerzity. V červenci 1972 vybralo kolegium volitelů za prezidenta osmasedmdesátiletého admirála América Tomáse. Parlamentní volby roku 1973 opozice pro jejich obvyklé nedostatky znovu bojkotovala, takže ANP neměla soupeře. Marcelo Caetano sestavil po volbách svůj poslední kabinet, který musel čelit ekonomickým potížím a rozsáhlým stávkám.

Nespokojenost iniciovala vznik Hnutí kapitánů, sdružující nižší a mladší armádní důstojníky. Frustrace brzy přerostla v konspirativní plány namířené proti režimu. Hnutí kapitánů se 5. března 1974 přejmenovalo na Hnutí ozbrojených sil (*Movimento das Forças Armadas* – MFA). Důležité bylo, že s organizací sympatizovali dva vysocí generálové: Costa Gomes, náčelník generálního štábu, a jeho zástupce António Spínola, bývalý guvernér Portugalské Guineje. Právě Spínola svou publikací Portugalsko a budoucnost (*Portugal e o Futuro*) uspořádal výbuch revoluce. V knize, na základě svých zkušeností z afrických bojišť, vyzval premiéra, aby ukončil vleklou válku a usiloval o politické východisko z domácí i zahraniční krize.³⁵⁶ Aby sjednal nápravu a demonstroval jednotnou linii v přístupu k zámoří, svolal Caetano na 14. březen schůzku s generalitou. Na tu ovšem Spínola ani Costa Gomes nedorazili. Vláda zbavila oba muže vysokých armádních funkcí. Přípravy k ozbrojené akci se poté dynamizovaly. MFA navázala kontakty s opozicí.

DGS o chystaném převratu vědělo. Tajná policie však reformami zeslábla natolik, že nebyla schopna včas rozkrýt síť spiklenců.³⁵⁷ Předčasnou vzpouru jednotek v Caldas da Rainha dokázala ještě vláda potlačit. Ale v noci z 24. na 25. dubna 1974 dala oblíbená píseň *Grândola, Vila Morena* signál k celostátnímu povstání. Vojáci obsadili klíčové body v zemi a civilisté je nadšeně podpořili. Nový stát padl téměř bez jediného výstřelu. Premiér Marcelo Caetano a prezident Américo Tomás byli internováni na Madeiru a později jim bylo dovoleno odletět do Brazílie. Nekrvavý přechod moci byl později nazván Karafiátová revoluce (*Revolução dos Cravos*), podle červených karafiátů, které si příslušníci armádních jednotek symbolicky vetkli do hlavní svých pušek a samopalů.

³⁵⁶ SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6. str. 78

³⁵⁷ GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883. str. 258

Výbor národní spásy, utvořený po revoluci, jmenoval prezidentem Antónia Spínolu. Ten zahájil jednání o formě dekolonizace, jež se brzy zvrhla v chaotické vyklizení afrických provincií: „*Nedekolonizovali jsme. Naše zámořská území jsme prostě odevzdali.*“³⁵⁸ Nezávislost na Portugalsku postupně vyhlásily Guinea-Bissau, Mosambik, Svatý Tomáš a Princův ostrov, Kapverdské ostrovy a Angola. Metropole okamžitě zabředla do poněkud anarchické dvouletky, kdy veřejný prostor zaplnily ideje dlouho potlačovaného komunismu.³⁵⁹ Situaci komplikovala také povinnost přijmout statisíce navrátilců z Afriky (*retornados*), nejprve vojáků, poté i civilistů. Novou republikánskou ústavu se podařilo schválit až na jaře roku 1976, ale vytouženého posunu k demokracii bylo dosaženo. Zbavení koloniální přítěže mohli Portugalci konečně započít svou vlastní cestu do sjednocené Evropy.

³⁵⁸ António Spínola in KLÍMA, J. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN: 80-7277-033-0. str. 169

³⁵⁹ KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0. str. 568

ZÁVĚR

Diplomová práce obsáhla stěžejní momenty z právních dějin portugalského Nového státu (*Estado Novo*). Předmětné informace byly vsazeny do nezbytného historického kontextu. Pro lepší přehlednost a systematičnost je text rozdělen na kapitoly, podkapitoly a oddíly. Metoda deskripce je doplněna o analytický přístup.

Úvodní kapitola pojednává o vzniku a době první Portugalské republiky. Šestnáct let ekonomických potíží zdiskreditovalo myšlenku demokracie jako cesty k pokroku. Politickou labilitu prohloubila účast v první světové válce. Absolutní rozklad republikánské kultury vedl k úspěšnému vojenskému převratu.

Personifikací Nového státu byl António de Oliveira Salazar, akademik s erudicí v oblasti hospodářského práva. Jeho původ, osobnost a konzervativní názory jsou popsány ve druhé kapitole. Salazar nepovažoval demokracii za vhodný způsob vlády. Ovlivněn papežskými encyklikami usiloval o hierarchicky strukturovaný stát. Alternativu spatřoval v korporativismu, který měl reorganizovat společnost na politicko-ekonomickém základě.

Jádro práce představuje rozbor tří právních dokumentů: Koloniálního zákona, Politické ústavy Portugalské republiky a Národního pracovního statutu. Analýzu těchto předpisů doplňuje výklad o Portugalsku ve 30. a 40. letech, kdy se země přiblížila evropským fašistickým mocnostem.

Uvedené prameny práva nebyly přijaty Národním shromážděním, což je pro normotvorbu zkoumaného režimu příznačné. Vláda dominovala ve všech relevantních oblastech veřejné moci a ze své činnosti nebyla odpovědná parlamentu. Mnohá práva a svobody zaručené ústavou či dalšími zákony existovaly jen na papíře. Běžný život mimo paragrafy a články byl pod bedlivým dohledem tajné policie.

Rozsah a primární fokus práce nedovolují věnovat se blíže dalším zajímavým otázkám, které s tématem souvisejí. Dovolil jsem si tak pouze stručnou úvahu nad charakterem režimu. Konzervativní ideologie, militantní organizace, primát státu nad jednotlivcem či absence politického pluralismu řadí *Estado Novo* mezi příklady autoritativních pravicových systémů.

Poválečný vývoj shrnují dvě závěrečné kapitoly. Odpověď na otázku, proč se režim udržel i po roce 1945, je nutné hledat na poli mezinárodní politiky. Studená válka učinila z Portugalska žádaného spojence v boji proti komunismu. Demokratické korektury a vstup do NATO však nezměnily podstatu korporativního uspořádání. Salazar, který stál v čele vlády až do roku 1968, nebyl svržen nejednotnou opozicí, ale kusem nábytku. Jeho nástupce, intelektuál a profesor práva Marcelo Caetano, nesplnil očekávání lidu toužícího po změně. Nedokázal zejména ukončit vleklou a nákladnou koloniální válku v Africe. Nový stát, opuštěný všemi vrstvami společnosti, definitivně překonalo až armádní povstání z 25. dubna 1974.

RESUMÉ

English

The Portuguese New State (*Estado Novo*) is not an accentuated theme in Czech legal society. Nevertheless, it is a remarkable period that deserves the attention of the professional and general public. This thesis aims to describe the main development characteristics of the New State in the years 1933-1974 by using information from extensive material consisting of Czech and foreign publications.

The New State would not exist without two factors. The first one was the instability of the first Portuguese Republic (1910-1926), whose existence ended with a military coup. With its economic problems, the Republic created space for a second, even more significant factor. It was António de Oliveira Salazar's rise to power, firstly as Minister of Finance in 1928 and shortly after as Prime Minister. The thesis cannot ignore the origins and opinions of this lawyer, who played a pivotal role in the authoritarian regime establishment in Portugal.

The core of the thesis lies in a relatively detailed analysis of three legal documents which formed the pillars of Salazar's dictatorship. These are the Colonial Law, the Political Constitution of the Portuguese Republic and the National Labor Statute. Simultaneously analysing these laws, the thesis gives an interpretation of the development of Portugal in the 1930s and 1940s, when the country got closer to the fascist European powers. After all, Mussolini's Italy served as a model for establishing the Portuguese corporative Republic.

Unfortunately, the scope and primary focus of the thesis do not allow us to pay closer attention to other related questions. The author only briefly reflects on the nature of the Portuguese New State, which represented a typical example of interwar authoritarian regimes (conservative right-wing ideology, militant organizations, the primacy of the state over the individual, absence of political pluralism, etc.). Unlike the others, however, it persisted even after the Second World War.

The two final chapters summarize the post-war development of Salazar's New State. They describe the dynamic period up to the mid-1970s through legal information set in a historical context. Democratic corrections and joining NATO

did not change the essence of Portuguese corporatism. Salazar, who served as *Presidente do Conselho*, had determined Portugal's destiny for four decades. He was overthrown not by a disunited opposition but by a piece of furniture. His successor, the intellectual and law professor Marcelo Caetano, failed to fulfil the expectations of a people who yearned for changes. In particular, he could not end the protracted and costly colonial war in Africa. Salazarism was finally overcome by the army uprising on April 25 1974, an event which was later named the Carnation Revolution (*Revolução dos Cravos*).

Português

O Estado Novo português não é um tema muito discutido na sociedade jurídica checa. No entanto, é um período notável que merece a atenção do público profissional e em geral. Esta tese visa descrever as principais características do desenvolvimento do Estado Novo nos anos de 1933-1974, usando informações de material extenso existentes em publicações checas e estrangeiras.

O Estado Novo não existiria sem dois fatores. O primeiro foi a instabilidade da Primeira República Portuguesa (1910-1926), cuja existência terminou com um golpe militar. Com os seus problemas económicos, a República criou espaço para um segundo fator ainda mais significativo: a ascensão de António de Oliveira Salazar ao poder, primeiro como Ministro das Finanças em 1928 e logo depois como primeiro-ministro. A tese não pode ignorar as origens e opiniões desse advogado, que desempenhou um papel fundamental no estabelecimento de regime autoritário em Portugal.

O núcleo da tese está numa análise relativamente detalhada de três documentos legais que formaram os pilares da ditadura de Salazar. Estes são o Acto Colonial, a Constituição da República Portuguesa e o Estatuto do Trabalho Nacional. Analisando simultaneamente essas leis, a tese dá uma interpretação do desenvolvimento de Portugal nas décadas de 1930 e 1940, quando o país se aproximou das potências europeias fascistas. Afinal, a Itália de Mussolini serviu como modelo para estabelecer a República corporativa portuguesa.

Infelizmente, o âmbito e o foco primário da tese não nos permitem prestar mais atenção a outras questões relacionadas. O autor reflete apenas brevemente sobre a natureza do Estado Novo português, que representou um exemplo típico de regimes autoritários entre guerras (ideologia de direita conservadora,

organizações militantes, primazia do estado sobre o indivíduo, ausência de pluralismo político, etc.). Ao contrário dos outros, no entanto, persistiu mesmo após a Segunda Guerra Mundial.

Os dois capítulos finais resumem o desenvolvimento pós-guerra do Estado Novo de Salazar e descrevem o período dinâmico até meados da década de 1970 através de informações legais estabelecidas num contexto histórico. Correções democráticas e a entrada na NATO não mudaram a essência do corporativismo português. Salazar, que serviu como Presidente do Conselho, havia determinado o destino de Portugal por quatro décadas. Ele foi derrubado não por uma oposição desunida, mas por uma peça de mobiliário. O seu sucessor, o intelectual e professor de direito Marcelo Caetano, não conseguiu atender às expectativas de um povo que ansiava por mudanças. Em particular, ele não conseguiu acabar com a prolongada e dispendiosa guerra colonial em África. O salazarismo foi finalmente superado pela revolta do Exército em 25 de abril de 1974, um evento que mais tarde foi nomeado a Revolução dos Cravos.

SEZNAM ZDROJŮ

MONOGRAFIE A UČEBNICE

1) Českojazyčné:

BALÍK, S. a KUBÁT, M. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2012. ISBN: 978-80-7363-266-3.

BANKOWICZ, M. *Demokraté a diktátoři*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002. ISBN: 80-86432-21-1.

BINKOVÁ, S. *Portugalsko*. Praha: Libri, 2004. ISBN: 80-7277-217-1.

FRYER, P. a PINHEIROVÁ, P. M. *Salazarovo Portugalsko*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1965. ISBN: 25-029-65.

JOHNSON, P. *Dějiny 20. století*. 3. vyd. Voznice: Leda, 2022. ISBN: 978-80-7335-839-6.

JUDT, T. *Poválečná Evropa: Historie po roce 1945*. Praha: Slovart, 2008. ISBN: 978-80-7391-025-9.

KLÍMA, J. *Afrika ve vichru svobody: Dekolonizace a její důsledky*. Praha: Lidové noviny, 2021. ISBN: 978-80-7422-796-7.

KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska v datech*. Praha: Libri, 2007. ISBN: 978-80-7277-166-0.

KLÍMA, J. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN: 80-7277-033-0.

KLÍMA, J. *Dějiny Portugalska*. Praha: Lidové noviny, 1996. ISBN: 978-80-7106-903-4.

KLÍMA, J. *Salazar: tichý diktátor*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2005. ISBN: 80-86493-15-6.

SCHELLE, K. a kol. *Právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN: 978-80-7380-043-7.

VINEN, R. *Evropa dvacátého století*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN: 978-80-7021-735-1.

2) Cizojazyčné:

BIRMINGHAM, D. *A concise history of Portugal*. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2018. ISBN: 9781108539951.

GALLAGHER, T. *Salazar: The Dictator Who Refused To Die*. London: Hurst Publishers, 2020. ISBN: 9781787383883.

MARQUES, A. H. de Oliveira. *A Very Short History of Portugal*. 4th ed. Lisbon: Tinta-da-china, 2019. ISBN: 978-989-671-420-8.

NEWITT, M. *Portugal in European and World History*. London: Reaktion Books, 2009. ISBN: 978-1-86189-519-6.

RIBEIRO, F. de Meneses. *Salazar: a political biography*. New York: Enigma Books, 2009. ISBN: 978-1-929631-90-2.

SARDICA, J. M. *Twentieth-century Portugal: a historical overview*. Lisboa: Universidade Católica Editora, 2008. ISBN: 978-972-54-0199-6.

WHEELER, D. L. a OPELLO, W. C. *Historical Dictionary of Portugal*. 3rd ed. Lanham: Scarecrow Press, 2010. ISBN: 978-0-8108-6088-9.

ČASOPISY A ČLÁNKY

1) Českojazyčné:

KLÍMA, J. Katolické kořeny portugalské diktatury: poznámka k typologii autoritativních režimů 20. století. *Listy* [online]. Kabinet ibero-amerických studií FHS UHK, 2002, č. 5/2002 [cit. 2022-09-21]. Dostupné z: <https://adoc.pub/katolicke-koeny-portugalske-diktatury.html>

KLÍMA, J. Od iberských diktatur k demokracii. *Historický obzor*. 1990-1991, roč. 1, č. 7-8, str. 167-170.

LAINOVÁ, R. Diktatura ministerského předsedy: António de Oliveira Salazar a portugalský autoritativní režim. *Historický obzor*. 1999, roč. 10, č. 9-10, str. 208-214, č. 11-12, str. 270-273.

PEROUTKA, F. Co je fašismus? *Dnešek* [online]. 1946, roč. 1, č. 9, str. 129-130 [cit. 2022-09-30]. Dostupné z: <https://pritomnost.cz/archiv/cz/1946/9.pdf>

ZÁVĚŠICKÝ, J. Salazarovo Portugalsko: jaké bylo? *Listy: dvouměsíčník pro kulturu a dialog* [online]. 2004, č. 6/2004 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=046&clanek=060415>

2) Cizojazyčné:

BAIÔA, M.; FERNANDES, P. J. a RIBEIRO, F. de Meneses. The Political History of Twentieth-Century Portugal. *e-Journal of Portuguese History* [online]. 2003, vol. 1, no. 2 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: https://www.brown.edu/Departments/Portuguese_Brazilian_Studies/ejph/html/issue2/pdf/baioa.pdf

COYNE, E. J. Oliveira Salazar and the Portuguese Corporative Constitution. *The Irish Monthly* [online]. 1936, 64 (752), str. 81-94 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/20513881>

DRGO, J. Výkonná moc v ústavách niektorých autoritatívnych štátov v medzivojnovnej Európe. VOJÁČEK, L. a TAUCHEN J., eds. *III. česko-slovenské právněhistorické setkání doktorandů a postdoktorandů: sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2015, str. 44-56. ISBN: 978-80-210-7938-0.

GALLAGHER, T. Controlled Repression in Salazar's Portugal. *Journal of Contemporary History* [online]. 1979, 14 (3), str. 385-402 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/260013>

LEAL, E. C. The Political and Ideological Origins of the Estado Novo in Portugal. *Portuguese Studies* [online]. 2016, 32 (2), str. 128-148 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: <https://doi.org/10.5699/portstudies.32.2.0128>

LEWIS, P. H. Salazar's Ministerial Elite, 1932-1968. *The Journal of Politics* [online]. 1978, 40 (3), str. 622-647 [cit. 2023-08-04]. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/2129859>

MAZIARZ, J. Konstytucja polityczna Republiki Portugalii z 11 kwietnia 1933 r. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* [online]. 2022, 15 (1), str. 59-99 [cit. 2023-02-09]. Dostupné z: <https://www.ejournals.eu/Krakowskie-Studia-z-Historii-Panstwa-i-Prawa/2022/Tom-15-Zeszyt-1-2022/art/21312/>

ROSENEIL, S.; CROWHURST, I.; HELLESUND, T.; SANTOS, A. C. a STOILOVA, M. The Portuguese intimate citizenship regime. *The Tenacity of the Couple-Norm: Intimate citizenship regimes in a changing Europe* [online]. UCL Press, 2020, str. 92-106 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/j.ctv13xpsd5.12>

SANTOS, P. B. Redefining Representation in the Dictatorship of Salazar and Marcelo Caetano: The Changing Role of Parliament (1935–1974). *Portuguese Studies* [online]. 2016, 32 (2), str. 149-171 [cit. 2022-09-20]. Dostupné z: <https://doi.org/10.5699/portstudies.32.2.0149>

SMITH, A. K. António Salazar and the Reversal of Portuguese Colonial Policy. *The Journal of African History* [online]. 1974, 15 (4), str. 653-667 [cit. 2023-02-25]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/180995>

DOKUMENTY

Papežská encyklika *Rerum Novarum* ze dne 15. května 1891, která je online dostupná z: http://www.kebrle.cz/katdocs/soc_enc/RerumNovarum.htm

Papežská encyklika *Quadragesimo Anno* ze dne 15. května 1931, která je online dostupná z: http://www.kebrle.cz/katdocs/soc_enc/QuadragesimoAnno.htm

Koloniální zákon ze dne 11. dubna 1933, který je online dostupný z: https://www.parlamento.pt/Parlamento/Documents/acto_colonial.pdf

Politická ústava Portugalské republiky ze dne 11. dubna 1933, která je online dostupná z: <https://www.parlamento.pt/Parlamento/Documents/CRP-1933.pdf>

Národní pracovní statut ze dne 23. září 1933, který je online dostupný z: <https://www.dgert.gov.pt/wp-content/uploads/2019/05/DL-23-set-1933-estatuto-do-trabalho-nacional.pdf>

Dopis biskupa z Porta ze dne 13. července 1958, který je online dostupný z: <https://www.fspes.pt/PaginadaNet/CartaaSalazar.pdf>

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

ANP	<i>Acção Nacional Popular</i> , Národní lidová akce
DGS	<i>Direção Geral de Segurança</i> , Generální ředitelství bezpečnosti
LP	<i>Legião Portuguesa</i> , Portugalská legie
MFA	<i>Movimento das Forças Armadas</i> , Hnutí ozbrojených sil
MP	<i>Mocidade Portuguesa</i> , Portugalská mládež
MUD	<i>Movimento de Unidade Democrática</i> , Hnutí demokratické jednoty
NATO	<i>North Atlantic Treaty Organization</i> , Organizace Severoatlantické smlouvy
OSN	Organizace spojených národů
PCP	<i>Partido Comunista Português</i> , Komunistická strana Portugalska
PIDE	<i>Polícia Internacional e de Defesa do Estado</i> , Mezinárodní policie na ochranu státu
PVDE	<i>Polícia de Vigilância e Defesa do Estado</i> , Policie bdělosti a ochrany státu
UN	<i>União Nacional</i> , Národní svaz